

**TÜRKİYE HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM, ÜRETKENLİK VE
REKABET EDEBİLİRLİK**

Zühal YURTSIZOĞLU

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2015

**TÜRKİYE HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM, ÜRETKENLİK VE
REKABET EDEBİLİRLİK**

Zühal YURTSIZOĞLU

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yılmaz Kılıçaslan

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

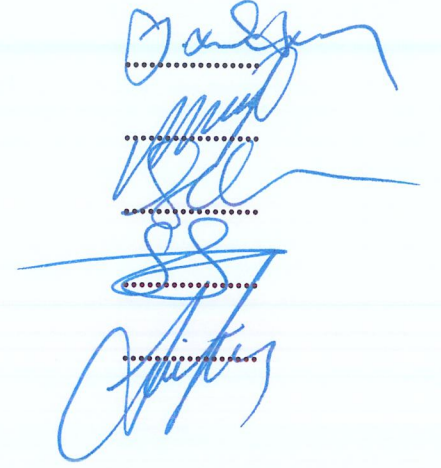
Temmuz, 2015

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

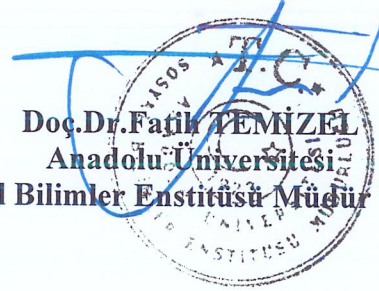
Zühal YURTSIZOĞLU'nun "Türkiye Hizmet Sektöründe Yapısal Değişim, Üretkenlik ve Rekabet Edebilirlik" başlıklı tezi 14 Temmuz 2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca İktisat Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Yılmaz KILIÇASLAN
Üye : Prof.Dr.C.Necat BERBEROĞLU
Üye : Doç.Dr.Şebnem TOSUNOĞLU
Üye : Yrd.Doç.Dr.Ethem ESEN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Aliye ATAY KAYIŞ

Doç.Dr.Faîik TEMİZEL
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

Doktora Tez Özü

**TÜRKİYE HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM, ÜRETKENLİK VE
REKABET EDEBİLİRLİK**

Zühal YURTSIZOĞLU

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2015

Danışman: Doç. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

Ekonomik kalkınma ile birlikte gelişen ve değişen ekonomilerde ortaya çıkan önemli yapısal değişimlerden biri de, hizmet sektörünün genel ekonomi içerisindeki payının hem üretim hem de istihdam açısından hızla artmasıdır. Türkiye ekonomisinde de benzer bir süreç gözlenmiş ve 1960’larda %32 seviyelerinde olan hizmet sektörünün toplam ekonomi içerisindeki payı son yıllarda %64’lerin üzerine çıkmıştır. Hizmet sektöründeki bu gelişime ve değişime rağmen, özellikle hizmet sektörünün yapısı gereği ortaya çıkan ölçme sorunları Türkiye ekonomisinde hizmet sektörünün yeterince araştırılamamasına neden olmuştur. İşte bu nedenle, bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi içerisinde hizmet sektörünün evrimini ve dinamiklerini incelemektir. Bu amaçla, öncelikle 1960-2014 yılları arası Türkiye hizmet sektörü; üretim, istihdam, üretkenlik ve dış ticaret açısından betimlenmiştir. İkinci olarak, hizmet sektörü içerisinde yapısal değişim araştırılmış ve hizmet sektöründeki yapısal değişimin, hizmet sektörü üretkenliğine etkisi ortaya konulmuştur. Son olarak Türkiye ve seçilmiş ülkelerde, hizmet sektörünün rekabet edebilirliği sabit pazar payı analizi ile incelenmiştir. Bu çalışmada Dünya Bankası’nın (WB), Dünya Kalkınma Göstergelerinden (WDI), UN Service Trade Data ve TÜİK’in hizmet sektörü ile ilgili verileri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet sektörü, yapısal değişim, üretkenlik, rekabet edebilirlik, Türkiye.

Abstract

STRUCTURAL CHANGE, PRODUCTIVITY AND COMPETITIVENESS IN THE SERVICE SECTOR OF TURKEY

Zühal YURTSIZOGLU

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July 2015

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

One of the structural changes emerging in advancing and changing economies during economic development is that the share of service sector in the economy increases rapidly in terms of production and employment. A similar progress has been observed in Turkish economy. The share of service sector in the economy increased from 32% in 1960s to above 64% in recent years. Despite advancements and changes in the service sector, service sector of Turkish economy has not been examined sufficiently due to measurement problems resulting from the nature of service sector. For this reason, the purpose of this study is to examine the evolution and dynamics of service sector in Turkish economy. For this aim, firstly, the service sector in Turkey is examined descriptively with respect to production, employment, productivity and foreign trade for the years 1960-2014. Secondly, the structural change in the service sector has been investigated, and the impact of structural change on the productivity of service sector has been explored. Finally, the competitiveness of the service sector in Turkey and in selected countries is investigated by Constant Market Share analysis. In this study, World Bank's, UN Service Trade's and TUIK's data for the service sector have been used.

Key words: Service sector, structural change, productivity, competitiveness, Turkey.

14/07/2015

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Zühal YURTSIZOĞLU

Önsöz

Doktora tezim süresince her türlü yardım ve fedakârlığı sağlayan, bilgi, tecrübe ve güler yüzü ile çalışmama ışık tutan, ayrıca beni doktora yapmaya yönlendirerek kendimi geliştirmemi sağlayan Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Yılmaz Kılıçaslan'a,

Çalışmamın her aşamasını büyük bir titizlikle takip edip önerileriyle sonsuz desteklerini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Şebnem Tosunoğlu'na ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Ethem Esen'e,

Tezimin hazırlanmasında beni cesaretlendiren ve manevi desteğini esirgemeyen ablam Zeynep Sümer'e ve yüreği kocaman güzel kardeşim Serpil Çakır'a, koca bir çınarın dalları gibi beni sarıp sarmalayan, koruyan canım kardeşlerime, gölgelerinde hep huzurlu olduğum anneme ve babama, emeği geçen tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı, en güzel varlığım, yaşamımın en büyük anlamı, can kızım ELA BAKIŞ'ıma ithaf ederim.

Özgeçmiş

Zühal YURTSIZOĞLU

İktisat Anabilim Dalı

Doktora

Eğitim

Y.Ls. 2003 Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyoistatistik Anabilim Dalı

Lisans 1994 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), İktisat Bölümü

Lise 1988 Elazığ Atatürk Lisesi, Edebiyat Bölümü

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: 12.12.1971/Elazığ **Cinsiyet:** Kadın **Yabancı dil:** İngilizce

İçindekiler

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Doktora Tez Özü.....	iii
Abstract.....	iv
Önsöz.....	vi
Özgeçmiş	vii
Tablo ve Şekiller Listesi	xi
Kısaltmalar Listesi.....	xvii

Birinci Bölüm

Üretkenlik ve Hizmet Sektöründe Üretkenlik Ölçümü

1. Giriş	1
2. Üretkenlik Kavramı, Önemi ve Ölçülmesi	1
3. Üretkenlik Ölçme Yöntemleri.....	4
4. Türkiye Ekonomisi Üzerine Yapılan Üretkenlik Çalışmaları	6
5. Hizmet Sektörü ve Hizmet Sektörünün Özellikleri	9
6. Hizmet Sektöründe Üretkenlik Ölçümü	12
7. Çalışmada kullanılan yöntem	13
8. Özet	14

İkinci Bölüm

Hizmet Sektöründe Üretim, Sektörel Yapı ve İstihdam: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma

1. Giriş	15
2. Üretim ve Büyüme	15
2.1. Dünya ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Üretim ve Büyüme	16
2.2. Türkiye Ekonomisinde Üretim ve Büyüme.....	18
3. Sektörel Yapı.....	20

3.1. Dünya ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Sektörel Yapı.....	20
4. İstihdam	24
4.1. Dünya ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde İstihdam	25
5. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Emek Üretkenliği	29
6. Özet	32

Üçüncü Bölüm

Türkiye Hizmet Sektöründe Yapısal Değişim ve Üretkenlik

1. Giriş	33
2. Türkiye Hizmet Sektörü Yapısal Değişim: Bir Betimsel Analiz	33
2.1. Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapı	34
2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdam	55
2.3. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği.....	60
3.Yapısal Değişimin Üretkenliğe Etkisi: Yapısal Ayrıştırma Analizi (YAA).....	70
4. Özet	80

Dördüncü Bölüm

Türkiye Hizmet Sektöründe Dış Ticaret ve Rekabet Edebilirlik

1. Giriş	82
2. Dünya ve Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektöründe Dış Ticaret	82
3. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret	90
4. Sabit Pazar Payı Analizi.....	96
5. Türkiye Hizmet Sektörü Rekabet Edebilirliğinin Kaynakları: Bulgular.....	98
5.1. Ulaştırma Sektörü	98
5.2. Seyahat Sektörü	110
5.3. Sağlık Sektörü.....	114
5.4. Eğitim Sektörü	115
5.5. İletişim ve Telekomünikasyon Sektörü	117

5.6. İnşaat Hizmetleri Sektörü.....	119
5.7. Sigortacılık Hizmetleri	121
5.8. Finans Hizmetleri	125
5.9. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü.....	126
5.10. Diğer İş Faaliyetleri Hizmetleri.....	128
5.11. Kişisel ve Kültürel Eğlence Hizmetleri.....	134
5.12. Devlet Hizmetleri Sektörü	136
5.13. Haber Ajansı Hizmetleri.....	137
5.14. Diğer Hizmetler	137
6. Özet	139

Beşinci Bölüm

Sonuç

1. Sonuç	140
Ekler.....	152
Kaynakça	162

Tablo ve Şekiller Listesi

Tablo 1. Hizmet Sektörü Genel Sınıflandırması (2014)	11
Şekil 1. Dünya ve Seçilmiş Ülkelerde GSYH Büyüme Hızı (%).....	17
Şekil 2. Türkiye Ekonomisinde GSYH Büyüme Hızı (%)	19
Şekil 3. Dünya GSYH'si İçinde Sektörlerin Payı (%)	21
Şekil 4. Seçilmiş Ülkelerde GSYH İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)	23
Şekil 5. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Büyüme Hızı (%)	23
Şekil 6. Seçilmiş Ülkelere Göre Sektörel İstihdam Payı (%)	27
Şekil 7. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet Sektörü İstihdam Payı(%)	27
Şekil 8. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü İstihdam Payı Artış Oranları (%)...29	
Şekil 9. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Katma Değeri ve Üretkenlik Artış Oranları (%)	31
Şekil 10. Türkiye GSYH'si İçinde Sektörlerin Payı (%).....	35
Şekil 11. Türkiye Sektör Büyüme Hızları, Beş Yıllık Ortalamalar (%).....	36
Şekil 12. Toptan ve Perakende Ticaret Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997).....	37
Şekil 13. Toptan ve Perakende Ticaret Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	37
Şekil 14. Otel ve Lokanta Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)	39
Şekil 15. Konaklama, Yiyecek Hizmeti Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	40
Şekil 16. Ulaştırma ve Haberleşme Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997).41	
Şekil 17. Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Payı ve Büyüme Hızı (1998-2013)	41
Şekil 18. Mali Müesseseler Hizmeti Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997) 42	
Şekil 19. Konut Sahipliği Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)	43
Şekil 20. Serbest Meslek ve Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)	44
Şekil 21. İzafi Banka Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızı (1968-1997).....	44
Şekil 22. Devlet Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızı (1968-1997).....	45

Şekil 23. Kar Amacı Olmayan Özel Hizm. Kur. Sektör Payı ve Büyüme Hızları	46
Şekil 24. Bilgi ve İletişim Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)	47
Şekil 25. Finans ve Sigorta Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)	47
Şekil 26. Gayrimenkul Faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).	48
Şekil 27. Mesleki, Bilimsel ve Tek. Faal. Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	49
Şekil 28. İdari ve Destek Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)	50
Şekil 29. Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	50
Şekil 30. Eğitim Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	51
Şekil 31. İnsan Sağlığı, Sosyal Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	52
Şekil 32. Kültür, Sanat, Eğlence, Spor Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	53
Şekil 33. Diğer Hizmet Faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).	53
Şekil 34. Hane Halklarının İşveren Olarak faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013).....	54
Şekil 35. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre Dağılımı (%).....	56
Şekil 36. Türkiye’de İstihdam Edilen Erkek ve Kadınların Hizmet Sektörü Payı (%)	57
Şekil 37.a. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam (%)	59
Şekil 37.b. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam (2005, 2010, 2014, %)....	60
Şekil 38. Türkiye Hizmet Sektöründe Katma Değer, İstihdam ve Üretkenlik Artış Oranlarında değişim (Yıllık, %).	62
Şekil 39. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2003,2008)	63
Şekil 40. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2009,2012)	66
Şekil 41. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2003,2012)	69
Şekil 42. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliğinde Artış ve Kaynakları, (2003-2008, %).....	73

Şekil 43. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği Artış ve Kaynakları, (2009-2012, %).	77
Şekil 44. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği Artışı ve Kaynakları, (2003-2012, %).	80
Şekil 45. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet İhracatı (Milyar \$).	83
Şekil 46. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet İthalatı (Milyar \$)	84
Şekil 47. İthalatın sektörel payı (Arjantin, 2012)	85
Şekil 48. İthalatın sektörel payı (Çin, 2012)	85
Şekil 49. İthalatın sektörel payı (Brezilya, 2012)	85
Şekil 50. İthalatın sektörel payı (Almanya, 2012)	85
Şekil 51. İthalatın sektörel payı (Kanada, 2012)	85
Şekil 52. İthalatın sektörel payı (Mısır, 2012)	85
Şekil 53. İthalatın sektörel payı (Hindistan, 2012)	86
Şekil 54. İthalatın sektörel payı (Rusya, 2012)	86
Şekil 55. İthalatın sektörel payı (Japonya, 2012)	86
Şekil 56. İthalatın sektörel payı (ABD, 2012)	86
Şekil 57. İthalatın sektörel payı (Güney Kore, 2012)	86
Şekil 58. İthalatın sektörel payı (Türkiye, 2012)	86
Şekil 59. İhracatın Sektörel Payı (Arjantin, 2012)	88
Şekil 60. İhracatın Sektörel Payı (Çin, 2012)	88
Şekil 61. İhracatın Sektörel Payı (Brezilya, 2012)	88
Şekil 62. İhracatın Sektörel Payı (Almanya, 2012)	88
Şekil 63. İhracatın Sektörel Payı (Kanada, 2012)	88
Şekil 64. İhracatın Sektörel Payı (Mısır, 2012)	88
Şekil 65. İhracatın Sektörel Payı (Hindistan, 2012)	89
Şekil 66. İhracatın Sektörel Payı (Rusya, 2012)	89
Şekil 67. İhracatın Sektörel Payı (Japonya, 2012)	89
Şekil 68. İhracatın Sektörel Payı (ABD, 2012)	89
Şekil 69. İhracatın Sektörel Payı (Güney Kore, J2012)	89
Şekil 70. İhracatın Sektörel Payı (Türkiye, 2012)	89
Tablo 2. Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticaret Değerleri (000.\$) ve Değişim (%)	91

Şekil 71. Türkiye Hizmet İthalatı ve İhracatı (Milyar \$) ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	92
Şekil 72. Türkiye Hizmet İhracatının Sektörel Dağılımı (%)	93
Şekil 73. Türkiye Hizmet İthalatının Sektörel Dağılımı (%)	94
Şekil 74. Dünya Hizmet Sektörlerinin Toplam Hizmet Sektörü İhracatı İçindeki Payı (%).....	95
Şekil 75. Türkiye Hizmet Sektörlerinin, Dünya İhracatı (İlgili Sektörün) İçindeki Payı (%).....	96
Şekil 76. Ulaştırma Hizmetleri Sektöründe Rekabet edebilirliğin Kaynakları (%)	99
Şekil 77. Deniz Ulaşımı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	100
Şekil 78. Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	101
Şekil 79. Hava Ulaşımı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	102
Şekil 80. Hava Yolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	103
Şekil 81. Havayolu Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	104
Şekil 82. Havayolu Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	105
Şekil 83. Diğer Ulaşım Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	106
Şekil 84. Diğer Ulaşım Hizmetlerinde Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	107
Şekil 85. Karayolu Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	108
Şekil 86. Karayolu Taşımacılığı Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	109
Şekil 87. Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	110

Şekil 88. İş Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	111
Şekil 89. İş Seyahat Hizmetleri Diğer Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	112
Şekil 90. Kişisel Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	113
Şekil 91. Sağlık Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	114
Şekil 92. Eğitim Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	115
Şekil 93. Eğitimle İlgili Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	116
Şekil 94. İletişim Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	117
Şekil 95. Telekomünikasyon Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	118
Şekil 96. İnşaat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	119
Şekil 97. Yurtdışı İnşaat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	120
Şekil 98. Sigortacılık Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	121
Şekil 99. Sigortacılık Hizmetlerinde Navlun hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	122
Şekil 100. Reasürans Hizmetleri (Yeniden Sigortalama) Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	123
Şekil 101. Sigortacılıkta Yardımcı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	124
Şekil 102. Finans Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	125
Şekil 103. Bilgisayar ve Bilgi hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	126
Şekil 104. Bilgi Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	127
Şekil 105. Diğer İş faaliyetleri Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	128

Şekil 106. Tüccarlık ve Ticaretle İlgili Diğer Hizmet Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	129
Şekil 107. Diğer Ticaretle İlgili Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	130
Şekil 108. Çeşitli İş ve Profesyonel Teknik Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	131
Şekil 109. Hukuk, Muhasebe, Yönetim Danışmanlığı ve Halkla İlişkiler Hizmetleri, Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	132
Şekil 110. Hukuk Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	132
Şekil 111. Diğer İş faaliyetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	133
Şekil 112. Kişisel Kültürel ve Eğlence Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	134
Şekil 113. Diğer Kişisel Kültürel ve Eğlence Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	135
Şekil 114. Devlet Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	136
Şekil 115. Elçilik ve Konsolosluk Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	137
Şekil 116. Haber Ajansı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)	138
Şekil 117. Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%).....	138

Kısaltmalar Listesi

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CE	Competitiveness Effect (Rekabet Edebilirlik Etkisi)
CEE	Commodity Composition Effect (Mal Kompozisyonu Etkisi)
CMS	Constant Market Share Analysis (Sabit Pazar Payı Analizi)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ISIC	International Standard Industrial Classification (Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması)
MPM	Milli Prodüktivite Merkezi
NACE	Statistical Classification of Economic Activities in The European Community (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
RAE	Relative Adaption Effect (Nisbi Uyum Etkisini)
SSA	Stokastik Sınır Analizi
TİSK	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UN	United Nations (Birleşmiş Milletler)
UN SERVICE TRADE	United Nations Service Trade Statistics Database (Birleşmiş Milletler SERVICE Veri Tabanı)
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü)
WB	World Bank (Dünya Bankası)
WDI	World Development Indicators (Dünya Kalkınma Göstergeleri)
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ))
WCPS	Dünya Üretkenlik Bilimleri Konfederasyonu
YAA	Yapısal Ayrıştırma Analizi

Birinci Bölüm

Üretkenlik ve Hizmet Sektöründe Üretkenlik Ölçümü

1. Giriş

Gelişen ekonomilerde hizmet sektörünün ekonomik faaliyetler içindeki önemi ve büyüklüğü her geçen gün artmaktadır. Hizmet sektörü milli gelirin önemli bir kısmını oluşturarak, yüz binlerce kişiyi istihdam etmektedir. Sektörün gelirleri, milli gelir için önemli bir kaynaktır. Hizmet sektörü, birçok iş kolunu ve birçok alt sektörü içine alan oldukça geniş bir sektördür. Günümüzde, hizmet sektörü uluslararası ticaret açısından da önemli bir sektör haline gelmiştir.

Bir ekonominin herhangi bir sektöründe ortaya çıkan üretkenlik artışı, diğer sektörleri de harekete geçirebilmekte ve diğer sektörlerde de üretkenlik artışına neden olabilmektedir. Milli ekonomiler için önemli bir konuma gelen hizmet sektörünün üretkenliği, diğer sektörlerdeki üretkenliği de etkilemektedir. Bu yüzden ülke ekonomilerinin hizmet sektörleri arasındaki üretkenlik farkları, milli ekonomilerin üretkenlik farklarını etkileyen önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.

Bu bölümde hizmet sektörü, sektörün özellikleri, üretkenlik, üretkenlik ölçümü ve hizmet sektöründe üretkenlik ölçümü üzerinde durulmuştur.

2. Üretkenlik Kavramı, Önemi ve Ölçülmesi

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ve gelişmesiyle birlikte ekonominin itici güçleri yeni piyasa koşulları ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin küresel ekonomiye uyum sağlamasında, üretkenlik artışının önemi büyüktür. Küreselleşme sürekli bir değişimi de zorunlu hale getirmiştir. Bu hızlı ve sürekli değişime ayak uydurabilen yani bu anlamda rekabeti sürdürebilen üretken işletmeler ve sektörler, ayakta kalmayı başarmışlardır (TİSK, 2001: 1).

Üretim olgusuna, analitik bir bakış açısıyla yaklaşan ilk iktisatçı, François Quesnay olmuştur. Quesnay, 1758’de yayınladığı Ekonomik Tablo (*Tableau Economique*)’da bir ülkede zenginliklerin, hangi koşullarda üretildiğini, sektörler arasında nasıl dolaşıma girdiğini, nasıl tüketildiğini ve yeniden üretim sürecine nasıl dahil edildiğini inceler (Quesnay 1766’dan aktaran: Ege, 2007: 26).

Ekonomik Tablo’da üretkenlik, fiziksel bir süreç olarak gösterilmiş, toplumsal yaşamın ahlaksal, hukuksal, siyasal boyutlarından soyutlanmıştır. Tablo’da üretim biçimi belli kurumlar ve düşünceler etrafında döner. Bu kurumlar üretken sektör, üretken olmayan sektör ve ortakçılık kurumudur. Ekonomik Tablo, sisteme bir uçtan giren değerlerin, sistemin içinde sektörlerle nasıl dağıldığını, sektörlerin bu değerleri kullanarak kendi özgün üretimlerini nasıl gerçekleştirdiklerini, bu üretimlerin “çıktı” olarak sistemi nasıl terk ettiklerini inceler (Ege, 2007: 26).

Üretkenlik¹ (prodüktivite) sözcüğü Fransızca “produir” kökünden türetilmiştir. “Produir” anlamı üretmektir. Prodüktivite ise üretimi gerçekleştirme yeteneğidir (Gürsoy, 1984: 40). Prodüktivite terimi literatürde ilk kez Alman bilim adamı Georgius Agricola’nın (1494–1555) 1556’da yayımlanan *De Re Metallica* adlı eserinde kullanılmıştır. Tange’n’a göre, üretkenlik terimi ilk kez Quesnay’ın 1766 yılında *Journal*’de yayınlanan “*I Agriculture*” yazısında kullanılmıştır. Tange üretkenlik teriminin kullanıldığı yere ve duruma göre değişkenlik gösterdiğini söylemektedir (Tange, 2005: 35).

Üretkenlik kavramı, mal ve hizmetin üretimi sürecinde ortaya çıkan çıktı ile bu çıktıyı yaratırken kullanılan girdiler arasındaki ilişkidir (Prokopenko, 2005: 19). Üretkenlik aynı zamanda, üretim odaklı bir kavramdır ve etkenlik, randıman, yenilik, çalışmaların kalitesi gibi anlamları da içinde barındırır (Baş ve Artar, 1990: 36). Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) tanımına göre ise mevcut olan kaynaklarla en fazla üretimi gerçekleştirme çabasıdır. Aynı zamanda, ekonomide kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılar arasındaki ilişkidir (DPT, 2000a: 3).

Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) tarafından hazırlanan Üretkenlik Raporu 3’te üretkenlik şöyle tarif edilmiştir: “Üretkenlik; olabilecek en yüksek kaliteyle, olabilecek en kısa zamanda, olabilecek en düşük maliyetle, olabilecek en yüksek düzeydeki üretimi sağlamaktır” (MPM, 2004: 24).

Dünya Üretkenlik Bilimleri Konfederasyonu’nun (WCPS) tanımında ise üretkenlik bir oran olarak tarif edilmiştir. WCPS, üretimde mümkün olan en az kaynak ile en çok ürünün (ürün mal yerine hizmet de olabilir) elde edilmesini, üretkenlik olarak tanımlar (<http://www.wcps.info>).

¹ Bu çalışmada İngilizce “productivity”den gelen üretkenlik, verimlilik ve prodüktivite aynı anlamada kullanılmıştır.

Lawlor, üretkenliği çıktının girdiye oranı şeklinde tarif ederken, kaynakların en etkili şekilde kullanımına dikkat çekmiştir (Lawlor, 1985: 290). Sadler ise üretkenliği, bir ekonomide üretim süreci gerçekleşirken fiziksel olarak ölçülen girdilerin, kaynak başına mal ve hizmet çıktısına oranlanması şeklinde tarif etmiş, üretkenliğin tek bir ürün, tek bir işletme, endüstri veya ulusal ekonomi düzeyinde de ölçülebileceğini belirtmiştir (Sadler, 1982: 11).

Tüm bu tanımlamalarda üretkenlik, üretim sürecine sokulan üretim faktörleri (girdiler) ile bu sürecin sonunda elde edilen ürünler (çıktılar) arasındaki ilişkiyi ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, en genel haliyle üretkenlik üretilen mal ve hizmet miktarı ile bu mal ve hizmet miktarının üretilmesinde kullanılan girdi veya girdiler arasındaki orandır. Bu oran çıktı/girdi olarak formüle edilmektedir.

Üretkenlik tanımlarındaki girdi kavramı, mal ve hizmet üretiminde kullanılan tüm üretim faktörlerini içine almaktadır. Çıktı ise yaratılan katma değerdir. Üretkenlik artışı ile katma değer artırılmasına çalışılmaktadır. Katma değer artması, refah düzeyini arttırmaktadır (Tekin, 2010: 170).

Üretkenlik ölçümünde, ölçü birimi olarak kullanılan farklı girdiler farklı üretkenlik değerleri ortaya çıkarabilir. Örneğin çalışılan saat yerine çalışan sayısı ve çıktı olarak katma değer yerine satışlar kullanıldığında, farklı üretkenlik rakamları ortaya çıkabilir. Emek üretkenliği genellikle çalışan işçi sayısı ya da çalışılan saat başına düşen reel katma değer olarak ölçülür. Sermaye üretkenliği ise sermaye birimi başına düşen reel katma değer olarak ölçülmektedir (Tuncer ve Özügurlu, 2004: 11). Üretkenlik ölçümünde fiziksel büyüklükler (kg, adet vb.) ya da parasal olarak ifade edilebilen veriler kullanılmaktadır (Coelli ve Prasada, 2005: 115).

Üretkenlik ölçümleri; kısmi üretkenlik, çoklu faktör üretkenliği ve toplam faktör üretkenliği olarak üç şekilde hesaplanabilmektedir. Sadece bir girdi kullanılmışsa kısmi üretkenlik, birden fazla girdi kullanılmışsa çoklu faktör üretkenliği, bütün girdiler işlemlere dahil edilmişse toplam üretkenlikten bahsedilir (Ar, 2006: 26).

Kısmi üretkenlikte üretim faaliyeti sonucu ortaya çıkan çıktı, üretimde kullanılan girdilerden herhangi birine oranlanır, üretim sürecindeki tüm girdilerin payı, çıktı hesabına yansır. Bu nedenle kısmi üretkenlik anlamlı bir değerdir. Fakat kısmi üretkenliği, belirli bir üretim sürecinde ortaya çıkan üretkenliğin ölçüsü olarak

değerlendirmek doğru olmaz (Taymaz ve diğ., 2008: 20). Aynı zamanda kısmi üretkenlik ölçütleri diğer faktörlerdeki değişimlerden aşırı etkilenir. Bu nedenle literatürde kısmi faktör üretkenliği yerine, toplam faktör üretkenliği tercih edilmektedir (Tuncer ve Özügurlu, 2004: 11).

Toplam faktör verimliliğinde, üretim süreci sonunda elde edilen çıktı, üretimde kullanılan bütün girdilere oranlanır. Üretimde kullanılan emek ve sermaye faktöründeki değişimler çıktıya yansır. Üretim faktörlerinin (emeğin ve sermayenin) miktarındaki değişime bağlı olmayan, teknolojik gelişmeden kaynaklanan üretimdeki artışa “solow artışı” yani toplam faktör verimliliği denilmektedir. Toplam faktör verimliliği üretim faktörlerinin artışı dışında meydana gelen ancak teknolojik gelişmeyle açıklanabilen üretkenlik artışıdır ve artık bir değerdir (Vergil ve Abasız, 2008: 164).

Aynı zamanda çıktı ve girdiye göre, en çok kullanılan üretkenlik ölçütlerinden biri, emek üretkenliğidir. Bu ölçütte girdi, çalışılan saat veya çalışan sayısıdır. Çıktı olarak da işçi başına düşen reel katma değer esas alınır. Emek üretkenliğinde, diğer üretkenlik ölçümlerine göre daha az veri kullanılır ve hesaplamalar daha kolay yapılır. Bu nedenle araştırmalarda sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir (Tuncer ve Özügurlu, 2004: 12).

Görüldüğü üzere genel olarak çıktının girdiye oranı olarak tanımlanan üretkenlik, kullanılan farklı hesaplama yöntemlerine ve hesaplamalarda kullanılan girdi çıktı tanımlamalarına göre farklılaşmaktadır. Her nasıl tanımlanırsa tanımlansın üretkenlik ülkelerin uluslararası rekabet gücünün ve mikro düzeyde işletmelerin rekabet güçlerinin önemli belirleyicisi konumundadır.

3.Üretkenlik Ölçme Yöntemleri

Üretkenlik ölçümleri genel olarak, ekonomi, endüstri ve firma düzeyinde yapılmaktadır. Üretkenlik analizinde ekonomi düzeyinde yapılan hesaplamalarda zaman içindeki gelişmeler izlenir ve ülkelerarası durum değerlendirmeleri yapılabilir. Endüstri ve firma düzeyinde yapılan üretkenlik analizlerinde ise sektörel değişiklikleri gözlemek mümkündür (Vergil ve Abasız, 2008: 162).

Literatürde üretkenlik ölçümlerinde kullanılan yöntemler iki temel gruba ayrılmaktadır. Bunlar zaman serisi oluşturularak en küçük kareler yönteminin uygulanması yani sınırsız üretim fonksiyonu yaklaşımı, diğeri ise panel veri oluşturularak doğrusal programlama yönteminin uygulandığı sınır fonksiyonu yaklaşımıdır. Bu iki yaklaşım ise parametrik ve parametrik olmayan indeks yaklaşımı olarak ikiye ayrılır.

Sınırsız üretim fonksiyonu parametrik olmayan endeks yaklaşımında, kullanılan üretkenlik ölçme yöntemlerinden biri, büyüme muhasebesi yaklaşımıdır. 1945’li yıllardan sonra makro iktisatta yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu yöntemin amacı, büyümenin temel kaynaklarını ölçmektir. Bu yöntemde sermaye ve işgücünün büyümeye katkısı araştırılır. Ortaya çıkan büyümenin sermaye ve işgücü tarafından açıklanamayan kısmına teknolojik gelişme, ya da toplam faktör üretkenliği denir (Cornwall, 1998, Akt: Tuncer ve Özuğurlu, 2004: 13). Bu yaklaşımda, ortaya çıkan ekonomik büyüme, girdi kullanımındaki değişim ve teknolojik değişim (artık) olarak iki bileşene ayrılır. Bu yaklaşım, ekonomik büyümenin temel belirleyicilerini anlamaya yardımcı olur (Taymaz ve diğ., 2008: 21).

Üretkenlik ölçümünde kullanılan diğeri yöntem, endeks sayıları (divisia endeksi, exact endeksi, torngvist endeksi) yöntemidir. Bu yöntemde heterojen tüm girdi ve çıktılar tek bir endeks altında toplanır. Bu toplam değer için tüm girdilerin gelirden alacağı pay belirlenerek ağırlıklar oluşturulur ve üretkenlik endeksi elde edilir (Lawrence ve Diwert, 1999: 92), oluşturulan bu endeks çıktı büyüme endeksinin, girdi büyüme endeksine oranıdır. Çıktı büyüme endeksinden kastedilen şey üretilen çıktının bütünüdür. Girdi büyüme endeksi ise üretimde kullanılan tüm girdilerin toplamını gösterir. Bu yöntemde miktar ve fiyat verilerinin elde edilip endeksin oluşturulması uygulamanın zor yanısıdır (Tuncer ve Özuğurlu, 2004: 15).

Firma-düzeyinde üretkenlik hesaplanırken, sıkça kullanılan parametrik olmayan yöntemlerden biri de “veri zarflama” yöntemidir. Bu yöntemde, belirli varsayımlar altında bir üretim fonksiyonu oluşturulur ve parametreler tahmin edilir, lineer programlama ile üretimin sınırı saptanır. Bu yöntem üretim teknolojisi üzerine bir fonksiyonel form varsayımına gerek duymaz (Taymaz ve diğ., 2008: 29).

Üretkenliği ölçmede kullanılan parametrik yöntemlerden biri de stokastik sınır analizidir (SSA). Bu analizde, girdi ile çıktı, dışsal faktörler ile kar, üretim ile

maliyetler arasındaki ilişkiler ortaya konur ve hata terimi de modele dahil edilir (Berger ve Humphrey, 1997: 178).

SSA analizinde firmaların, belli bir miktarda üretim yapacağı varsayılır ve bir üretim sınırı belirlenir. Firma üretimini gerçekleştirirken, girdi kalitesinin değişmesi, çalışma düzenindeki değişiklikler gibi önceden tahmin edilemeyen durumlarla karşılaşabilir. Ya da firma tam kapasiteyle çalışmadığı için, gerçekleşen üretim beklenen üretimin altında kalabilir. Bu nedenlerden dolayı SSA analizi, belirli varsayımlar altında tahmin edilir ve bir üretim sınırı vardır. Bu üretim sınırının kayma oranı teknolojik değişim oranını ölçmekte kullanılmaktadır (Taymaz, 2001: 102).

Üretkenlik ölçümünde kullanılan tüm bu yöntemleri en genel haliyle şöyle özetleyebiliriz. Üretkenlik kavramında kullanılan çıktı terimi, ekonomik yapı içinde üretilen mal ve hizmetleri kapsar. Üretimi gerçekleştirirken kullandığımız hammadde, malzeme, işçi sayısı, işçilik saatleri, işçi ücretleri, makine sayısı, makine kullanım saatleri, kullanılan enerji miktarı gibi birçok fiziksel ve parasal büyüklük de girdi olarak tanımlanır. Üretkenlik de çıktının girdiye oranıdır.

Üretkenlik oranlarını kısmi, çoklu ve toplam faktör verimliliği olarak sınıflamak mümkündür. Kısmi faktör verimliliğinde, girdi olarak tek bir üretim faktörü sisteme dahil edilirken; çoklu faktör verimliliğinde birden çok üretim faktörü işlemlere dahil edilir. Toplam faktör verimliliğinde ise sistemdeki bütün üretim faktörleri işlemlere dahil edilir ve üretkenliğin emek ve sermaye girdisiyle açıklanmayan bölümü bir artık değer olarak hesaplanır.

4.Türkiye Ekonomisi Üzerine Yapılan Üretkenlik Çalışmaları

Türkiye’de, makro düzeyde üretkenlik çalışmaları sayıca azdır. Fakat sektör düzeyinde ve firma düzeyinde (özellikle imalat sanayi için) yapılmış pek çok çalışma vardır. Bu üretkenlik analizleri başlıklarını, kısmi ya da toplam faktör verimliliği göstergelerinin zaman içerisindeki değişimi, üretkenliğin ekonomik büyümeye katkısı, sektörel/bölgesel farklılıklar ve üretkenliği etkileyen faktörler, Türkiye ekonomisinin üretkenlik açısından değerlendirilmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Yapılan çalışmaların bir bölümü dönemsel olarak ekonomide ortaya çıkan üretkenlik düzeylerini ve ekonomideki gelişmeleri karşılaştırmıştır. Bir bölümü de 1980 yılından

sonra ortaya çıkan üretkenlik artışları ile Türkiye ekonomisinin geçirdiği yapısal değişim arasındaki ilişkileri incelemiştir (Taymaz ve diğ., 2008: 33).

Krueger ve Tuncer (1982), imalat sanayi sektöründe toplam faktör verimliliği artışını, hem özel sektör hem de kamu işletmeleri için hesaplamıştır. Sonuçta 1968-1970 dönemi ve 1973-1976 döneminde kamu da toplam faktör üretkenliği artış hızının, oldukça yavaş olduğunu ortaya koymuşlardır.

Zaim ve Taşkın (1997), imalat sanayinde 1991 yılında toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısını %27,3 olarak hesaplamışlardır. Alt sektör bazında en yüksek katkıyı %54 ile makine ve donanım üreten sektörler sağlamıştır. Ayrıca 1974-1991 döneminde, toplam faktör verimliliği artışında kamu sektörünün kötü bir performans sergilediğini söylemişlerdir.

Taymaz ve Saatçi (1997), Türkiye imalat sanayinde üç alt sektör verilerini kullanarak 1987-1992 döneminde bu sektörlerdeki teknik değişimin büyüklüğü ve yönünü araştırmışlardır. Taymaz ve Saatçi çalışmalarında stokastik üretim sınırı fonksiyonu yöntemini kullanılmışlardır. Sonuç olarak tekstil, çimento ve motorlu araçlar alt sektöründe, firmalar arası ilişkilerin, teknik etkinliği pozitif yönlü etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca firma düzeyinde teknolojinin ve firmaların hukuki durumlarının teknik etkinlik açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Filiztekin (2001), imalat sanayinde büyüme muhasebesi metodunu kullanarak Türkiye ekonomisinin dışa açılım döneminde reel büyüme artışlarının temel kaynağının üretkenlik artışı olduğunu söylemiştir.

Saygılı, Cihan ve Yurtoğlu (2001), 1972-1997 dönemi için Türkiye ve OECD ülkelerinde makroekonomik düzeyde üretkenliği ölçüp karşılaştırmalar yapmışlardır. Saygılı vd., kişi başına çıktı düzeyindeki artışın, toplam üretkenlikteki artışla doğru orantılı olduğunu bulmuşlar ve Türkiye'nin bu artışa katkısını %14 olarak hesaplamışlardır. Bu çalışmada, OECD ülkelerinin büyük bir bölümünde, ekonomik büyümenin, toplam faktör verimliliği artışından çok fazla etkilendiğini ve Türkiye'de sermaye birikiminin ekonomik büyümeye %70 gibi çok büyük bir oranda katkı sağladığını söylemişlerdir.

Deliktaş (2002), imalat sanayide teknik etkinlik düzeyini hesaplamıştır. Deliktaş, teknik etkinlik düzeyi en yüksek olan sektörün %93,7 ile kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayi sektörü olduğunu söylemiştir. Çalışmada, toplam faktör verimliliği değişim endeksine

göre, metal eşya ve orman ürünleri sektörü, teknolojik ilerlemenin en yüksek görüldüğü sektör olarak bulunmuştur.

Akdede (2003), imalat sanayindeki alt-sektörlerde, 1980-1991 dönemi için toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısını araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda üretkenliğin büyümeye katkısı yaklaşık %50 olarak hesaplanmıştır. Aynı çalışmada ekonomik serbestleşmenin üretkenlik üzerine etkileri incelenmiş ve ekonominin genelindeki serbestleşme ve toplam faktör verimliliği arasında çok güçlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Tuncer ve Özügurlu (2004), 1982-2000 dönemi için büyümenin kaynaklarını bulmaya çalışmışlardır. Tuncer ve Özügurlu, emek faktörünün büyümeye olan katkısını sadece altyapı ve hizmet sektöründe anlamlı bulmuşlar, sermayenin ise üretkenlik artışına katkısını tüm sektörlerde yüksek bulmuşlardır.

Altuğ ve Filiztekin (2006), imalat sanayi alt sektörlerinde 1970-2000 yılları için üretkenliğin gelişiminde toplam faktör üretkenliği ve kısmi faktör üretkenliğini hesaplamışlardır. Altuğ ve Filiztekin, üretim faktörlerinde ortaya çıkan reel artışın ve sermaye derinleşmesinin katma değeri arttırdığını, bu artışa toplam verimliliğin katkısının ise negatif olduğunu söylemişlerdir. Alt dönemler bazında ise toplam faktör verimliliğinin katma değerdeki artışa bazı dönemler için pozitif (örneğin 1981-2000 yılları) katkısı olduğunu belirtmişlerdir.

Saygılı ve Cihan (2008), 1988-2007 dönemini kapsayan çalışmalarında, öncelikle Türkiye ekonomisi için milli gelirin toplam faktör verimliliğini hesaplamış, 2000 yılı sonrası için büyüme analizleri yapmışlardır. Saygılı ve Cihan, yatırım ve sermaye stoku değişkenleri ile elde edilen sermaye birikiminin ekonominin büyümesine katkıları olduğunu söylemişlerdir.

Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz (2008), 1983-2001 dönemi için Türkiye imalat sanayinde üretkenliğin dinamikleri üzerine yaptıkları çalışmada, firma düzeyinde esneklikler, ölçeğe göre getiri, teknolojik değişme hızı, bu değişimin yönü ve teknik etkinlik düzeyini hesaplamış, üretkenlik artışını belirleyen etkenleri analiz etmişlerdir. Taymaz vd., 1983-2001 döneminde hem sektör düzeyinde hem de firma düzeyinde, yapısal dönüşümün üretkenlik artışına etkisinin çok sınırlı olduğunu, 1983-1988 döneminde ise yapısal değişimin, üretkenlik artışına kısmen katkıda bulunduğunu sonraki yıllarda bu katkının önemsiz olduğunu bulmuşlardır.

Vergil ve Abasız (2008), 1968-2006 dönemi için yaptıkları çalışmada yıllık verileri kullanılarak Türkiye için üretkenlik artışının büyümeye etkisini araştırmışlar ve varyans ayrıştırması kullanarak tahminlerde bulunmuşlardır. Vergil ve Abasız, toplam faktör verimliliğinin büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ekonomik büyümenin ortalama %30'luk bir bölümünün üretkenlik artışlarından kaynaklandığını söylemişlerdir.

Altıok ve Tuncer (2013), çalışmalarında 1980-2008 döneminde Türkiye imalat sanayinde yapısal değişimin, emek üretkenlik artışlarına katkısını incelemişlerdir. Yazarlar çalışmada klasik pay kayması analizini kullanmışlardır. İhracata dayalı sanayileşme stratejilerinin uygulandığı 1981-1990 ve 1991-2000 dönemlerinde yapısal değişimin üretkenlik artışlarını açıklamada önemli bir etken olmadığını söylemişlerdir. Aynı zamanda 1981-2000 döneminde yapısal değişimin üretkenlik artışlarını olumsuz etkilediğini bulmuşlardır. Sadece 2003-2008 dönemi için yapısal değişimin emek üretkenliği artışlarının yalnızca %3'ünü açıkladığını bulmuşlardır.

Türkiye'de hem akademik birimlerin, hem Devlet İstatistik Kurumu, hem de Milli Prodüktivite Merkezinin ve diğer kurumların üretkenlik üzerine, her yıl onlarca çalışması çıkmaktadır. Fakat görüldüğü üzere çalışmaların büyük bir bölümü Türkiye imalat sanayinde üretkenlik göstergeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bildiğimiz kadarıyla hizmet sektöründe üretkenlikle ilgili özgün bir çalışma yapılmamıştır.

5. Hizmet Sektörü ve Hizmet Sektörünün Özellikleri

Hizmet kavramının teknik ve sistematik açıdan incelenmesi 1700'lü yıllara rastlar. Hizmet kavramı iki açıdan ele alınabilir. Birincisi hizmet, işletmelerin temel faaliyetlerini gerçekleştirirken ürettikleri çekirdek üründür. Bu bağlamda hizmet, elle tutulamayan, koklanamayan, kolayca yok olabilen, kalite açısından standart hale sokulması zor olan soyut unsurlar biçiminde açıklanmaktadır. Diğer açıdan hizmet, firmaların ürettikleri mallara yönelik olarak ortaya konulan tüm destek hizmetlerdir (Karatepe, 1997: 88).

Ayrıca hizmet, madde hizmeti ve kişi hizmeti olarak iki ana bölümde incelenebilir. Hizmetin madde yönü kolayca tanımlanabilir, ölçülebilir ve kıyaslanabilir (Ay ve Gülgün, 1999: 253).

Hizmet üretenden tüketene sunulurken, tüketici tarafından fayda ve tatmin olarak algılanır. Fakat herhangi bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan bir faaliyet ve faydadır. Hizmet üretimi fiziksel bir ürüne bağlı olabileceği gibi fiziksel olmayan bir ürüne de bağlı olabilir (Rust ve diğ., 1996: 7).

Hizmet sektörü, birçok işkolunu ve birçok alt sektörü içinde barındırmaktadır. Hizmet üretimi yapan işletmelere hizmet işletmesi ve tüm hizmet işletmelerinin oluşturduğu genel sektöre de hizmet sektörü denir. Hizmetler sektöründe tüketiciye sunulan şey bir nesne değildir. Hizmet, tüketiciye sunulan şeyin gördüğü işlemdir (Sayim ve Aydın, 2011: 248).

Büyük krizden sonra özellikle II. Dünya Savaşı sonrası hizmet sektörü ve hizmet fonksiyonlarının ekonomideki yeri, tüm ülke ekonomileri için önemli hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hizmetler hem ABD'de hem de çoğu sanayileşmiş ülkede ekonomilerin en geniş ve en dinamik sektörü haline gelmeye başlamıştır. Sanayileşme sürecini tamamlayan birçok ekonomide hizmet toplumuna geçiş süreci hızlanmıştır (Balkan, 2010: 44).

Hizmetlerin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür.

Hizmetler soyuttur: Hizmetler elle tutulamayan ve koklanamayan soyut unsurları ifade eder (Zengin ve Erdal, 2000: 47). Hizmetleri bir ölçü birimiyle ifade etmek güçtür. Soyutluk, hizmetin satın alındıktan sonra, tüketicinin kullanım hakkını, edineceği tecrübeyi ya da tüketimini anlatır (Üner, 1994: 3).

Hizmetler eşzamanlıdır: Hizmetin üretimi ve tüketimi aynı anda gerçekleşir. Genellikle hizmeti üreten ve satan aynı kişidir. Hizmet, hizmeti üretenden ayırt edilemez. Aynı zamanda hizmeti alan kişi de üretim sürecine katılır. Örneğin bir eğitim kurumunda öğretmen, eğitim hizmetini öğrenciye sunarken, öğrenci de bu hizmeti aynı anda tüketmektedir (Zengin ve Erdal, 2000: 47).

Hizmet sektörü emek-yoğundur: Hizmet sektörü heterojendir. Hizmetlerin büyük bir bölümünün üretiminde emek faktörü, makine ve teçhizata nazaran daha yoğun kullanılmaktadır (Üner ve Karatepe; 1996: 201). Hizmetlerin üretiminde insan unsuru hataların kaçınılmazlığını gündeme getirir ve hizmetin standartlaştırılmasını güçleştirir. Bu nedenle üretilen hizmetler, kalite ve standardizasyon açısından farklılık gösterebilir (Zengin ve Erdal, 2000: 47).

Hizmetler saklanamaz: Hizmetlerin sonraki bir zaman sürecinde kullanılıp tüketilmek amacıyla saklanıp, stoklanması mümkün değildir (Karatepe; 1997: 110).

Hizmetlerin diğer özellikleri Eşer (1999), tarafından şöyle sıralanmıştır:

“Hizmetlerin zaman boyutu vardır. Belli bir saatte başlar ve belli bir saatte biter. Hizmetlerin yaşam süresi yoktur. Yalnızca hizmetin oluşturulması ve sunulması süresi vardır. Hizmetler nesne değil, performanstır. Hizmet kalitesi de müşteri beklentileriyle fiili hizmet performansının karşılaştırılmasıyla oluşur. Hizmet kalitesi maliyetle ilişkilidir. Verilen hizmetin üzerinde insan unsuru çok fazladır.” (Eşer, 1999: 348-349).

Hizmet sektörü, soyutluk, eş zamanda üretim ve tüketim, heterojenlik gibi temel özelliklerinin yanı sıra, genel olarak elle tutulabilen maddi ürünler dışındaki her tür etkinlik ve çalışmanın yapıldığı sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Durum böyle olunca hizmet sektöründeki hizmet türleri nelerdir sorusu akla gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yapmış olduğu hizmet sektörü genel sınıflandırmasında ana hizmet sektörlerini şöyle sınıflandırmıştır:

Tablo 1. Hizmet Sektörü Genel Sınıflandırması (2014)

Sektör Kodu	Sektör Adı
G	Toptan ve perakende ticaret
H	Ulaştırma, depolama ve haberleşme
I	Konaklama ve yiyecek hizmetleri
J	Bilgi ve iletişim
K	Finans ve sigorta faaliyetleri
L	Gayrimenkul faaliyetleri
M	Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler
N	İdari ve destek hizmetleri
O	Kamu yönetimi ve zorunlu sosyal güvenlik faaliyetleri
P	Eğitim
Q	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri
R	Kültür, sanat, eğlence, dinlence, spor
S	Diğer hizmet faaliyetleri
T	Hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri
U	Uluslararası örgütler ve temsilciliklerin faaliyetleri

Kaynak: TÜİK, Sınıflama Sunucusu, NACE Rev.2-Altılı Ekonomik Faaliyet Sınıflaması, 2014.

Bu sektörler aynı zamanda yapısal ayrıştırma analizimizde kullandığımız hizmet sektörleridir.

6. Hizmet Sektöründe Üretkenlik Ölçümü

Katma değerin sektörel dağılımı ve GSYH'deki nihai harcamaların sektörel kompozisyonu göz önüne alınarak yapılan milli gelir hesapları, mallar ve hizmetler arasındaki farka göre düzenlenmektedir. Hizmet sektörünün ülke ekonomilerindeki payı önemli bir gelişmişlik ölçütü olarak görülmektedir (Aslan, 1998: 34).

Hizmet sektörü 1980'lerden sonra ekonomi için çok önemli hale gelmiştir. TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre Türkiye hizmet sektörünün GSYH içindeki payı %64,4'e ulaşmıştır. Hizmet sektörünün bu denli gelişimi ve önemine rağmen, hizmet sektörünün yapısı gereği ortaya çıkan ölçme sorunları, Türkiye ekonomisinde hizmet sektörünün yeterince araştırılmamasına neden olmuştur.

Üretkenlik ölçümü imalat, tarım, inşaat ve sanayi sektöründe kolaylıkla yapılabilmektedir. Çünkü bu sektörlerde girdiler ve çıktılar net olarak tanımlanmakta ve sayısal olarak net ifade edilebilmektedir. Hizmet sektöründe ise üretkenlik oranlamasında kullanılan çıktı değerini, net olarak tanımlamak zordur. Çünkü hizmet sektöründe müşterinin duygusal tatmini, sayısal çıktı değerinden ayrı tutulamaz. Bu durum hizmet sektöründe üretkenlik ölçümünü zor kılmaktadır. Ulusal üretkenlik merkezleri hizmet sektöründe makro düzeyde üretkenlik ölçümü yaparken, işgücü verimliliği üzerinde durmuşlardır. Çünkü hizmet sektöründe işgücü girdisinin ölçümü diğer girdilere göre oldukça nettir. Ölçümler yapılırken çalışan kişi başına katma değer ya da çalışılan saat başına katma değer oranları kullanılmaktadır (Balkan, 2010: 44).

Hizmet sektöründe üretkenliği belirleyen üç temel faktör vardır. Bunlar; hizmeti üreten emeğin nitelik düzeyi, hizmet üretiminde harcanan zaman ve hizmet üretiminde kullanılan teknolojidir. Hizmet sektöründe üretilen hizmetin kalitesi önemli bir faktör olduğundan harcanan emek-zaman kriteri büyük oranda önemini yitirir (MPM, 2007: 23). Emek faktörünün diğer üretim faktörlerinden önemli bir farkı vardır. Emek, üretim sürecinden önce ve üretim aşamasında, tüm üretim faktörlerini bir araya getirir, bu faktörleri üretime sürecine dahil eder ve süreç boyunca bizzat üretimde yer alır (Balkan, 2011: 36).

Hizmet sektöründe, sunulan hizmetin kendisi bitmiş bir üründür ve müşteriyle yüz yüze ilişki kaçınılmazdır. Bu nedenle, diğer sektörlerde üretkenliği arttırmak için tüm önlemler alınabilirken, hizmet sektöründe müşteri memnuniyetini sağlamak adına üretkenlikten ödün verilebilir. Hizmet sektöründe girdi ve çıktılarda değişkenlik fazladır. Bu durum üretkenliğin ölçülmesini zorlaştırır. Hizmet sektöründe talepteki kayma ve değişiklikler nedeniyle üretkenlik ölçümünde de büyük değişiklikler ortaya çıkabilmektedir (Bolat, 2010: 55).

Hizmet sektöründe, belirli oran ya da sayıda bir girdi veya çıktı tayini yapmak zordur. Birim başına düşen hizmet miktarının da bulunması zordur. Hizmet sektörü üretiminde, tıpkı malların üretiminde olduğu gibi emeğin niteliği ve düzeyi, üretkenliği büyük ölçüde etkilemektedir. Göreceli olarak düşük nitelik düzeyine sahip bir işgücü ile yapılacak hizmet üretimi, doğal olarak daha nitelikli işgücünün üreteceği hizmete göre daha düşük verim ve kalitede olacaktır (MPM, 2007: 23).

Hizmet sektöründe ortaya çıkan tüm bu ölçme sorunları ve sektöre ait yeterli verilerin olmaması nedeniyle üretkenlik ölçümünde kısmi üretkenlik ölçütleri kullanılır. Bu çalışmada hizmet sektörü üretkenliğini ölçerken çıktı olarak hizmet sektörü katma değerleri, girdi olarak ise işgücü sayısı kullanarak, emek üretkenliği ölçüldü ve yapısal değişimin, hizmet sektörü emek üretkenliğine etkileri ortaya konulmaya çalışıldı.

7. Çalışmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada yapısal değişimin, hizmet sektörü emek üretkenliğine etkileri araştırılmış ve yapısal ayrıştırma analizi (YAA) olarak bilinen yöntem kullanılmıştır. YAA analizinde yapısal değişim, hizmet sektörünün kendi alt sektörleri arasında ortaya çıkan faktör kaymaları yani istihdam paylarının değişimi olarak tanımlanmaktadır. Bu analiz üretkenlik tanımlarına dayanılarak ortaya konulan büyüme muhasebesi formüllerini kullanarak sektör-içi ve sektörler-arası yapısal değişimin üretkenlik artışı üzerine etkisini inceler ve emek üretkenliğindeki artışın nedenlerini ortaya çıkarır. Yöntemin uygulanması ve hesaplamalarla ilgili detaylı bilgi 3. bölümde verilmiştir.

Türkiye hizmet sektörünün dünya ticareti içinde, ihracat payında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere etki eden unsurların belirlenmesi için, yani hizmet ihracatımızda rekabet edebilirlik için sabit pazar payı analizi (CMS, Constant Market Share Analysis) kullanılmıştır. Sabit pazar payı analizi bir ülkenin dünya ihracatı payındaki değişikliklerin yönünü ve nedenini ortaya koyan bir yöntemdir. Bu yöntem, incelenen sektörün dünya ticaretindeki performansını, dünya ticaretiyle karşılaştırır. Yöntemin uygulanması ve hesaplamalarla ilgili detaylı bilgi 4. bölümde verilmiştir.

8. Özet

Bu bölümde genel olarak üretkenlik kavramı, tanımı, ölçme yöntemleri ve hizmet sektörünün genel özellikleri, hizmet sektöründe verimlilik ölçümleri ile ilgili bilgilere yer verildi. Üretkenlik en genel haliyle üretilen mal ve hizmetlerle ortaya çıkan çıktı ile bu çıktıyı yaratmak için kullanılan girdi arasındaki ilişkidir ve çıktı/girdi olarak formüle edilir. Üretkenlik ölçümünde, özellikle emek üretkenliği ölçümünde girdi olarak çalışılan saat, çalışan sayısı, çıktı olarak da katma değer ya da satışlar kullanılmaktadır. Sermaye üretkenliğinde ise sermaye birimi başına düşen reel katma değer kullanılır. Üretkenlik oranları kullanılan girdi ve çıktıya göre değişik isimler alır. Girdi olarak tek bir üretim faktörü kullanılmış ise kısmi faktör verimliliği, birden çok üretim faktörü işlemlere dahil edilmiş ise çoklu faktör verimliliği hesaplanmış olur. Bütün üretim faktörleri işlemlere dahil edilerek hesaplanan üretkenlikte, üretkenliğin emek ve sermaye girdisiyle açıklanmayan bölümü bir artık değer olarak karşımıza çıkar. Bu artık değere toplam faktör verimliliği denir.

İmalat, tarım ve inşaat sektöründe girdiler ve çıktılarda sayısal olarak net değerler kullanıldığı için üretkenlik ölçümü kolay yapılır. Fakat hizmet sektöründe ortaya çıkan çıktının değeri net olarak tanımlanamadığından yani müşterinin duygusal tatmini, sayısal çıktı değerinden ayrı tutulamadığından ölçümü yapmak zorlaşır. Bu yüzden hizmet sektöründe üretkenlik ölçümleri genel olarak emek üretkenliği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada çalışan kişi başına katma değer oranları kullanılarak üretkenlik ölçümleri gerçekleştirilmiştir.

İkinci Bölüm

Hizmet Sektöründe Üretim, Sektörel Yapı ve İstihdam: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma

1. Giriş

Ülke ekonomilerinde, sektörel yönelimlere baktığımızda, gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde, benzer yapısal dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir. Hizmetler sektörünün ve kısmen sanayi sektörünün, ekonomi içerisindeki payı artmakta, tarım sektörünün ekonomideki önemi yıllar itibariyle azalmaktadır.

Bu bölümde dünya, çalışmaya alınan ülkeler ve Türkiye’de sektörel değişimler betimsel olarak analiz edilmiş, hizmet sektöründeki gelişmeler detaylı olarak incelenmiştir. Genel değerlendirmeler yaptığımız bu bölümünde Dünya Bankası’nın (The World Bank, WB), Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators, WDI) verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmamız için seçilen ülkeler ve ülke grupları, Arjantin, Brezilya, Kanada, Çin, Mısır, Almanya, Hindistan, Japonya, Kore, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Dünya ve Türkiye’dir. Bu ülkelerin seçilme nedeni; Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Kanada’nın, son yıllardaki yüksek büyüme performanslarıyla dikkatleri üzerlerine çeken ülkeler olmalarıdır. Hizmet sektörü bu ülke ekonomilerinde önemli bir paya sahiptir. AB, ABD ve Dünya, ekonomik gelişmede karşılaştırmalar yapılırken referans almak için kullanılmıştır. Brezilya ve Mısır ekonomileri ise Türkiye ile benzer yapılar sergilemektedir.

2. Üretim ve Büyüme

Sanayi toplumlarında mamul üretimi ekonominin can damarı, üretim mallarına sahip olmak ise zenginliğin bir göstergesidir. Sanayi ötesi toplumlara geçiş sürecinde, imalat sektörü yerini hizmetler sektörüne bırakmıştır. Bu durum hizmetler sektörünü çok önemli bir sektör konumuna getirmiştir ve hizmetler sektöründeki gelişmeler, dünya ekonomisi için çok büyük önem taşımaktadır. Sanayi-ötesi ekonomilerde, hizmet alt sektörleri, dünya ekonomisinin “elle tutulmayan ekonomileri” olarak tanımlanmaktadır. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra hizmet sektörü alt sektörleri,

işletmeler için yeni ve karlı sektörler olarak görülmeye başlanmış ve bu sektörler önemli bir gelişme potansiyeli içine girmiştir (Kurtulmuş, 1996: 22).

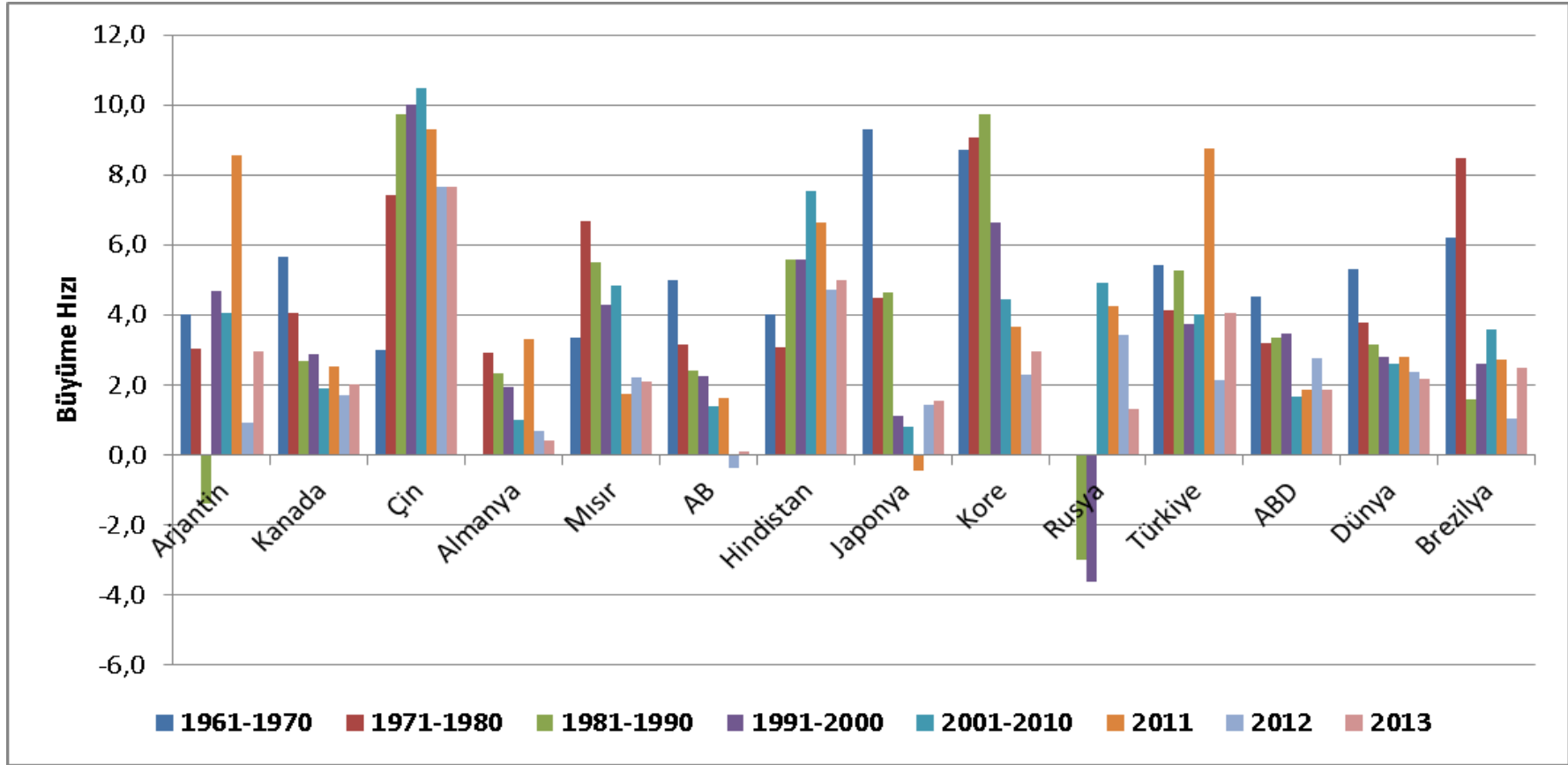
lke ekonomilerinin uzun vadede yaşadığı yapısal değişimlerle ilgili değerlendirmeler yapılırken, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelir içerisindeki paylarının izlediğı sürece bakılır. Paylardaki değişimlerin yönü ülke ekonomisinin bulunduğu nokta hakkında fikir verir. Son yıllarda sektörlerde meydana gelen yapısal değişim, sanayileşme ve küreselleşme olgusunu ve toplumsal yapıdaki niteliksel gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Artık milli gelir içerisinde sanayinin ve hizmet sektörünün payının artması kalkınmanın ve gelişmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Vakıfbank TAO, 2007: 26).

Hizmetler sektöründeki gelişme ve büyüme, ülkeler için önemli bir refah kriteridir. Bu nedenle sektördeki genel değişiklikler ülkeler ve ülkeler arası kıyaslamalarda da önemli bir gösterge olarak görülmektedir.

2.1. Dünya ve Seçilmiş lke Ekonomilerinde retim ve Büyüme

şekil 2.1’de Dünya, AB ve seçilmiş ülkelerde GSYH büyüme hızlarının on yıllık ortalaması verilmiştir. 1961-1970 yılları arasında dünya ekonomisinin büyüme hızı ortalama %5,3, 1971-1980 yılları arasında %3,8, 1981-1990 yılları arasında %3,2, 1991-2000 yılları arasında %2,8 olarak gerçekleşmiştir. 1980-1990 yılları arasında, tüm dünyada yaygınlaşan küreselleşme etkileri, büyüme oranlarını önemli lde etkilemiştir 2001-2010 yılları arasında dünya ekonomisi %2,6 büyüme kaydetmiş, 2013 yılında büyüme hızı %2,2 olarak gerçekleşmiştir (bkz. şekil 2.1).

Dünyadaki mal ve hizmet üretiminin büyük bir bölümü gelişmiş ülkeler tarafından yapılmaktadır. ABD, Almanya, Kanada ve AB lkelerinde büyüme hızı 1981-2000 ve 2001-2010 yılları arasında ortalama %3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler ise 1981-2000 yılları arasında ortalama %4, 2001-2010 yılları arasında ortalama %7,7 büyüme kaydetmişlerdir (bkz. şekil 2.1).

Şekil 1. Dünya ve Seçilmiş Ülkelerde GSYH Büyüme Hızı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI, 2014.

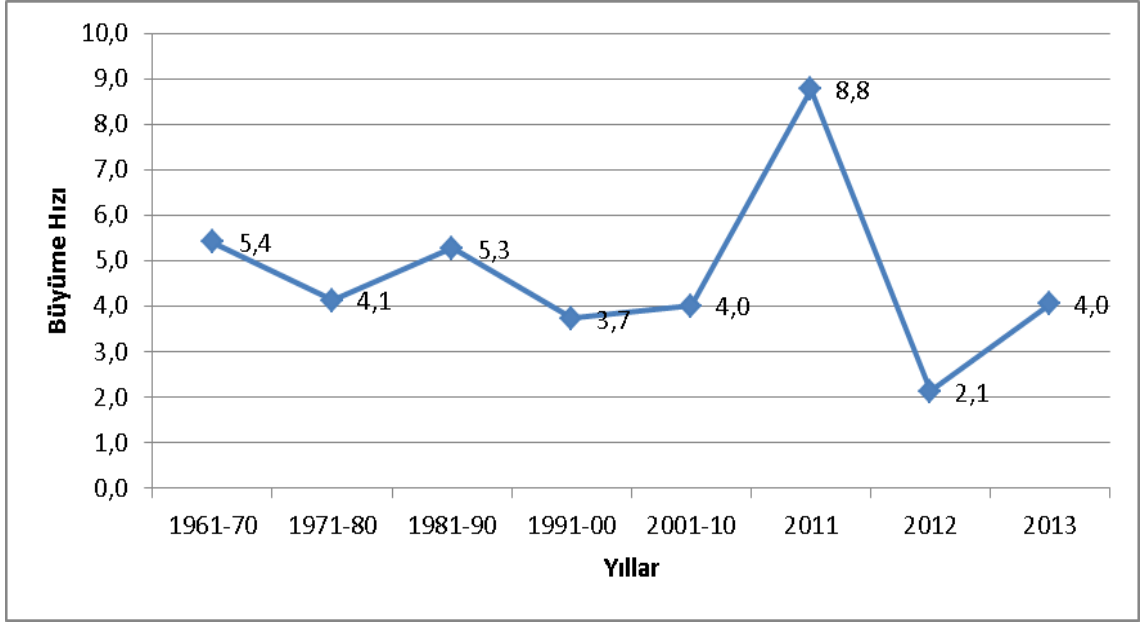
Gelişmekte olan ülkelerde 2000’li yıllarda gerçekleşen yüksek büyüme rakamları, dünya ekonomisinin büyümesine önemli katkı sunmuştur. 2001-2010 yılları arasında en hızlı büyüyen, gelişmekte olan ülkeler ortalama %10,5 ile Çin, %7,5 ile Hindistan olmuştur. Geçiş aşaması yaşayan Asya ülkelerinde gerçekleşen yüksek büyüme oranları, Dünya ekonomisinin 2001-2010 yılları arasında büyümesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu büyüme oranlarına, dünya talebinin genişlemesi de önemli katkı sağlamıştır (bkz. Şekil 2.1).

ABD’de 2007 yılında ortaya çıkan ve 2008 yılının sonlarına doğru gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi etkisi altına alan küresel kriz nedeniyle, tüm dünyada büyüme hızları düşmeye başlamıştır. Bu kriz gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini durgunluğa sürüklemiştir. 2009 yılında da etkileri devam eden küresel kriz, ülkelerin büyüme, istihdam ve ekonomik performansını düşürmüştür (bkz. Şekil 2.1).

Dünya ekonomisi, 2010 yılında toparlanmaya başlamıştır. 2010 yılı büyüme hızı %4,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelişmekte olan pek çok ülkede ekonomi hareketlenmiş ve yüksek oranda büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Fakat küresel krizin etkisiyle AB ülkelerinde ve gelişmiş ülkelerde yaşanan ciddi ekonomik sorunlar büyüme oranlarının düşük gerçekleşmesine neden olmuştur. Dünya ekonomisi, 2011 yılında yavaşlayarak %2,8, 2012 yılında %2,4 ve 2013 yılında %2,2 büyümüştür (bkz. Şekil 2.1).

2.2. Türkiye Ekonomisinde Üretim ve Büyüme

Türkiye ekonomisi için 1960’lı yıllar planlı ekonomiye geçiş aşamalarının yaşandığı ve sanayi sektöründe ithal ikamesi politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Ekonomide kamu kesiminin ağırlığı beş yıllık kalkınma planları ile arttırılmaya çalışılmıştır. Bu ekonomik değişiklikler sonucunda, sanayi sektörü büyürken, tarım sektörü küçülmüş, istihdamda da tarımdan sanayiye kaçış olmuştur. 1961-1970 yılları arasında büyüme oranı ortalama %5,4 iken, 1980’de petrol fiyatlarının yükselmesi, döviz ihtiyacı ve dış borçlanma gibi önemli ekonomik problemler nedeniyle üretimde ciddi olumsuzluklar yaşanmış ve büyüme oranı -%2,4 olmuş, bunun sonucunda 1971-1980 yıllarında ortalama büyüme hızı %4,1 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 2.2).

Şekil 2. Türkiye Ekonomisinde GSYH Büyüme Hızı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI, 2014.

24 Ocak ve 5 Nisan kararlarıyla yeni politikalar üretilmeye başlanmış ve 1990 da büyüme hızı %9,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu hız 1981-1990 ortalamasını %5,3'e yükseltmiştir (bkz. Şekil 2.2).

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan bankacılık krizi ağır bir resesyona sebep olmuştur. Bu durum büyüme rakamlarına da yansımıştır. 2001 yılında Türkiye'de yaşanan bankacılık krizi büyüme hızını negatif değerlere taşımıştır. Krizden çıkmak için uygulamaya konulan ekonomik programlar ve reformlar sayesinde ekonomi toparlanmış ve büyüme hızı artmaya başlamıştır. Türkiye'nin GSYH'si 2001-2010 yılları arasında ortalama %4 büyümüştür. Artan sermaye girişi ve özel sektör yatırımları bu büyümenin itici gücü olmuştur. 2008 yılından itibaren küresel ekonomik koşulların tüm dünyada olumsuzluğu, Türkiye'de de kendini hissettirmiş ekonomi olumsuz etkilenmiştir. Uluslararası sermaye akışları yavaşlamış, iç talep ve kredi olanakları daralmıştır. Ekonomide hissedilmeye başlayan bu daralma ve olumsuz ekonomik koşullar sonucunda büyüme hızı, 2008 yılında %0,7 ve 2009 yılında -%4,8 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılının sonlarına doğru Türkiye ekonomisi, kendini toparlamaya başlamış ve 2011 yılında önemli bir sıçramayla %8,8 oranında büyümüştür. Türkiye ekonomisi, bu büyüme oranıyla Avrupa'da en yüksek büyüme kaydeden ülke olmuştur. G20 ülkeleri arasında ise %9,3 büyüme kaydeden Çin ve %8,8 büyüyen Arjantin'den

sonra %8,5'lik büyüme ile en hızlı büyüyen üçüncü ekonomi olmuştur. 2012 yılında ise büyüme hızı kaybedip %2,1 ve 2013 yılında %4 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 2.1 ve Şekil 2.2).

3. Sektörel Yapı

Ülke ekonomilerinin sektörel yapısı, büyüme süreçlerini etkilemekte ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi konusunda fikir vermektedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkıp gelişmesi, yapısal değişiklikler yaratmaktadır. Bu yapısal değişiklikte üretim ve istihdam, tarım sektöründen, sanayi sektörüne ve sonunda hizmet sektörüne doğru kaymaktadır. Bir ülkenin hizmet ekonomisine geçişi ekonomik kalkınmanın en temel özelliklerinden biridir (Aykaç, 2001: 5).

Hizmetler sektörüne geçişi etkileyen temel unsurlar üretim ve tüketim ile ilgili değişimlerdir. Tüketimle ilgili olan kısım şöyle gerçekleşmektedir: Hizmet talebinin gelir esnekliğinin 1'den büyük olması, tüketici tercihlerini hizmetler lehine değiştirmektedir (Gershuny ve Miles, 1983: 28).

Tüketicilerin tercihleri zamanla, çevresel ve kültürel ağırlıklı tüketime yönelmekte, tüketiciler kalite ve rahatlığı tercih etmektedirler. Tüketici tercihlerinde ortaya çıkan bu değişim, bu sektörlerle ilişkin hizmet taleplerini arttırmaktadır. Bu yönelim sonucunda da bu alanlara ilişkin hizmet talepleri artmaktadır. Talepte ortaya çıkan bu yönelim işletmelere ve üretim süreçlerine etki edip üretimi de değiştirmektedir. Üretimdeki değişime bağlı olarak hizmet artışı ise şöyle gerçekleşir. İşletmeler kullandıkları yeni teknolojiler ve başarılı bir yönetim için, teknik, idari ve diğer konularda da hizmet talebinde bulunurlar (İyidoğan, 2001: 13).

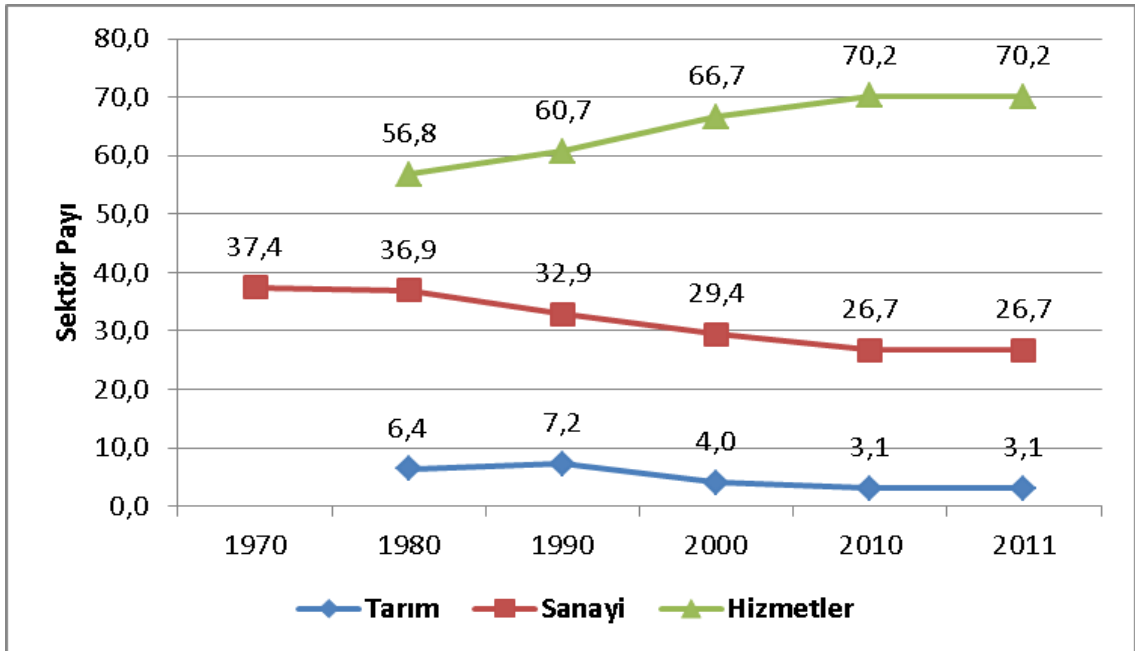
Tüketim ve üretim alışkanlıklarındaki bu değişiklikler hizmet sektörüne geçişi hızlandırmakta ve ülke ekonomilerinde hizmet sektörünün büyüklüğünü arttırmaktadır.

3.1. Dünya ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Sektörel Yapı

Küresel anlamda sektörel yapı incelendiğinde, kriz dönemlerindeki iniş çıkışlar dışında, hizmet sektörünün payının her geçen gün arttığı göze çarpmaktadır. Yapısal değişim tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne kaymaktadır. Ülke

ekonomilerinin gelişme düzeyleri ve kalkınma performansları arttıkça, hizmetler sektörünün genel ekonomi içerisindeki payı artmakta, tarım sektörünün payı azalmaktadır. Sanayi sektörünün payı ise kısmen azalabilmektedir. Sanayi sektöründe ortaya çıkan azalma ile hizmet sektörüne geçiş eğilimi, özellikle sanayileşmesini tamamlamış, gelişmiş ülkelerde oldukça belirgindir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerde GSYH içinde tarımın payı %5'in altında seyrederken, sanayinin payı %20'lerde, hizmetlerin payı ise %70'ler düzeyindedir. Şekil 2.3'te Dünya GSYH'sinde sektörlerin payı verilmiştir. 1980 yılında %6,4 olan tarımın payı, 1990 yılında %7,2'dir. 1990 yılından sonra tarım sektörünün payı azalmaya başlamış 2000 yılında %4'e ve 2011'de da %3,1'e düşmüştür. Sanayi sektörünün payı 1970 yılında %37,4 tür. 1980 yılında sanayi sektörünün payında azalma meydana gelmiş ve %36,9 olmuştur. Takip eden yıllarda sürekli azalmaya başlayan sanayi sektörü payı 2011 yılında %26,7'ye kadar gerilemiştir. Hizmetler sektörünün payı 1980 yılında %56,8'dir. Bu pay yıllar itibariyle artış göstermiş ve 2011 yılında %70,2 seviyesine yükselmiştir (bkz. Şekil 2.3).

Şekil 3. Dünya GSYH'si İçinde Sektörlerin Payı (%)

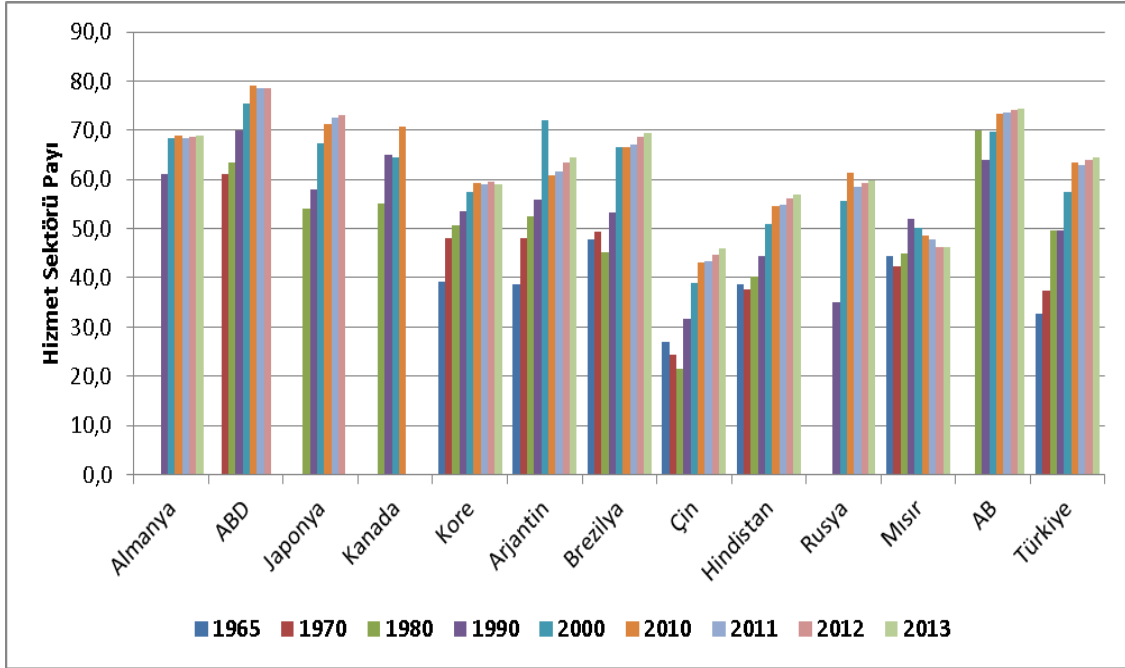
Kaynak: The World Bank, WDI, 2014.

Açıklama: WB veri sisteminde 1970 yılına ait sektörel pay sadece sanayi sektörü için verilmiştir. 2014 yılı aralık ayı itibarıyla Dünya ile ilgili en son düzenlenen veriler 2011 yılına aittir.

Seçilmiş ülkelerde hizmet sektörünün, GSYH içindeki payı ve hizmet sektörü büyüme oranları incelendiğinde (bkz. Şekil 2.4. ve Şekil 2.5) şunları söylemek mümkündür: Tüm ülkelerde kriz dönemindeki değişiklikler hariç genel olarak hizmet sektörünün yıllar içindeki payı artarak devam etmiştir. Seçilmiş ülkeler için özellikle son yıllarda en fazla paya sahip sektör hizmet sektörüdür. 1990 yılından sonra Çin ve Hindistan dışında bütün ülkelerde hizmet sektörünün payı %50'lerin üzerindedir. Hindistan, 1990 yılında %44,5 olan hizmet sektörü payını, 2000 yılında %51'e çıkarmıştır. 2000 yılında hizmet sektörü payı %50'nin altında olan tek ülke %39 ile Çin'dir. Hizmet sektörü gelişimini en hızlı tamamlayan ülke ABD'dir. ABD'nin hizmet sektörü payı 1990 yılında %70,1'dir. 2000 yılında hizmet sektörü payı %70'lere ulaşan ülkeler ve ülke grubu Arjantin, Japonya, Almanya ve AB'dir. 2010 yılında hizmet sektörünün GSYH içindeki payı, ABD'de %79, AB'de %73, Japonya'da %71, Almanya'da %69, Brezilya'da %66 ve Türkiye'de %63,4'tür. 2012 yılında seçilmiş tüm ülkelerde hizmet sektörünün GSYH içindeki payı ortalama %64 seviyesindedir. 2013 yılında en yüksek hizmet sektörü payına sahip ülke %78,6 ile ABD'dir. Bunu sırasıyla Japonya, Brezilya, Almanya ve %64,4 lük pay ile Türkiye, izlemektedir. En düşük pay ise %46,1 ile Çin'e aittir (bkz. Şekil 2.4).

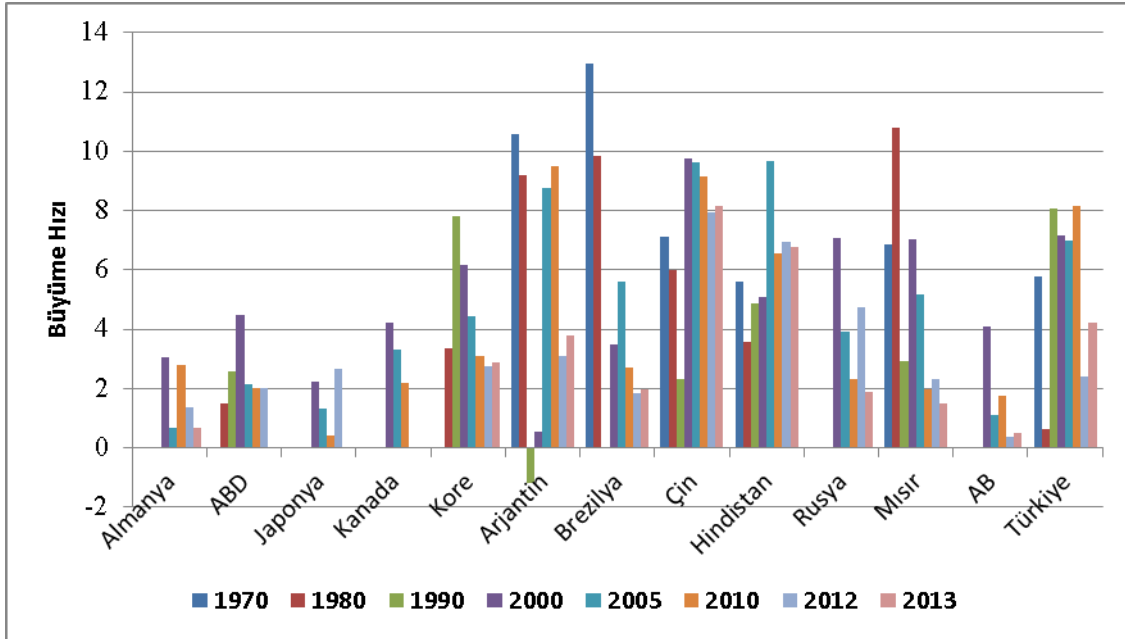
Hizmet sektörü büyüme hızında ise farklı bir durum söz konusudur. Hizmet sektörü payının göreceli olarak düşük olduğu ülkelerde son yıllarda hizmet sektörü büyüme hızının diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Çin, Hindistan, Türkiye ve Mısır'ın yıllar itibarıyla daha yüksek büyüme hızlarına sahip olduğu gözlenmektedir. Bu durum gayet doğaldır. Çünkü gelişmiş ekonomiler, sektörel yapıdaki değişimlerini tamamlamış, gelişmekte olan ekonomiler ise bu yapıyı tamamlama sürecine daha geç girmiştir. Hizmet sektörü gelişimini büyük ölçüde tamamlamış olan ABD, AB, Japonya, Almanya ve Kanada'da en yüksek büyüme hızı 2000 yılında ortaya çıkmıştır. Arjantin, Brezilya, Mısır ve Türkiye'de 1970 yılında hizmet sektörü büyüme hızında önemli sıçramalar olmuştur. 2013 yılında Çin %8,1, Hindistan %6,8 büyüme kaydetmiştir. En düşük büyüme hızı ise Almanya ve Mısır'da ortaya çıkmıştır. Son yıllarda yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle Mısır'da, AB'de, ve Almanya'da hizmet sektörü büyüme hızı düşmüştür denebilir.

ABD, Kanada gibi gelişmiş ülkeler hizmet sektöründe zaten çok büyük bir paya sahip oldukları için büyüme hızları yıllar itibariyle yavaşlamıştır (bkz. Şekil 2.5).

Şekil 4. Seçilmiş Ülkelerde GSYH İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 5. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Büyüme Hızı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI, 2014.

4. İstihdam

Ülkelerin ekonomik gelişme aşamalarının belirlenmesinde işgücünün sektörlere göre dağılımı önemli bir göstergedir. Ekonomik gelişme seviyesinin yükselmesiyle birlikte, hizmet sektörü istihdamı artmaktadır. Tarım toplumlarında işgücünün çok büyük bir bölümü, tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ülke ekonomileri sanayileşmeye başladıkça, tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı azalmakta ve sanayi sektörü istihdamı yükselmektedir. Sanayileşme sürecini tamamlayan gelişmiş ülkelerde ise hizmet sektörü istihdam payı, sektörel düzeyde en fazla çalışanın olduğu sektör konumuna yükselmektedir.

Hizmet sektöründe meydana gelen istihdam artışının nedeni, ilk olarak A.G.B. Fisher ve C. Clark tarafından açıklanmıştır. Fisher ve Clark ekonomik gelişme sonucunda kişi başına gelirden meydana gelen artışın büyük bir bölümünün hizmetlere harcandığını, böylece hizmet sektörünün üretim ve istihdamdaki payının arttığını söylemişlerdir (Fisher ve Clark, 1957. Akt. Atik, 2000: 35).

Shelp ise, hâkim sektör olan ilk sektörden (tarım sektöründen), önce orta sektöre (sanayi sektörüne) doğru, sonra gittikçe hızlanarak üçüncü sektöre (hizmet sektörüne) doğru bir işgücü transferi olacağını açıklamıştır. Bu yorumda, kişi başına gelir artışıyla üretim ve istihdam yapısı arasında bağlantı kurulmamış; ülkelerin kaçınılmaz bir değişim sonunda üç gelişme aşamasından geçecekleri, üçüncü aşamada, yüksek gelişme seviyesi, artan karmaşıklık ve şehirleşme sonucunda hizmet sektörünün ekonomideki payının artacağı ileri sürülmüştür (Shelp, 1981. Akt. Atik, 2000: 35).

J. Fourastie ise Fisher ve Clark'ın teorisini kabul etmiş, fakat bu transferin sonsuz olmayacağını, transferin en fazla aktif nüfusun %85'i seviyesinde duracağını, buna karşılık tarım sektörünün toplam işgücünün %5'ini; sanayi sektörünün toplam işgücünün %10'unu istihdam etmeye devam edeceğini söylemiştir. Hizmet sektöründeki istihdam oranı %80'e yükseldiğinde geçiş dönemi sona erecektir. W. Galanson'a göre ise gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründeki büyüme, hizmet sektöründe istihdam artışına neden olacaktır (Shelp, 1981. Akt: Atik, 2000: 35).

Gershuny ve Miles ise hizmet sektöründeki istihdam artışının üç nedenden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (Gershuny ve Miles, 1983: 28).

1) Hizmet talebinin gelir esnekliği, 1’den büyük olunca kişiler, tüketici olarak daha fazla hizmet talebinde bulunurlar.

2) Gelişmekte olan ekonomilerde, bankacılık, sigortacılık, hukuki hizmetler, mimarlık ve mühendislik gibi ara ve üretici hizmetlere olan talep artar. Bu hizmetlere talebin artması sektörde işgücüne olan ihtiyacı arttırır.

3) Hizmet sektöründeki işgücü üretkenliğini, diğer sektörlerle göre hızlı arttırmak zordur. Bu yüzden, sektörde ortaya çıkan ve artan hizmet talebi, diğer sektörlerden transfer edilen işgücü ile karşılanır.

Dünya Bankası ise, hizmetler sektöründe istihdamın artış sürecini şöyle özetlemiştir. Tarımda makineleşme ve yeni teknolojilerin kullanılmasıyla tarım sektörü üretkenliğinde artış gözlenir. Diğer mal ve hizmetlere göre tarım ürünlerinin fiyatı düşmeye başlar. Ucuzlayan tarımsal ürünlerin GSYH içindeki payı azalır ve tarım sektörü emek talebinde düşüş yaşanır. Tarımsal emek talebinin düşmesiyle, sanayi sektöründe yeni istihdam fırsatları ortaya çıkmaya başlar. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı düşerken, sanayi sektörünün GSYH içindeki payı ve doğal olarak sanayi sektörü istihdamı da artmaya başlar. Sanayi-ötesi döneme geçildiğinde ise, bireylerin gelirleri artınca sanayi malları ihtiyacı zamanla azalır ve bireyler sağlık, eğitim, eğlence gibi hizmetleri daha fazla talep etmeye başlarlar. Birçok hizmet makineler tarafından değil bireyler tarafından üretildiği için, hizmet sektöründe emek üretkenliği, tarımda ve sanayide olduğu kadar hızlı artmaz. Bu durum, hizmetleri, tarım ve sanayi mallarına göre daha pahalı yapar ve GSYH içinde hizmetlerin payı hızla artar. Bu artış doğal olarak hizmetler sektöründe istihdamı da arttırır (World Bank, 2001: 51).

Görüldüğu üzere büyüyen ve gelişen ekonomiler zamanla hizmet ekonomisine dönüşmektedir. Hizmet ekonomisine dönüşümde hizmet sektörünün istihdamında artışlar gözlenmektedir. Büyük oranda diğer sektörlerden (özellikle tarım sektöründen ayrılan) işgücü, hizmet sektörüne kaymakta ve hizmet sektörünün toplam istihdam içindeki istihdam payı artmaktadır. İstihdamın yapısındaki bu değişim ve yönelimler ülkelerin hizmet ekonomilerine dönüşümünde birçok ipucunu içinde barındırmaktadır.

4.1. Dünya ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde İstihdam

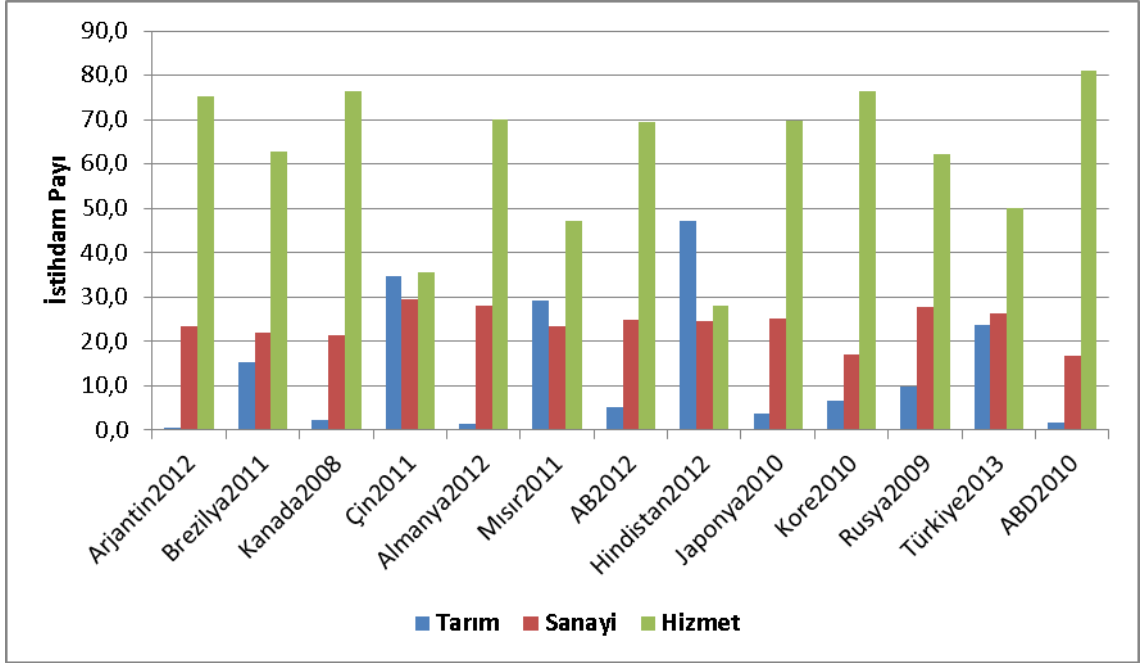
1980 yılından sonra küreselleşme hareketlerinin de hız kazanmasıyla birlikte istihdam politikalarında ve işgücü piyasalarında belirgin değişiklikler yaşanmıştır.

Küreselleşme üretim ve tüketim sürecini değiştirmiş doğal olarak bu değişiklik istihdama da yansımıştır.

Teknolojik gelişmeler, üretim ve tüketim anlayışlarının değişmesi ve bilginin artan önemi ile hizmet sektörü önemli bir konuma yükselmiş ve sanayi sektöründe iş bulamayanlara, hizmet sektörü yeni istihdam kapıları açmıştır (ILO, 2007).

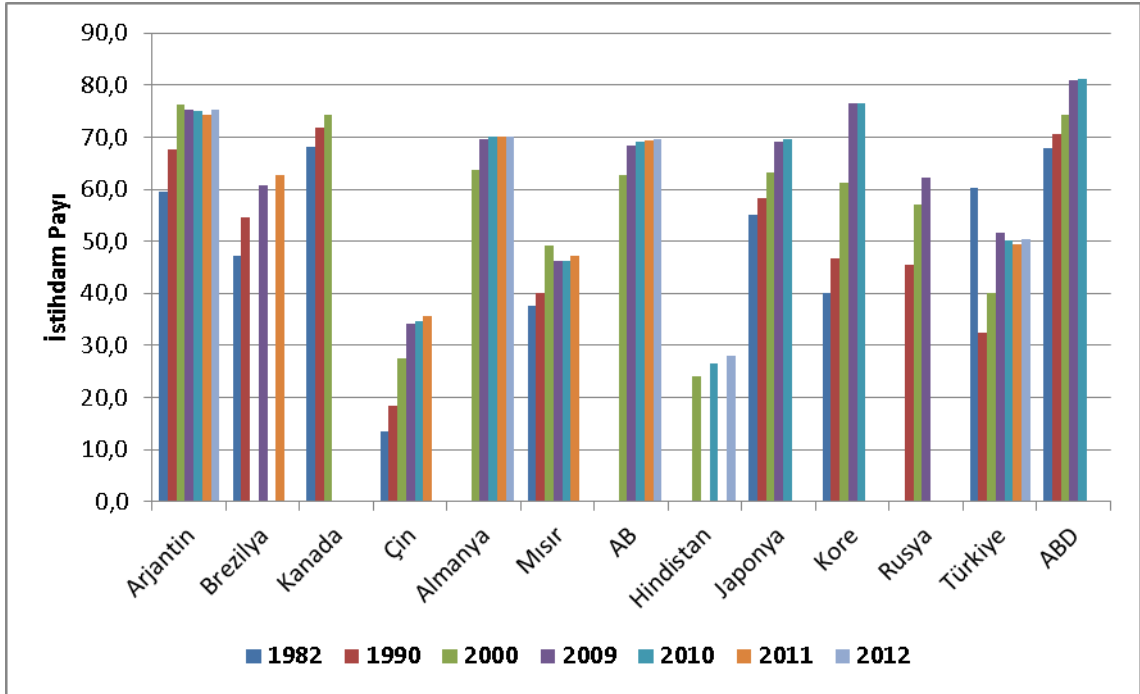
Sektörlere göre istihdamın yapısı incelendiğinde toplam istihdam içinde, hizmet sektöründe istihdam artışı belirgindir. Şekil 2.6’da ülkelerin toplam istihdam içindeki payları sektörlere göre verilirken, 2014 yılı aralık ayı itibari ile Dünya Bankası’nın en son düzenlediği veriler kullanılmıştır. ABD, Kanada, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde ve AB’de sanayi ve tarım sektörünün, istihdam açısından önemi azalmıştır. Genel olarak 2010 yılından sonra hizmet sektörünün istihdam payındaki artış, tüm ülkelerde belirgin bir şekilde görülmektedir. Toplam istihdam içinde hizmet sektörü payı en yüksek olan ülke %81,2 ile ABD’dir. Bunu %76 ile Kanada ve Kore, %75 ile Arjantin, %69 ile Japonya ve AB izlemektedir. Toplam istihdam içinde hizmet sektörü payı en az olan ülkeler, %28,1 ile Hindistan, %35,7 ile Çin, %47,1 ile Mısır ve %50,1 ile Türkiye’dir. Hindistan, Çin, Mısır ve Türkiye istihdamda tarım sektöründeki ağırlıklarını hala korumaktadır. Diğer tüm ülkelerde hizmet sektörü istihdamı diğer sektörlere göre belirgin bir şekilde daha fazladır (bkz. Şekil 2.6).

Şekil 2.7’de 1980 yılından sonra, hizmet sektöründe istihdam oranlarında yaşanan değişimi daha ayrıntılı görmek mümkündür. Toplam istihdam içinde hizmet sektörü istihdamında en fazla pay ABD, Almanya, Kanada, Arjantin gibi ülkelere ve AB’ye aittir. Diğer ülkelerde de hizmetler sektöründe istihdam sürekli artmaktadır. 1982 yılında, toplam istihdam içinde hizmet sektörü istihdam oranı en yüksek olan ülkeler sırasıyla şöyledir: Kanada %68,2, ABD %67,8, Türkiye %60,3, Arjantin %59,5’tir. 2000 yılında hizmet sektörü istihdam oranı Arjantin’de %76,2, Kanada’da %74, Almanya’da %63,8, Japonya’da %63,1, Kore’de %61,2 Rusya’da %57,1, Mısır’da %49,1 ve Türkiye’de %40’tır. Türkiye de görülen bu belirgin düşüş hizmet sektörü alt sektörler sınıflamasının değişmesinden kaynaklanmıştır. Aynı yıl toplam istihdam içinde hizmet sektörü istihdamı en düşük olan ülkeler %24 ile Hindistan ve %27,5 ile Çin’dir. 2012 yılında ABD, Kanada, Kore ve Arjantin hizmet sektörü istihdamı en yüksek olan ülkelerdir. Türkiye Hizmet sektörü istihdam oranı 2012 yılında % 50,4’e ulaşmıştır (bkz. Şekil 2.6 ve Şekil 2.7).

Şekil 6. Seçilmiş Ülkelere ve Yıllara Göre Sektörel İstihdam Payı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI (2014).

Şekil 7. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet Sektörü İstihdam Payı(%)

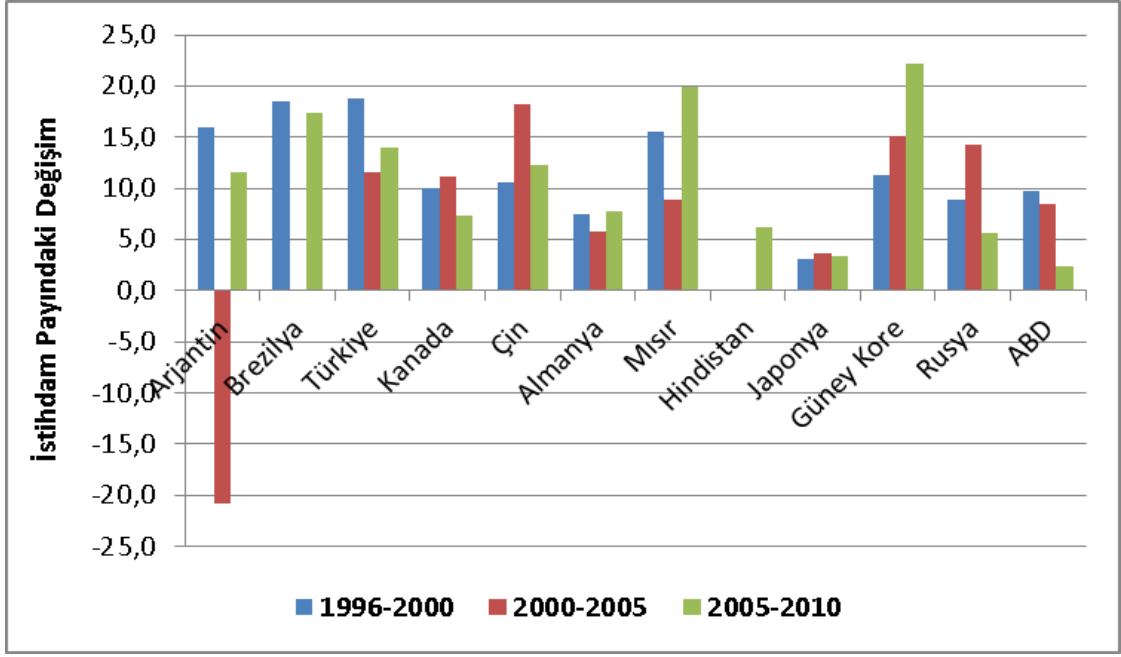
Kaynak: The World Bank, WDI (2014).

Çalışmaya alınan ülkelerde, hizmet sektörünün istihdam payındaki yüzde değişimin sonuçları Şekil 2.8’de verilmiştir. Seçilmiş ülkelerde hizmet sektörü istihdam payındaki değişim üç dönem (1996-2000, 2000-2005 ve 2005-2010) itibariyle incelenmiştir. Şekilde veri kayıpları olduğu için dönem olarak bazı ülkeler hesaplanamamıştır.

1996 yılından 2000 yılına Arjantin, Brezilya, Türkiye ve Mısır’da hizmet sektörü istihdam payı %17 civarında artış göstermiştir. ABD, Kanada, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde, hizmet sektörü istihdam payında ortalama %8 oranında bir değişiklik olmuştur. Bu ülkeler gelişmelerini diğer ülkelere göre daha erken tamamlamışlardır. Bu nedenle bu dönemdeki istihdam payındaki yüzde değişiminin diğer ülkelere göre daha az olması doğaldır. Örneğin Almanya’da tüm işgücünün yaklaşık %72’si hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. 1996-2000 döneminde hizmet sektörü istihdam payındaki en küçük değişim %3,2 ile Japonya’da ortaya çıkmıştır (bkz. Şekil 2.8).

2000 yılından 2005 yılına Arjantin’de hizmet sektörü istihdam payında -%20 oranında değişim meydana gelmiştir. 2002 yılında Arjantin’de ortaya çıkan ekonomik krizin yol açtığı sosyal istikrarsızlık ve işsiz sayısındaki artış bunun önemli nedenidir. Mısır ve Türkiye’nin bir önceki döneme göre istihdam payı değişimi daha küçük gerçekleşmiştir. Diğer tüm ülkelerde istihdam payındaki değişim 1996-2000 dönemine göre artmaya devam etmiştir. Türkiye ve Mısır’da meydana gelen istihdamda ki azalış benzerlik açısından dikkat çekicidir. Diğer tüm ülkelerde bu dönemde istihdam payındaki değişim 2000 yılından 2005 yılına artış göstermiştir. 2000 yılından sonra ülkelerde yaşanan ekonomik değişiklikler hizmet sektöründe istihdam artışına neden olmuştur (bkz. Şekil 2.8).

2005-2010 döneminde, Türkiye Mısır ve Güney Kore dışındaki bütün ülkelerde istihdam payındaki değişim artmaya devam etmiştir. Çin, Hindistan, Güney Kore, Brezilya ve Arjantin’de hizmet sektörü her geçen gün ülkeye yeni iş olanakları sağlayan önemli bir sektör haline gelmiştir. ABD, Kanada ve Almanya’da istihdam payındaki dönemsel düşük değişimler yanıltıcı olmamalıdır. Örneğin, ABD hizmet sektöründe istihdamın gelişimini II. Dünya Savaşı’ndan sonra tamamlamıştır. O dönemde işgücünün %50’sinden fazlasının hizmet sektöründe istihdam eden ilk ülke unvanına sahiptir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde bir önceki döneme göre istihdam payı artış oranlarının düşüklüğü, yanıltıcı olmamalıdır (bkz. Şekil 2.8).

Şekil 8. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü İstihdam Payı Artış Oranları (%)

Kaynak: The World Bank, WDI verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Emek Üretkenliği

Bu başlık altında seçilmiş ülkelerde katma değer payındaki değişime ve emek üretkenliğinde değişime yer verilmiştir. 1996 yılından 2010 yılına kadar olan dönemde hizmet sektöründe emek üretkenliği genel üretkenlik formülü ile hesaplanmıştır. Yani çıktı/girdi oranlaması kullanılmıştır. Çıktı olarak hizmet sektörü katma değeri, girdi olarak ise işgücü sayısı ile hesaplamalar yapılmıştır. Çok daha detaylı ve hassas sonuçlar veren üretkenlik yöntemleri bulunmaktadır. Fakat uluslararası karşılaştırmalarda hizmet sektöründe veri sorunuyla karşılaşıldığı için bu oranlama tercih edilmiştir.

Hizmet sektörü katma değer payındaki değişim, hizmet sektörü istihdam payındaki değişimi ile benzer eğilimdedir diyebiliriz. Seçilmiş ülkelere baktığımızda 1996 yılından 2000 yılına katma değer payındaki değişim Arjantin, Brezilya, Türkiye ve Güney Kore’de ortalama %12 düzeyindedir. Bu dönemde en düşük değişim %2,5 ile Japonya’ya, en yüksek değişim ise % 43,8 ile Çin’de gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 2.9).

2000 yılından 2005 yılına hizmet sektörü katma değeri payı değişimi en yüksek %64,8 ile yine Çin’e aittir. 2003 yılında Çin’de yaşanan felaketler (SARS hastalığı,

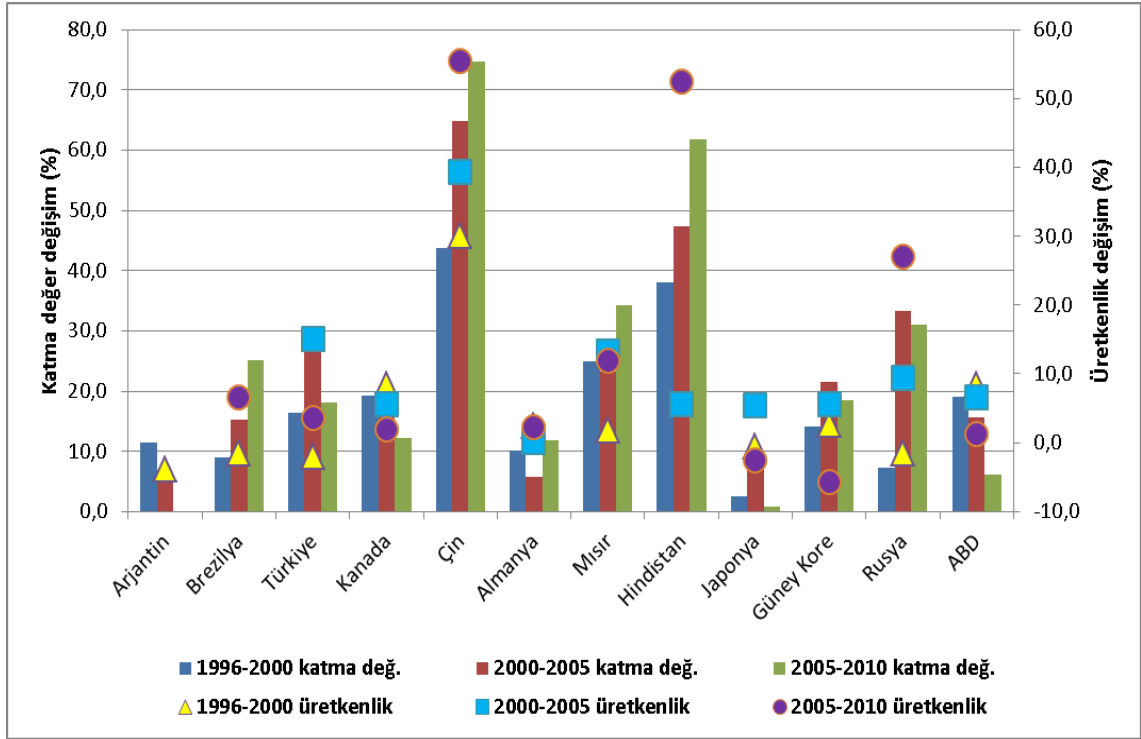
kuraklık ve sel) ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen hizmet sektörü katma değeri büyümeye devam etmiştir. Bu dönemde Hindistan, %47,4 hizmet sektörü katma değer payı artışıyla ikinci sıradadır. Özellikle 2000 yılından sonra Hindistan ekonomisinin hızla büyümesinde, hizmet sektörü önemli bir paya sahiptir. Hindistan'ı sırasıyla %33,4 ile Rusya ve %28,4 ile Türkiye takip etmektedir. En düşük ilerleme ise %5,2'lik artışla Arjantin'de, %5,8 ile Almanya'da görülmüştür. Avrupa'nın en büyük ekonomisine sahip olan Almanya'da milli gelirin yaklaşık %70'i hizmet sektörüne aittir ve %5,8'lik katma değer payı değişimi yeterince büyümüş olan hizmet sektörü için çok önemli bir değişimdir. ABD için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Hizmetler sektörü gelişimini tamamlamış olan ABD, Kanada, Almanya gibi ülkelerde hizmet sektörü katma değer payındaki küçük değişimler dahi çok önemlidir(bkz. Şekil 2.9).

2005 yılından 2010 yılına katma değer payındaki değişime baktığımızda şunları söyleyebiliriz. Seçilmiş ülkelerin birçoğunda katma değerdeki büyüme performansının yavaşladığı gözlenmektedir. Bu dönemde hizmet sektörü katma değerinde gözlenen yüksek büyüme oranlarının, 2000 yılından sonra hızlı büyüyen ülkelerde olduğu (Brezilya, Çin, Hindistan, gibi) görülmektedir. Bu dönemde Türkiye hizmet sektörü büyüme performansı hızlı büyüyen ülkeler ortalamasına çok yakındır (bkz. Şekil 2.9).

Seçilmiş ülkelerde hizmet sektörü üretkenlik performansları incelendiğinde 1996 yılından 2000 yılına emek üretkenliği artış oranları Arjantin, Brezilya, Türkiye, Japonya ve Rusya için negatif değerler almıştır. Yani, bu dönemde çalışan başına reel katma değer artışı negatiftir. Bu dönemdeki en yüksek üretkenlik artışı %30 ile Çin'de gerçekleşmiştir. Çin ekonomisine benzer bir süreçten geçen Güney Kore'nin birinci dönemde emek üretkenliği %2,6 oranında artış göstermiştir. Kanada ve ABD emek üretkenliği artışı yaklaşık %8,5 civarındadır (bkz. Şekil 2.9).

Ekonomistler Çin'in yüksek yatırımlarını, düşük ücretli göçmen işçiliğini ve artan emek üretkenlik sürecini on beş yıl daha sürdürebilirse azgelişmişlik eşiğini geçebileceğini düşünmektedirler (Boratav, 2013:1).

2000 yılından 2005 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği değişim oranı ölçülebilen bütün ülkelerde pozitifdir. 2005-2010 döneminde üretkenlikteki en yüksek değişim, ortalama %54 ile Çin ve Hindistan'a aittir. Bu ülkelerde 2010 yılına gelindiğinde emek üretkenliği 2005 yılına göre %54 artmıştır. Bu artışı %27 ile Rusya üçüncü sırada izlemiştir (bkz. Şekil 2.9).

Şekil 9. Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektörü Katma Değeri ve Üretkenlik Artış Oranları (%)

Kaynak: The World Bank, WDI verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

2005-2010 döneminde Türkiye’de hizmet sektörü emek üretkenlik değişimi %3,6’dır Bu değer düşük olmasına rağmen Kanada, Almanya, ABD gibi pozitif üretkenlik artışının olduğu birçok gelişmiş ülkeyi geride bırakmıştır. Bu pozitif farklılık önümüzdeki birkaç yıl için sürekli hale gelirse gelişmiş ülkelerle rekabet eden bir ekonomi olacağımız düşünülmektedir. Güney Kore, Japonya, negatif değerler almıştır. ABD, Almanya gibi ülkelerde 2008 ekonomik krizinin etkileri nedeniyle negatif değerler ulaşan hizmet sektörü üretkenliği son iki yılda kendini toparlayıp pozitif olmuştur (bkz. Şekil 2.9).

Görüldüğü üzere gelişmekte olan, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde üretkenlik artış oranları oldukça yüksektir (Çin, Hindistan, Rusya gibi). Ekonomik dönüşüm yaşayan bu ülkelerde gerçekleşen yapısal değişimler üretim yapılarını etkilemiş bu durum da yüksek üretkenlik artış oranları sağlamıştır. Aslında bu ülkeler düşük üretkenlik oranlarından, çok yüksek sıçrayışlar yapmışlardır.

ABD, Japonya, Kanada, Almanya ve Güney Kore gibi dünyanın başlıca ekonomisi olma özelliğini koruyan ülkelerin üretkenlik düzeyleri yüksektir fakat

Üretkenlik artışları düşük düzeydedir, hatta Japonya negatif değerler almıştır. Bu lkeler için üretkenlik düzeyindeki yüzde artışların son dönem itibariyle düşük olması üretkenlik düzeyinin düşük olduğu konusunda yanıltıcı olmamalıdır.

BRIC lkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’de üretkenlik artış oranları böyle devam ederse, bu ülkelerin 2027 yılından başlayarak dünyanın başlıca ekonomileri olacağı ve 2050 yılından itibaren bu pozisyonlarının kalıcı hale geleceği düşünülmektedir. Özellikle Çin’in ekonomik ve demografik büyüklüğü ve üretkenlik artış oranlarıyla gelecek dönemde ekonomik odak olacağı tahmin edilmektedir (Günaydın, 2013: 8).

6. zet

Bu bölümde büyüme, istihdam ve üretkenlik ile ilgili sektörel istatistiklere yer verilmiştir. Çin ve Hindistan dışında seçilen ülkelerin tümünde, 1990 yılından sonra GSYH içinde hizmet sektörünün payı %50’lerin üzerindedir. Hizmet sektörü payı en yüksek olan lkeler ABD, Japonya, Almanya, Brezilya ve Türkiye’dir. Hizmet sektörü büyüme hızlarında ise Çin, Hindistan, Türkiye ve Mısır’ın daha yüksek büyüme hızlarına sahip olduğu görülmektedir. Hizmet sektörü gelişimini tamamlamış olan ABD, AB, Japonya, Almanya ve Kanada gibi gelişmiş ekonomiler hizmet sektöründe zaten çok büyük bir paya sahip oldukları için hizmet sektörü büyüme hızları son yıllarda daha düşük gerçekleşmiştir.

Hizmet sektörünün GSYH içindeki payı artarken hizmet sektörünün istihdam payında da önemli artışlar tüm ülkelerde belirgin bir şekilde görülmektedir. Toplam istihdam içinde hizmet sektörü istihdamında en fazla pay ABD, Almanya, Kanada, Arjantin gibi gelişmiş ülkelere ve AB’ye aittir. Diğer ülkelerde de hizmetler sektöründe istihdam sürekli artmaktadır.

1996 yılından 2000 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği artış oranları Arjantin, Brezilya, Türkiye, Japonya ve Rusya’da negatif olarak hesaplanmıştır. Bu dönemdeki en yüksek üretkenlik Çin ve Güney Kore’de ortaya çıkmıştır. 2000 yılından 2005 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği değişim oranı bütün ülkelerde pozitifdir. 2005-2010 döneminde hizmet sektörü emek üretkenliğindeki en yüksek değişim, Çin, Hindistan ve Rusya da ’da ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Bölüm

Türkiye Hizmet Sektöründe Yapısal Değişim ve Üretkenlik

1. Giriş

Bu bölümde Türkiye hizmet sektöründe yapısal ayrıştırma analizi kullanılarak, hizmet sektörü üretkenliği artışının kaynakları, belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle Türkiye hizmet sektöründe yapısal değişim betimsel olarak incelenmiştir. Sonra Türkiye hizmet sektöründe üretkenlik büyümesinin kaynakları yapısal ayrıştırma analizi ile ortaya konulmuştur. Bu analiz, üretkenlikteki değişimi kaynaklarına göre ayırarak, hizmet sektörü emek üretkenliği değişiminde yapısal değişimin etkisini ortaya çıkarmamıza olanak sağlamaktadır.

Türkiye hizmet sektörü için yaptığımız yapısal ayrıştırma analizinde, TÜİK'ten elde edilen 2003-2012 yıllarını kapsayan NACE Rev.2 düzeyindeki yıllık sanayi ve hizmet istatistiklerinden yararlanılmıştır. Ayrıştırma analizi 2003-2008, 2009-2012 ve 2003-2012 yıllarını kapsayacak şekilde, üç ayrı dönem için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

2. Türkiye Hizmet Sektörü Yapısal Değişim: Bir Betimsel Analiz

Sektörel istihdamda ve katma değerde meydana gelen artışlar ülkelerin refah düzeylerini arttırır. Çünkü istihdam olanakları işsiz olan kesimin de gelir düzeyini yükselterek, tüketimi arttırır. Böylece talep düzeyi uyarılmış olur. Talepteki bu artış tekrar üretim kapasitesinin artmasına ve yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasına neden olur (Renkow, 2003: 504).

Hizmetler sektöründeki büyüme, özellikle sektörüm emek yoğun olması nedeni ile istihdama çok önemli katkılar sağlar. Hem gelişmiş hem de gelişen ekonomilerde nüfus artışı, işgücü sayısındaki artışı kaçınılmaz kılar. Teknolojik yenilikler emeğe olan ihtiyacı azaltır, bu durum tarımda ve hatta sanayi sektöründe işyeri ve iş kaybına neden olur. Bu kayıplar sırasında hizmetler sektöründeki büyüme, bu kayıplar için yeni iş olanakları sağlar. Çünkü hizmet sektörü üretimi, daha çok emek-yoğundur. Fakat sektörel üretkenlikteki artışlar istihdamı azaltabilmektedir (Güarak, 2006: 316).

Üretimde emek faktör kullanımının ve emek üretkenliğinin artması büyümeyi tetikler. Diğer yandan kısa dönemde, belli bir büyüme oranında üretkenlik ne kadar

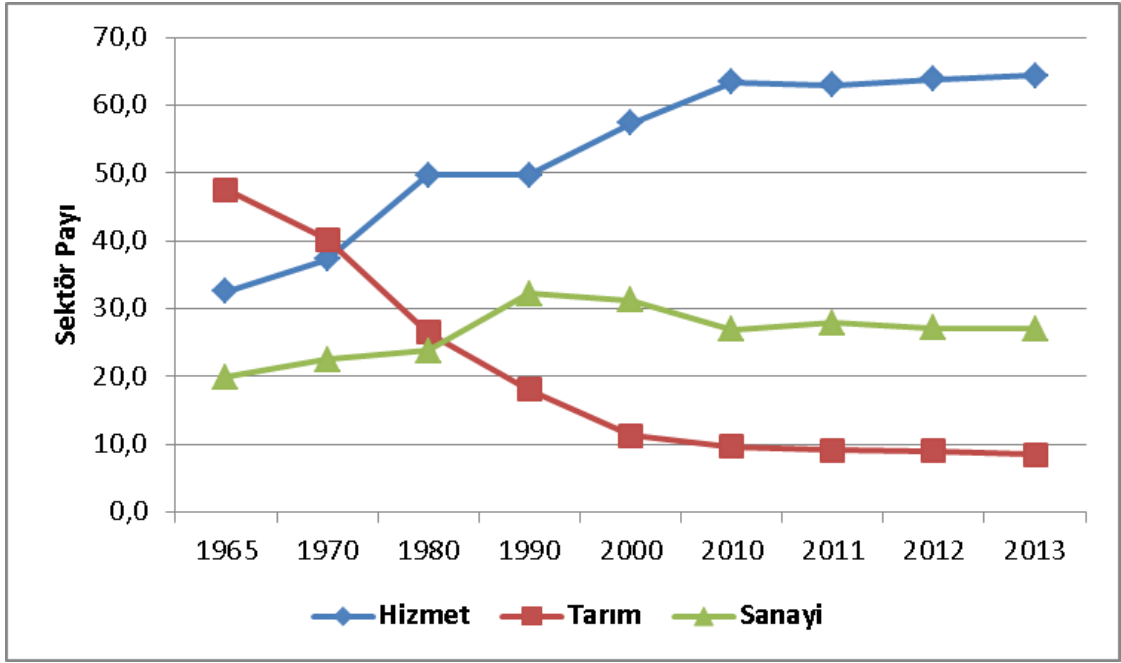
yüksek ise istihdam artışı da o denli düşük gerçekleşir (Bluestone ve Harrison, 1997: 1). Bu durumu şöyle açıklamak mümkündür. Emek üretkenliğindeki artış, ücretleri yükseltir ve çalışanların gelir düzeyini arttırır. Bu artış mal ve hizmet talebine yansır. Bu süreçte verimsiz çalışan firmalar piyasadan ayrılır ve işsiz sayısından artış olur. Yani kısa dönemde emek üretkenliğindeki artış emeğe olan ihtiyacı azaltır. Uzun dönemde ise yeni ve üretken firmalar piyasaya giriş yapmaya başlar ve bu firmalar yeni istihdam alanları yaratır (Uzay, 2005: 61).

2.1. Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapı

Türkiye ekonomisinde sektörel yapıdaki değişim incelendiğinde, hizmet ve sanayi sektörünün GSYH'deki payının arttığı, tarımın payının ise gerilediği görülmektedir. 1965 yılında tarım sektörünün GSYH'deki payı %47,5, sanayi sektörünün payı %19,9, hizmet sektörünün payı ise %32,6'dır. 2013 yılında tarım sektörünün payının %8,5'e gerilediği, sanayi ve hizmet sektörlerinin paylarının da sırasıyla %27,1'e ve %64,4'e yükseldiği görülmektedir. Bu durum gelişen ekonomilerin bir özelliğidir. Türkiye de diğer gelişen ekonomiler gibi, tarım sektöründen, sanayi ve hizmet sektörüne doğru gerçekleşmekte olan yasal dönüşümünü sürdürmüştür (bkz. Şekil 3.1).

Sanayi sektörünün GSYH içindeki payı 1965 yılında %19,9 iken, 1970 yılında %22,5, 1990 yılında %32,2' ye yükselmiştir. 1990 yılından sonra sanayi sektörünün payı azalmaya başlamış, 2000 yılında %31,3, 2010 yılında %26,9'a gerilemiştir. 2013 yılında %27,1'e yükselmiştir. 2001 krizi ve 2008 yılında küresel mali krizin iktisadi faaliyetleri yavaşlatması sonucu bu yıllarda sanayi sektörü alt dallarının tümünde büyüme hızı bir önceki yıla göre gerilese de, 2010 ve 2013 yılları arasında sanayi sektörü %27'ler seviyesinde durağanlaşmıştır (bkz. Şekil 3.1).

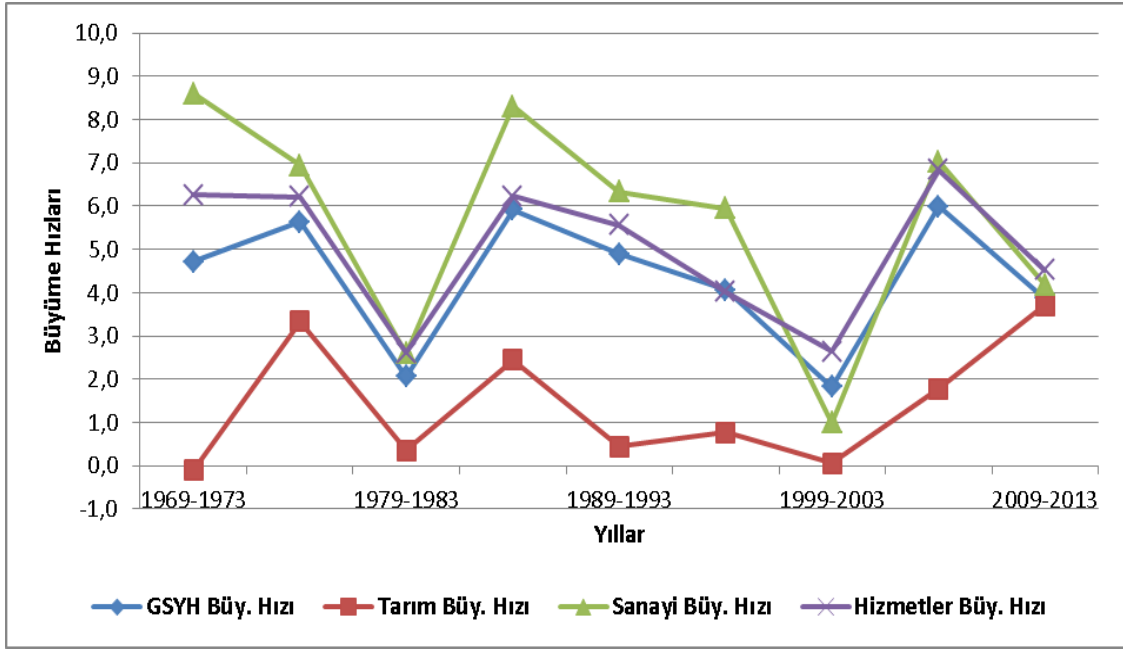
Türkiye'de hizmetler sektörü uzun süredir ekonominin en büyük sektörü konumundadır. 1965 yılında hizmet sektörünün GSYH içindeki payı %32,6, 1970 yılında %37,3 düzeyindedir. Yıllar itibari ile sürekli artan sektörel pay 1980 yılında %49,7'ya ulaşmıştır. Bu pay 1995 yılına kadar azalan bir hızla artmaya devam etmiş ve 2000 yılında %57,4, 2010 yılında %63,4 ve nihayet 2013 yılında %64,4 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.1).

Şekil 10. Türkiye GSYH'si İçinde Sektörlerin Payı (%)

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2014.

Şekil 3.2’de GSYH ve sektör büyüme hızları beşer yıllık ortalamalar şeklinde verilmiştir. Türkiye’nin sektör büyüme hızları 1999, 2001, 2008, 2009 yıllarında (krizlerden etkilediği yıllarda) negatif değerler almış ve bu yılların ait olduğu ortalamalar düşük çıkmıştır. 1969-1973 yıllarında GSYH büyüme hızı %4,7 iken sektör büyüme hızları, hizmet sektöründe %6,3, tarım sektöründe -%0,1 ve sanayi sektöründe %8,6 olarak gerçekleşmiştir. 1979-1983 yılları ortalamasında tüm sektörlerde belirgin düşüş gözlenmiştir. GSYH büyüme hızı %2,1, hizmet sektörü büyüme hızı %2,6, tarım sektörü büyüme hızı %0,3, sanayi sektörü büyüme hızı ise %2,6 olarak gerçekleşmiştir. 1984-1988 yılları arasında GSYH büyüme hızı %5,9, hizmet sektörü büyüme hızı %6,2, tarım sektörü büyüme hızı %2,4, sanayi sektörü büyüme hızı ise %8,3 olarak gerçekleşmiştir. 1999-2003 yıllarında GSYH büyüme hızı %1,8, hizmet sektörü büyüme hızı %2,6, tarım sektörü büyüme hızı %0,1, sanayi sektörü büyüme hızı ise %1,0 olarak gerçekleşmiştir. 2009-2013 yıllarında tarım sektörü büyüme hızı ortalaması %3,7, sanayi sektörü büyüme hızı ortalaması %4,2, hizmet sektörü büyüme hızı ortalaması %4,5 ve GSYH büyüme hızı %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörü en yüksek büyüme hızı ortalamasını 2004-2008 yıllarında %6,8 ile yakalamıştır (bkz. Şekil 3.2).

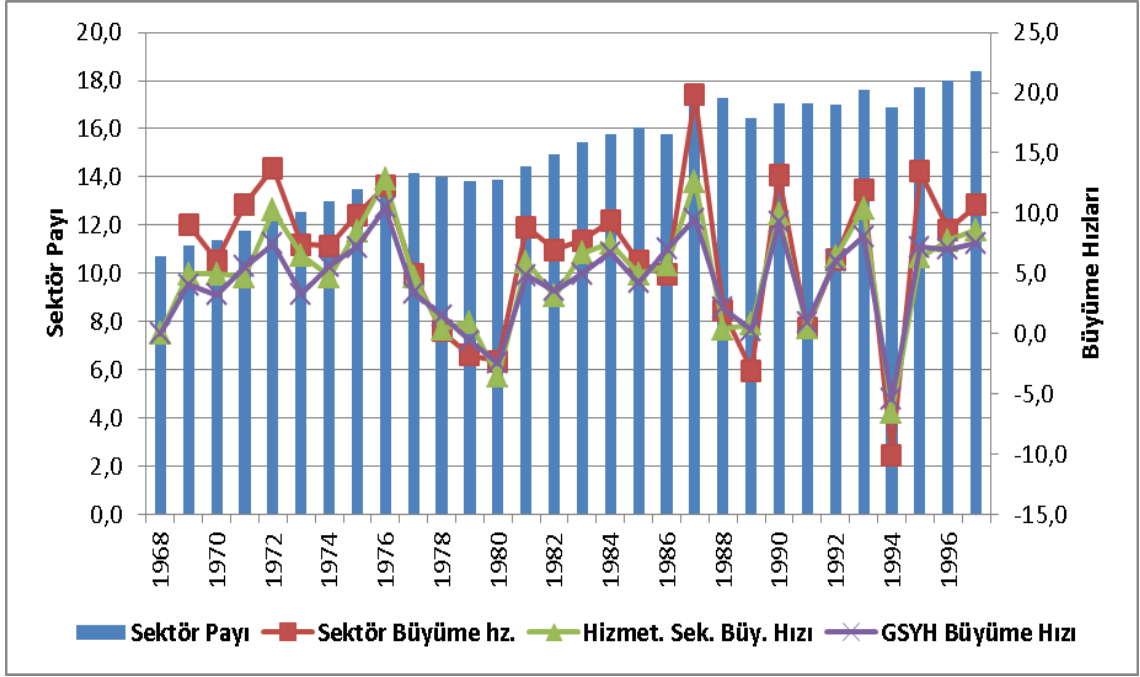

Şekil 11. Türkiye Sektör Büyüme Hızları, Beş Yıllık Ortalamalar (%)

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2014.

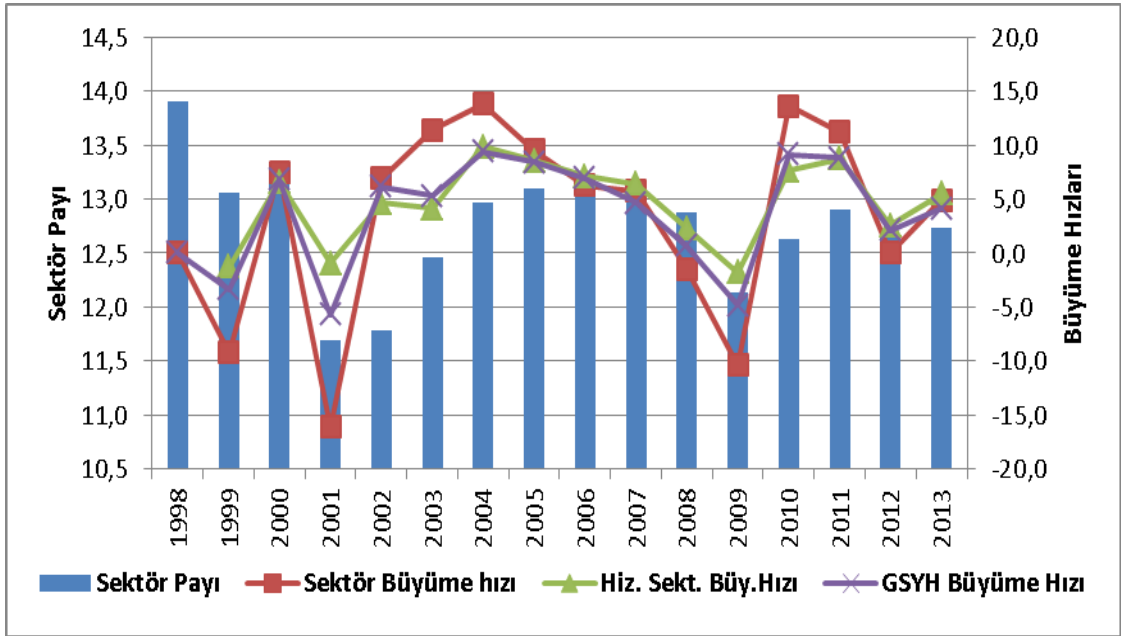
Şekil 3.3'ten Şekil 3.25'e kadar hizmet alt sektörlerinin GSYH içindeki payları ve ilgili sektörün, hizmet sektörünün ve GSYH'nin büyüme hızları verilmiştir. Sol eksenle sektör payı, sağ eksenle ise, alt sektörün, hizmet sektörünün ve GSYH'nin büyüme hızları gösterilmiştir. Hizmet sınıflandırması değişikliği nedeniyle 1968-1997 yılları ve 1998-2013 yılı grafikleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sınıflama değişikliğinden sonra büyük oranda örtüşen sektörlerin grafikleri alt alta verilip yorumlar bütün olarak yapılmıştır.

Hizmet alt sektörlerinde GSYH içinde en yüksek pay yıllar itibariyle toptan perakende ticaret sektörüne aittir. Sektör büyüme hızı 1979, 1980, 1989, 1994, 1999, 2001, 2008, 2009 yıllarında negatiftir. Sektör büyüme hızı genel olarak hizmet sektörü büyüme hızı ve GSYH büyüme hızıyla aynı yöndedir. 1994, 1999, 2001 ve 2009 yılında hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızları da negatif olmuştur. 1969 yılında sektörün GSYH içindeki payı %10,2'dir. Aynı yıl sektörün büyüme hızı %9,1, hizmet sektörü büyüme hızı %5, GSYH büyüme hızı ise %4,1 olarak gerçekleşmiştir. 1978 yılına kadar toptan perakende ticaret sektörünün GSYH içindeki payı artmış ve %14'e ulaşmıştır. 1979 yılında sektörün büyüme hızı -%1,8, hizmet sektörü büyüme hızı %0,9, GSYH büyüme hızı -%0,6 olmuştur (bkz. Şekil 3.3 ve Şekil 3.4).

Şekil 12. Toptan ve Perakende Ticaret Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

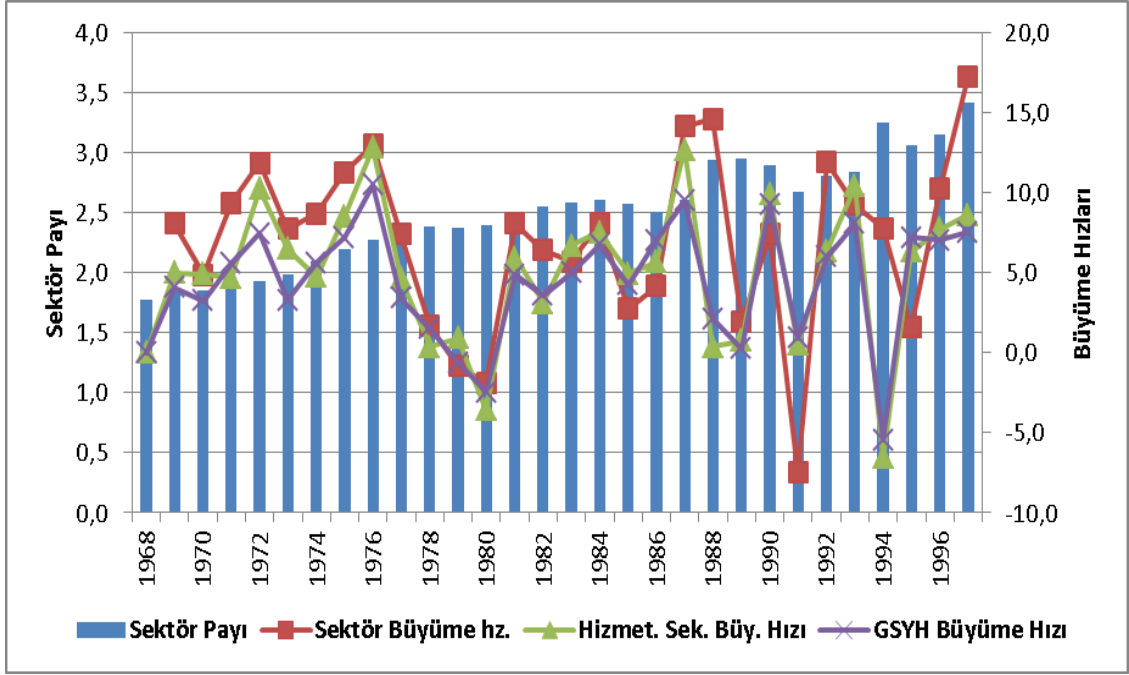
Şekil 13. Toptan ve Perakende Ticaret Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

1977 yılına kadar toptan perakende ticaret sektörünün payı sürekli artmış, 1978 yılında bir önceki yıla göre GSYH içindeki payı düşmüştür. 1980 yılında hem sektörün, hem hizmet sektörünün, hem de GSYH büyüme hızları negatif değerler almıştır. 1981 yılında ekonomi toparlanmaya başlamış tüm büyüme hızları pozitif değerlere ulaşmış, sektörün GSYH içindeki payı da %14,4'e ulaşmıştır. 1987 yılında sektör %19,8 büyüme hızı ile tüm yılların en yüksek büyüme oranını yakalamıştır. Aynı yıl hizmet sektörü büyüme hızı %12,7 ve GSYH büyüme hızı %9,5 olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılında sektörün GSYH içindeki payı azalmış büyüme hızı tekrar negatif olmuştur. Aynı yıl hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızları pozitiftir. 1994 yılına kadar sektörel pay artmış, 1994 yılında toptan perakende ticaret sektörü büyüme hızı -%10,1 ile dip yapmıştır. Aynı yıl hizmet sektörü büyüme hızı -%6,6, GSYH büyüme hızı -%0,5 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.3)

Toptan perakende ticaret sektörünün 1999 yılında sektörün büyüme hızı -%9,2, hizmet sektörü büyüme hızı -%1,3 ve GSYH büyüme hızı -%3,4'tür. 2001 yılında sektörün GSYH içindeki payı %11,7'ye gerilemiş büyüme hızı -%16,1 olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl hizmet sektörü büyüme hızı -%1 ve GSYH büyüme hızı -%5,7 olmuştur. 2007 yılına kadar sektör payında artış meydana gelmiş, sektörel pay %13,2'ye yükselmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında küresel krizin etkileri Türkiye ekonomisinde de hissedilmiş 2009 yılında toptan perakende ticaret sektörü payı %12,1'e gerilemiş, sektör büyüme hızı -%10,4, hizmet sektörü büyüme hızı -%1,8 ve GSYH büyüme hızı -%4,8 olarak hesaplanmıştır. 2014 yılına gelindiğinde sektör hala GSYH içinde %12,7 ile en büyük paya sahip hizmet sektördür (bkz. Şekil 3.3 ve Şekil 3.4).

Otel ve lokanta hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı genel olarak %2 ve %3 seviyelerinde seyretmiştir. Sektör büyüme hızı 1979, 1980, 1991, 1999'da negatiftir. Sektörde en düşük büyüme hızı -%17,6 ile 1999 yılında gerçekleşmiştir. 1968 yılında %1,8 olan sektörel pay 1978 yılına kadar artmış ve GSYH içinde %2,4'e ulaşmıştır. 1979 yılında sektörün GSYH içindeki payı azalmış, büyüme hızı -%0,9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl hizmet sektörü büyüme hızı %0,9, GSYH büyüme hızı ise -%0,6'dır. 1980 yılında diğer tüm sektörlerde olduğu gibi otel ve lokanta hizmetleri sektörünün payı azalmış, aynı yıl tüm büyüme hızları negatif olmuştur. 1980 yılından 1990 yılına kadar sektörün GSYH içindeki payı artmış ve %2,9'a ulaşmıştır (bkz. Şekil 3.5)

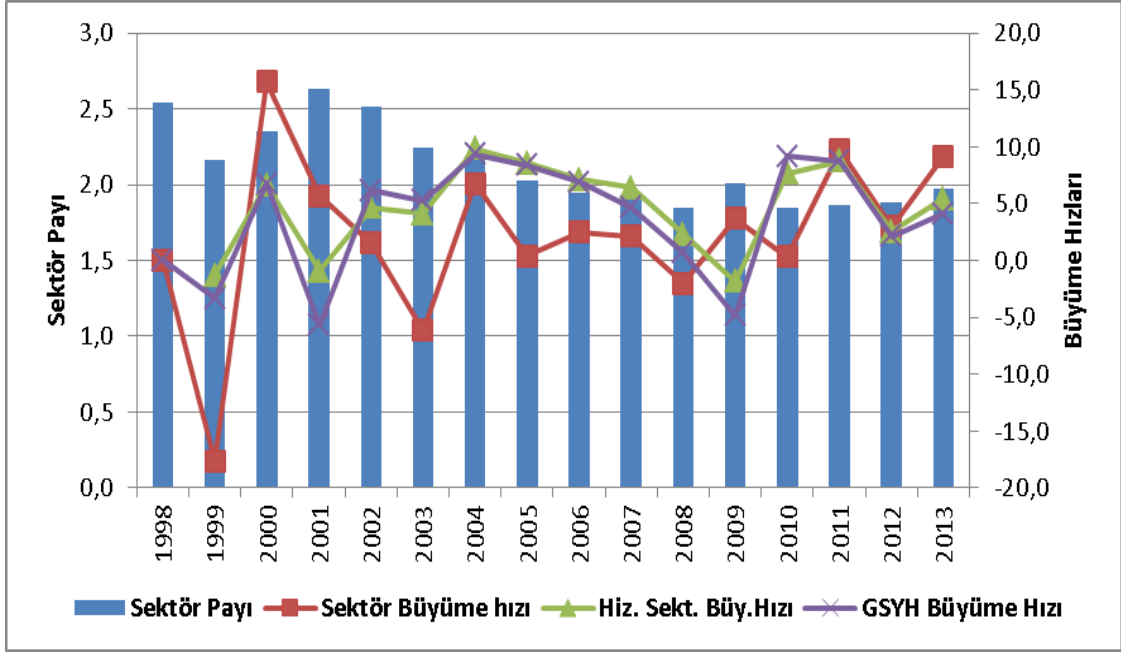

Şekil 14. Otel ve Lokanta Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

1990 yılında otel ve lokanta hizmetleri sektörünün büyüme hızı %7,4, hizmet sektörü büyüme hızı %9,9 ve GSYH büyüme hızı %9,3'tür. 1991 yılında otel ve lokanta hizmetleri sektörünün payı %2,7'ye gerilemiş, sektörün büyüme hızı -%7,5, hizmet sektörü büyüme hızı %0,5, GSYH büyüme hızı %0,9 olmuştur. Otel ve lokanta hizmetleri sektörü 1997 yılında GSYH içinde %3,4 paya ulaşmış aynı yıl büyüme hızı %17,2 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır (bkz. Şekil 3.5).

Konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı 1998 yılında %2,5'tir. 1990 yılında sektörün GSYH içindeki payı %2,2 seviyesine gerilemiş, sektör büyüme hızı -%17,6, hizmet sektörü büyüme hızı -%1,3 ve GSYH büyüme hızı -%3,4 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılına gelindiğinde konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı %1,8'e kadar gerilemiş, büyüme hızı -%2 olmuştur. 2009 yılında GSYH ve hizmet sektörü büyüme hızı negatif iken, konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü %3,7'lik bir hız yakalamış ve payını tekrar %2 seviyesine çıkarmıştır. Sektörün Payı 2014 yılı itibariyle %2 seviyesindedir (bkz. Şekil 3.6).

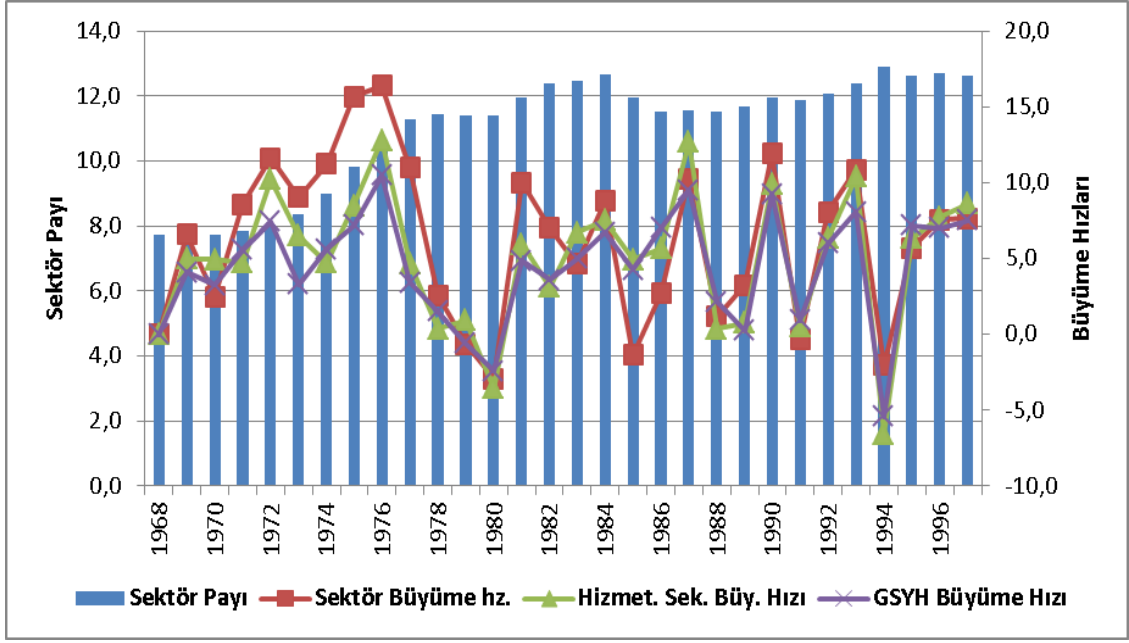

Şekil 15. Konaklama, Yiyecek Hizmeti Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

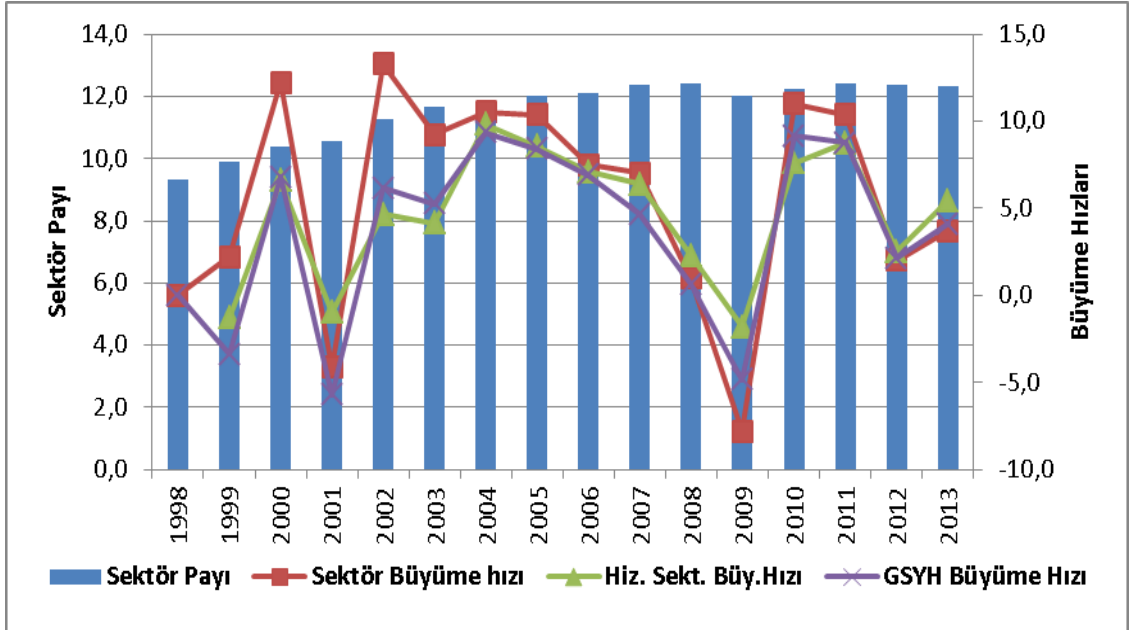
Ulaştırma ve haberleşme sektörü, toptan perakende ticaret sektöründen sonra hizmet sektörü alt sektörleri içinde GSYH içinde en büyük paya sahip ikinci sektördür. Sektörün GSYH içindeki payı 1968 yılında %7,7'dir. Bu pay 1979 yılına kadar artmış ve %11,4 seviyesine ulaşmıştır. 1979'da sektörel payda düşüş meydana gelmiş, sektör büyüme hızı -%0,7, hizmet sektörü büyüme hızı %0,9 ve GSYH büyüme hızı -%0,6 olmuştur. 1984 yılına kadar sektörün payı artmış %12,6 seviyesine ulaşmıştır. 1985 yılında sektörel pay gerilemiş ve %12 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl sektör büyüme hızı -%1,4, hizmet sektörü büyüme hızı %4,9 ve GSYH büyüme hızı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında tekrar %12 seviyesine ulaşan sektörel pay %11,9'luk bir büyüme hızı yakalamıştır. 1994 yılında ulaştırma ve haberleşme sektörünün payı %11,9 ve tüm büyüme hızları negatiftir. 1997 yılında sektörün payı %12,7 seviyesine ulaşmıştır (bkz. Şekil 3.7).

1998 yılından 2013 yılına kadar olan dönem incelendiğinde, 1998 yılında %9,3 olan sektör payının 2013 yılında %12,3'e yükseldiği görülmektedir. Sektör büyüme hızı 2001, 2009 yıllarında negatiftir. En düşük büyüme hızı -%7,8 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir. Sektörün büyüme hızı genel olarak hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızı ile aynı yöndedir (bkz. Şekil 3.8).

Şekil 16. Ulaştırma ve Haberleşme Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

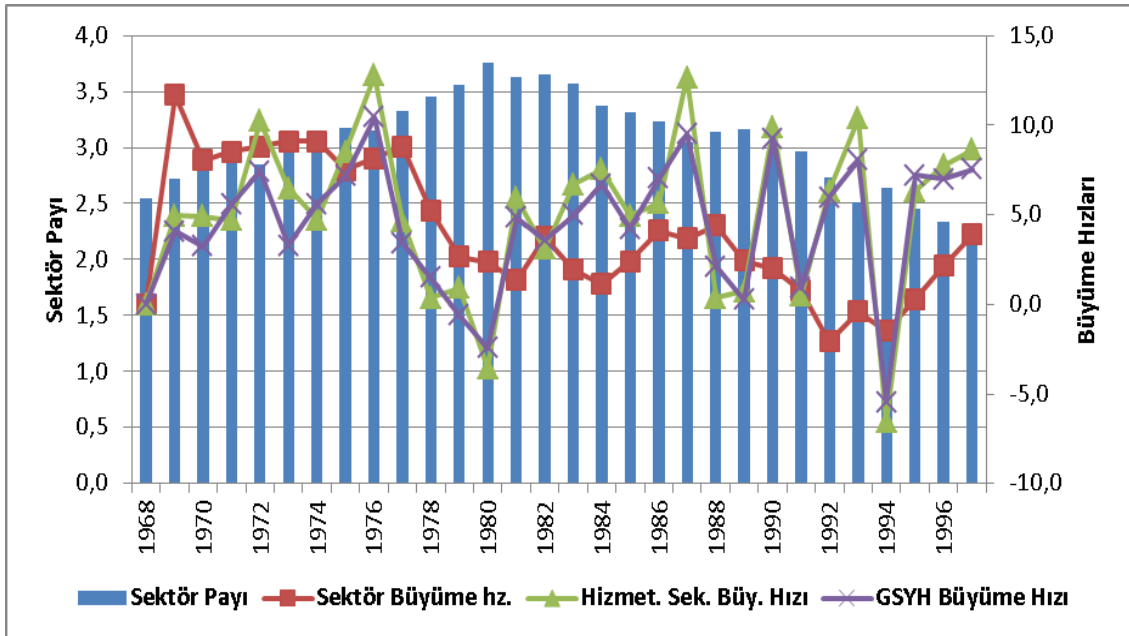
Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Şekil 17. Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Payı ve Büyüme Hızı (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

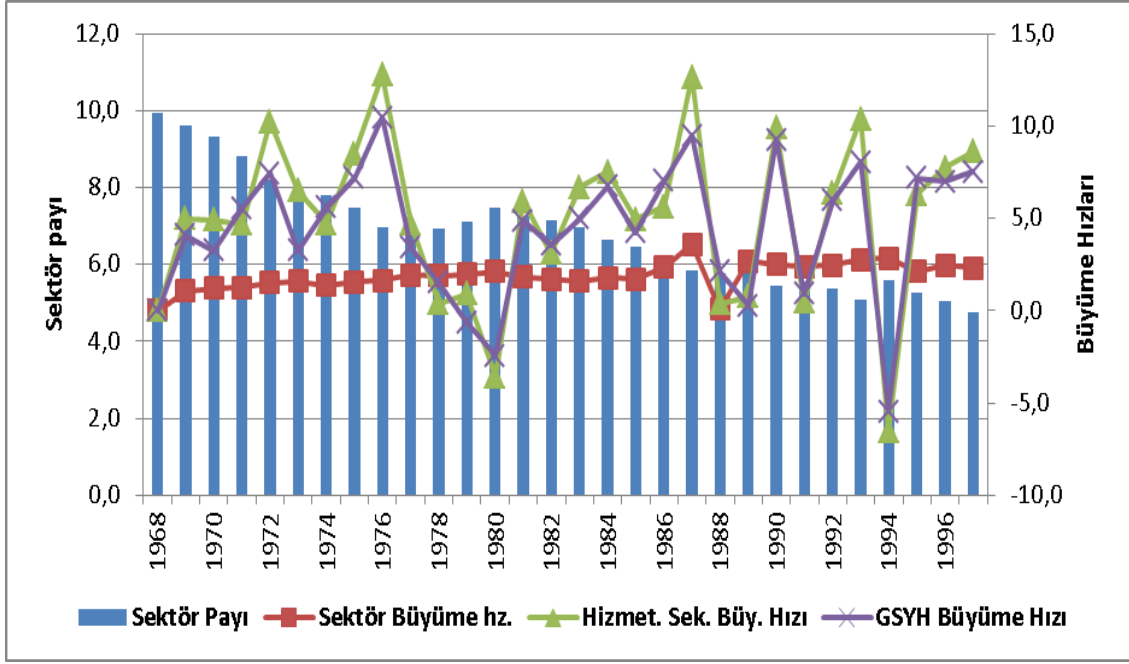
Mali müesseseler sektörünün GSYH içindeki payı 1968 yılında %2,5'tir. Sektör 1968 yılından 1996 yılına kadar, GSYH içindeki en yüksek payına 1980 yılında %3,8 ile ulaşmış, büyüme hızı %2,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızı negatiftir. Sektör 1973 yılından 1991 yılına kadar %3'ün üzerindeki sektör payını korumuştur. Mali müesseseler sektörünün büyüme hızı 1992, 1993 ve 1994 yılında üç yıl negatif olmuş sektörün GSYH içindeki payı %2,4'e kadar gerilemiştir. 1992 ve 1993 yıllarında hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızı pozitif iken, sektörün payında azalma meydana gelmiş ve büyüme hızı negatif olmuştur. 1994 yılında tüm büyüme hızları negatif olmuştur. Sektörün GSYH içindeki payı 1994 yılından sonra durağanlaşmış, 1997 yılında sektörel pay %2,2 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.9).

Şekil 18. Mali Müesseseler Hizmeti Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Konut sahipliği sektörünün GSYH içindeki payı 1968 yılında %9,9 iken, yıllar itibariyle azalmış ve 1996 yılında %4,8 olarak gerçekleşmiştir. Sektör büyüme hızı tüm yıllarda pozitifdir. Sektörün en düşük büyüme hızı %0,1 ile 1988 yılında; en yüksek büyüme hızı ise 1993 ve 1994 yılında %2,8 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızı negatiftir. 1997 yılında sektörün GSYH içindeki payı %4,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.10).

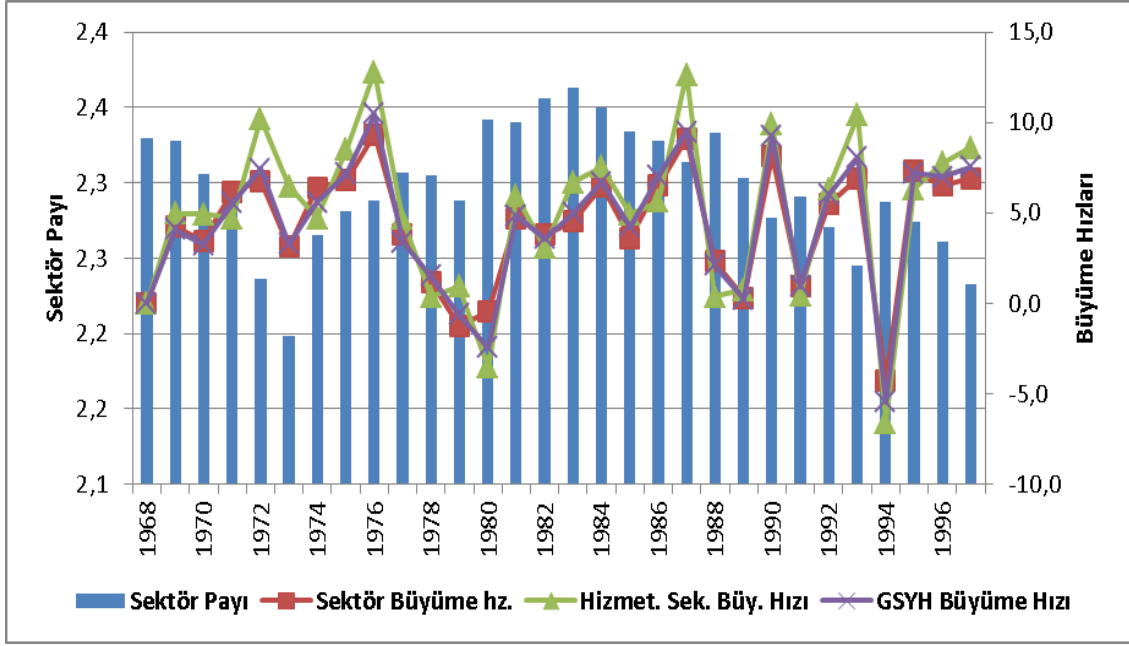

Şekil 19. Konut Sahipliği Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

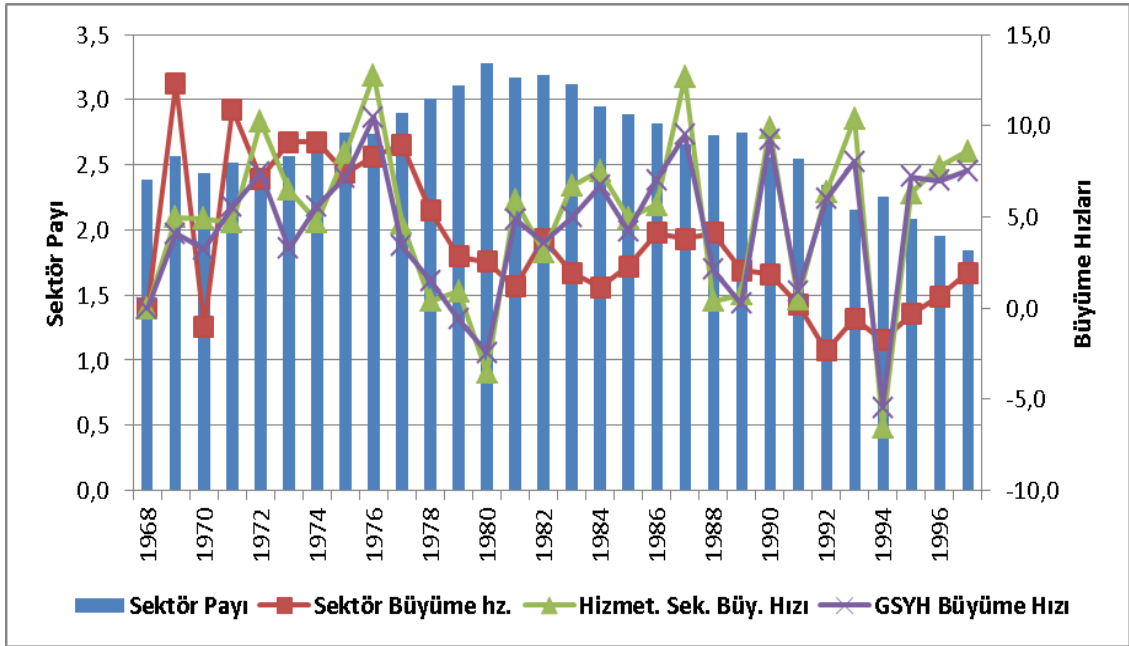
Serbest meslek ve hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı tüm yıllarda %2,3 seviyelerindedir. 1979, 1980, 1994 yıllarında sektör büyüme hızı negatiftir. 1979 yılında sektörün büyüme hızı -%1,2, hizmet sektörü büyüme hızı %0,9 ve GSYH büyüme hızı -%0,8'dir. 1980 yılında serbest meslek ve hizmetler sektörünün büyüme hızı -%0,5, hizmet sektörü büyüme hızı -%3,6 ve GSYH büyüme hızı -%2,4 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında tüm büyüme hızları negatif ve sektörün GSYH içindeki payı %2,3 olarak gerçekleşmiştir. Serbest meslek ve hizmetler sektörü en yüksek büyüme hızına, 1987 yılında %9,1 ile ulaşmıştır. Genel olarak sektörün büyüme hızı hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızı ile aynı yönde gerçekleşmiştir. 1997 yılında sektörün GSYH içindeki payı %2,2 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.11).

İzafi banka hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı 1978 ve 1983 yılları arasında %3'ün üzerindedir. Diğer yıllarda sektörün payı ortalama %2,4 seviyelerinde kalmıştır. Sektör en yüksek büyüme hızına 1969 yılında ulaşmıştır. 1992 yılından 1995 yılına kadar sektör büyüme hızı negatiftir. 1994 yılı hariç bu yıllarda GSYH ve hizmet sektörü büyüme hızı oldukça yüksek değerlerdedir. 1997 yılında sektörün GSYH içindeki payı %1,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.12).

Şekil 20. Serbest Meslek ve Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

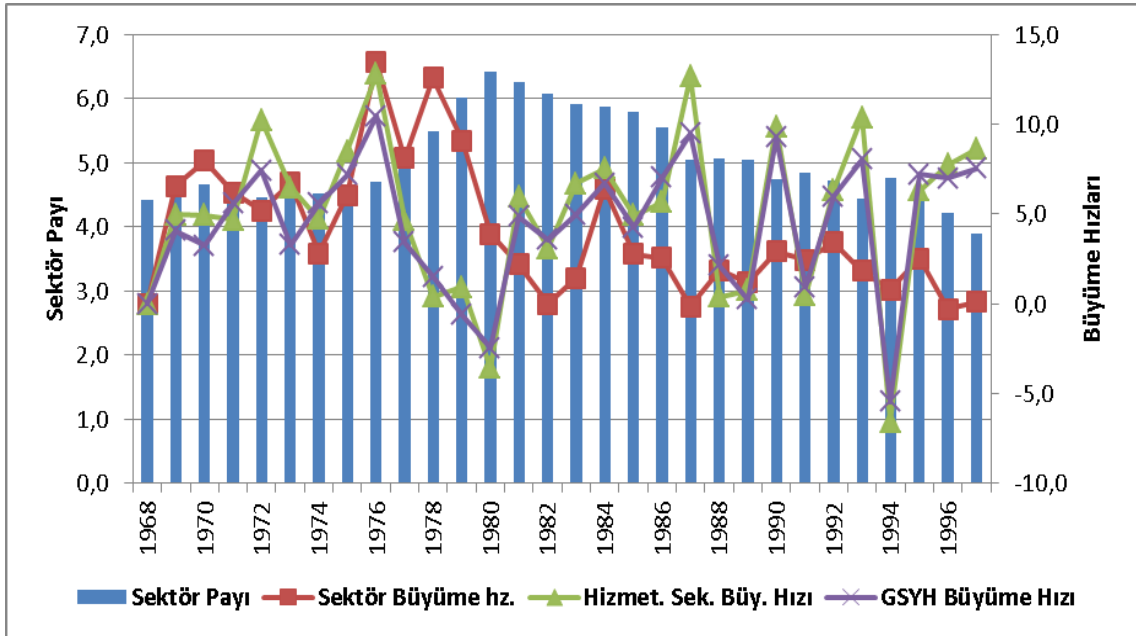

Şekil 21. İzafe Banka Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızı (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

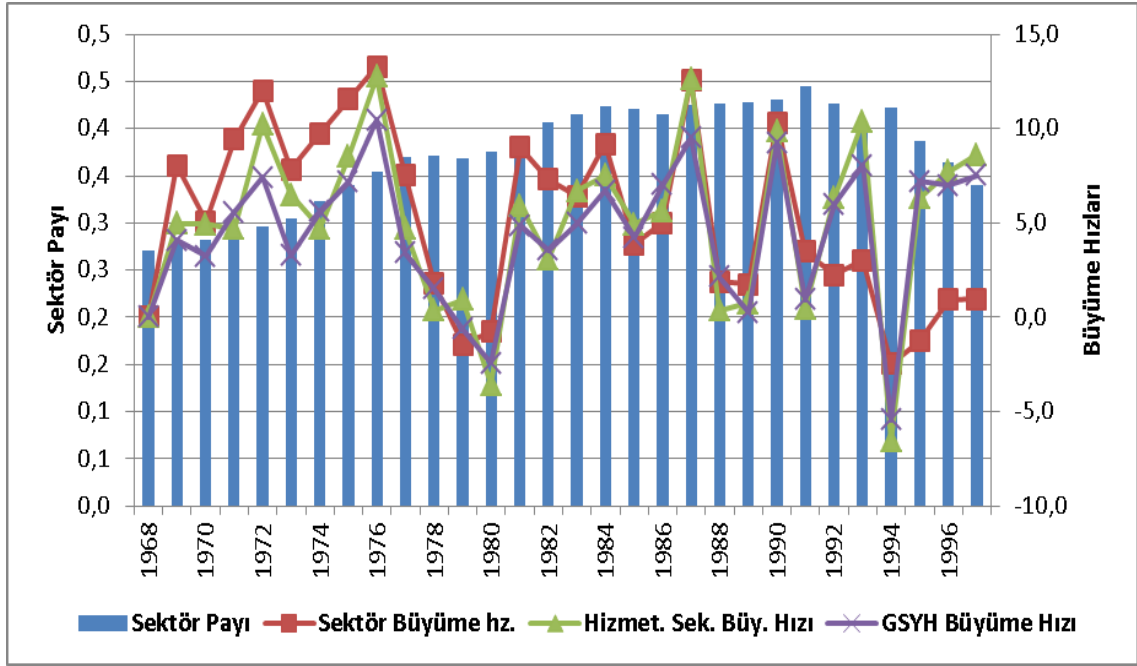
Devlet hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı 1968 yılında %4,4'tür. Bu pay 1976 yılında %4,7'ye yükselmiş ve sektör büyüme hızı %13,4 ile tüm yılların en yüksek büyüme hızına ulaşmıştır. Aynı yıl hem hizmet sektörü hem GSYH büyüme hızı oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Devlet hizmetleri sektörü 1980 yılında, %6,4 ile GSYH içindeki en yüksek payına ulaşmıştır. 1987 ve 1996 yıllarında devlet hizmetleri sektörünün büyüme hızı negatif olmuştur. Aynı yıllarda hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızları oldukça yüksektir. 1997 yılında GSYH içindeki sektörün payı %3,9, büyüme hızı %0,1, hizmet sektörü büyüme hızı %8,6 ve GSYH büyüme hızı %7,5 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.13).

Kar amacı olmayan özel hizmet kuruluşları sektörünün GSYH içindeki payı, tüm yıllarda %0,4 gibi oldukça küçük bir seviyededir. 1979, 1980, 1994 ve 1995 yıllarında sektör büyüme hızı negatiftir. 1972, 1975, 1976, 1987 ve 1990 yıllarında sektör büyüme hızı % 10'un üzerindedir. Yıllar itibari ile en yüksek büyüme hızı %13,3 ile 1976 yılında gerçekleşmiştir. 1997 yılında, kar amacı olmayan özel hizmet kuruluşları sektörünün GSYH içindeki payı %0,3 ve büyüme hızı %1 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak sektörün büyüme hızı, GSYH büyüme hızı ve hizmet sektörü büyüme hızıyla aynı yöndedir (bkz. Şekil 3.14).

Şekil 22. Devlet Hizmetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızı (1968-1997)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

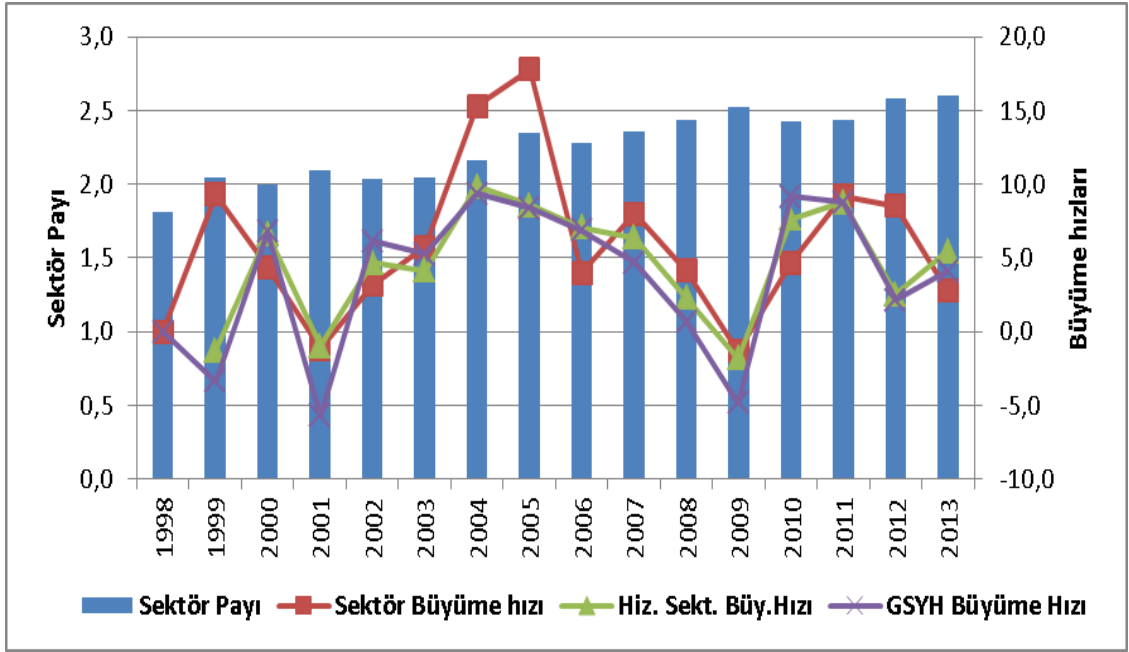

Şekil 23. Kar Amacı Olmayan Özel Hizm. Kur. Sektör Payı ve Büyüme Hızları

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

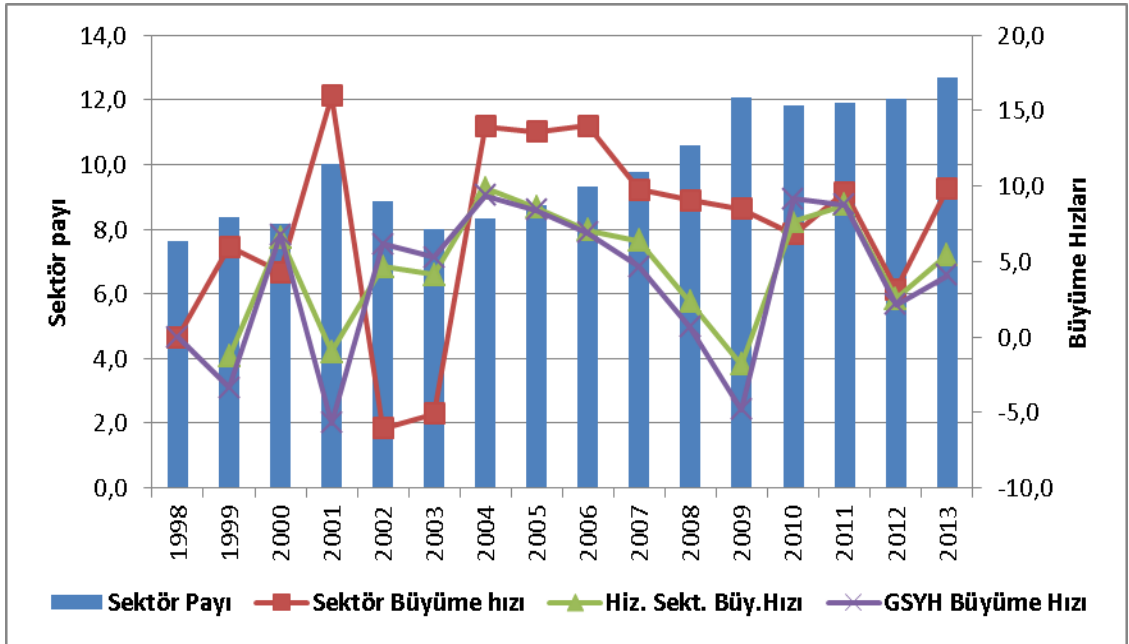
Bilgi ve iletişim sektörünün GSYH içindeki payı 1998 yılında %1,8'dir. Bu pay 1999 yılında %2 ye yükselmiş ve sektör büyüme hızı %9,3 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibari ile sektörün GSYH içindeki payı %2,6'nın üzerine çıkmamıştır. Sektör büyüme hızı 2001 ve 2009 yılında negatiftir. Aynı yıllarda tüm büyüme hızları negatiftir. Bu yıllar kriz etkilerinin gözlendiği yıllardır. Bilgi ve iletişim sektöründe en yüksek büyüme hızları 2004 yılında %15,3 ve 2005 yılında %17,8 ile yaşanmıştır. 2013 yılında bilgi ve iletişim sektörünün GSYH içindeki payı %2,6 ve büyüme hızı %2,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.15).

Finans ve sigorta hizmetleri sektörü GSYH içinde en yüksek paya sahip üçüncü hizmet sektördür. Sektörün GSYH içindeki payı 1998 yılında %7,6 iken 2013 yılında %12,7 ye ulaşmıştır. Sektör büyüme hızı 2002 ve 2003 yılında negatiftir. En yüksek büyüme hızı %16 ile 2001 yılında gerçekleşmiştir. Aynı yıl sektörün GSYH içindeki payı %10'dur. 2001 ve 2009 yılında GSYH ve hizmet sektörü büyüme hızındaki negatifliğe rağmen sektör %8,5 gibi oldukça yüksek büyüme hızı yakalamıştır. 2013 yılında finans ve sigorta hizmetleri sektörü büyüme hızı %9,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.16).

Şekil 24. Bilgi ve İletişim Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

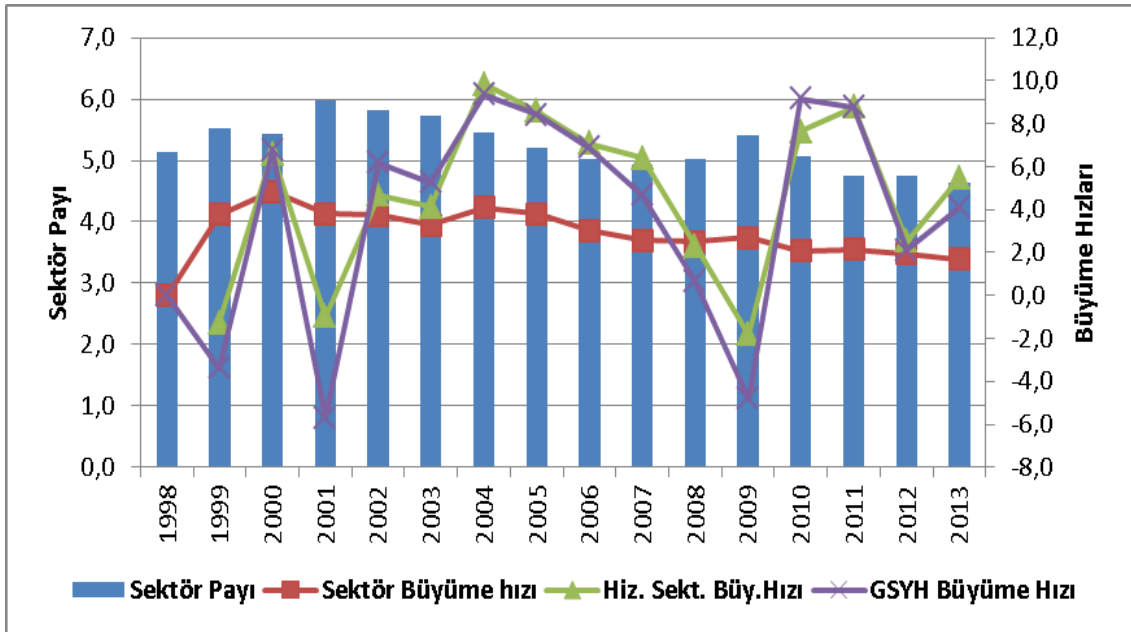

Şekil 3.25. Finans ve Sigorta Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

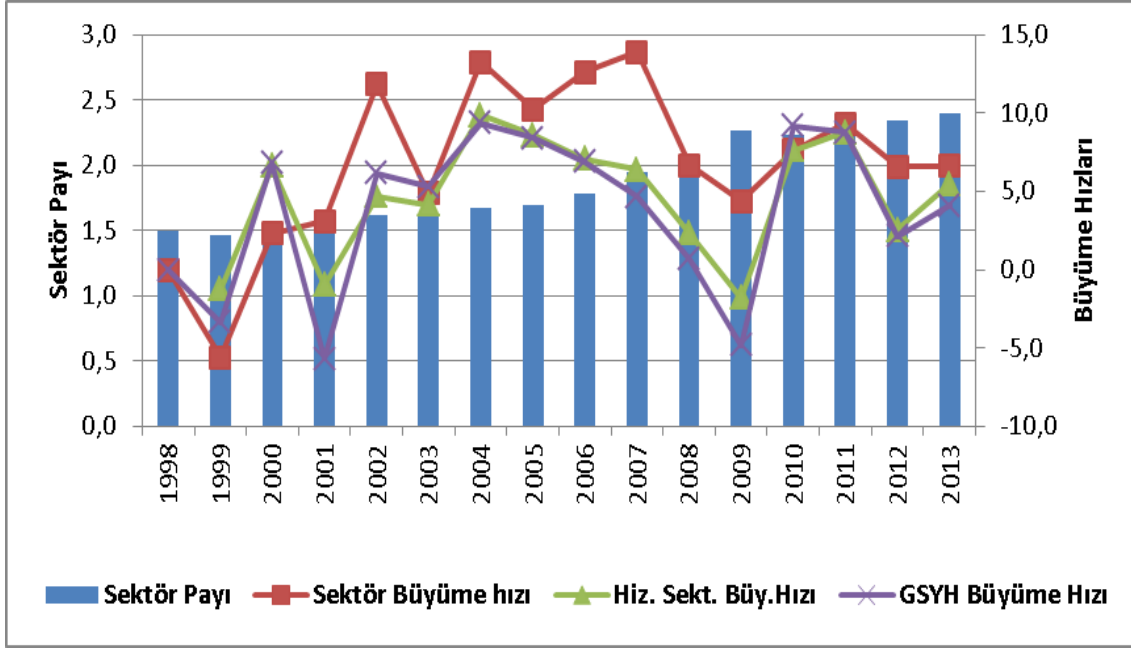
Gayrimenkul faaliyetleri sektör payı %5'ler civarındadır. GSYH içinde en yüksek pay %6 ile 2001 yılına aittir. Aynı yıl sektörün büyüme hızı %3,8 iken hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızları negatiftir. Gayrimenkul faaliyetleri sektörü büyüme hızı tüm yıllarda pozitifdir. En yüksek büyüme hızı %4,8 ile 2000 yılına, en düşük büyüme hızı %1,7 ile 2013 yılına aittir. Sektörün 2013 yılında GSYH içindeki sektör payı %4,6 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.17).

Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler sektör payı tüm yıllarda yaklaşık %2 seviyelerindedir. Sektör büyüme hızı -%5,6 ile sadece 1999 yılında negatiftir. Aynı yıl hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızları da negatiftir. Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler sektöründe en yüksek büyüme hızı, %13,9 ile 2007 yılına aittir. Aynı yıl sektörün GSYH içindeki payı %1,9'dur. GSYH ve hizmet sektörü büyüme hızının negatif olduğu 2001 ve 2009 yılında sektör büyüme hızı pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında sektörün GSYH içindeki payı %2,4 ve büyüme hızı %6,6 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.18).

Şekil 3.26. Gayrimenkul Faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

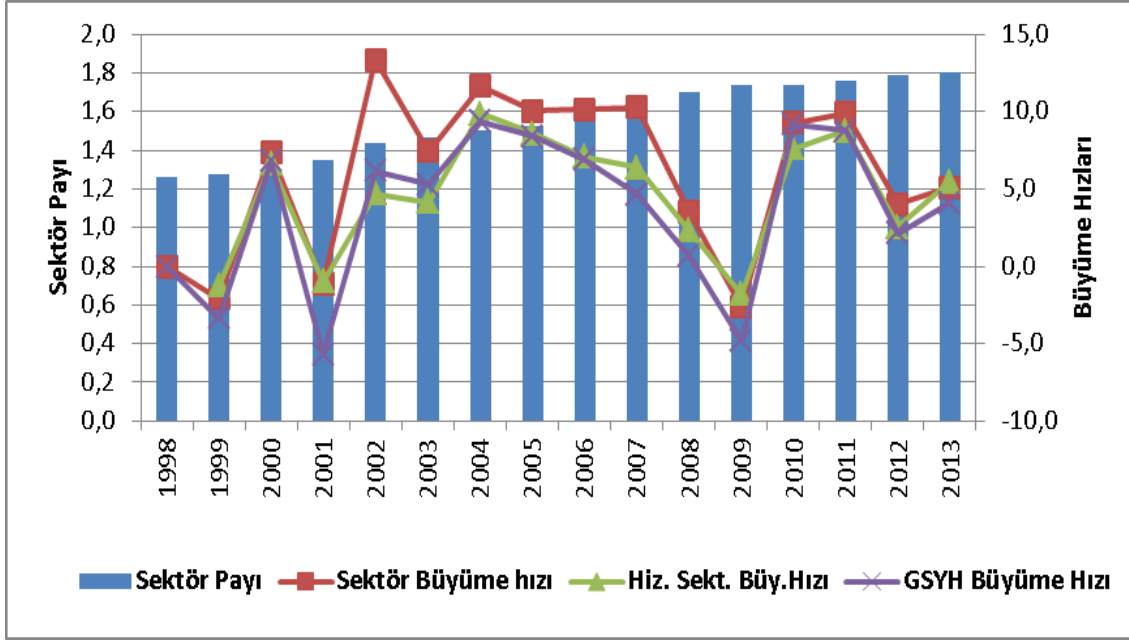

Şekil 3.27. Mesleki, Bilimsel ve Tek. Faal. Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

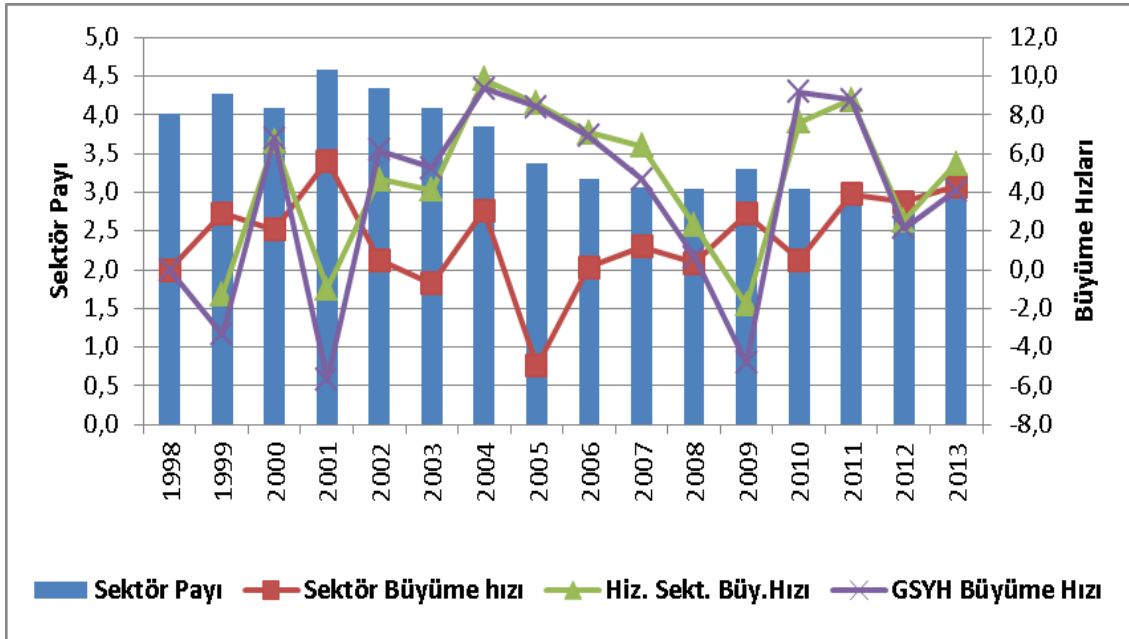
İdari ve destek hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı, 1998 yılında %1,3'tür. Sektör büyüme hızı 1999, 2001 ve 2009 yılında diğer büyüme hızlarıyla birlikte negatiftir. 1999 yılında sektörün GSYH içindeki payı %1,3 ve büyüme hızı -%2,1'dir. 2001 yılında sektörün GSYH içindeki payı %1,3 ve büyüme hızı -%1,1'dir. 2009 yılında sektörün GSYH içindeki payı %1,7 ve büyüme hızı -%2,6'dır. En yüksek büyüme hızı %13,3 ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. 2004, 2005, 2006, 2007 yıllarında sektörün büyüme hızı %10'nun üzerinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında idari ve destek hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı, %1,8 ve büyüme hızı %5,1 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.19).

Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik sektörünün GSYH içindeki payı, 1998 yılında %4'tür. Bu pay 2001 yılında %4,6'ya yükselmiş, büyüme hızı %5,6 olarak gerçekleşmiştir. Sektör büyüme hızı 2003 ve 2005 yılında negatiftir. 2003 yılında -%0,7 ve 2005 yılında -%5 olmuştur. Hizmet sektörü ve GSYH büyüme hızının negatif olduğu yıllarda sektör pozitif büyüme hızları yakalamıştır. 2013 yılında, kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik sektörünün GSYH içindeki payı, %2,9 ve büyüme hızı %4,3 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.20).

Şekil 28. İdari ve Destek Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

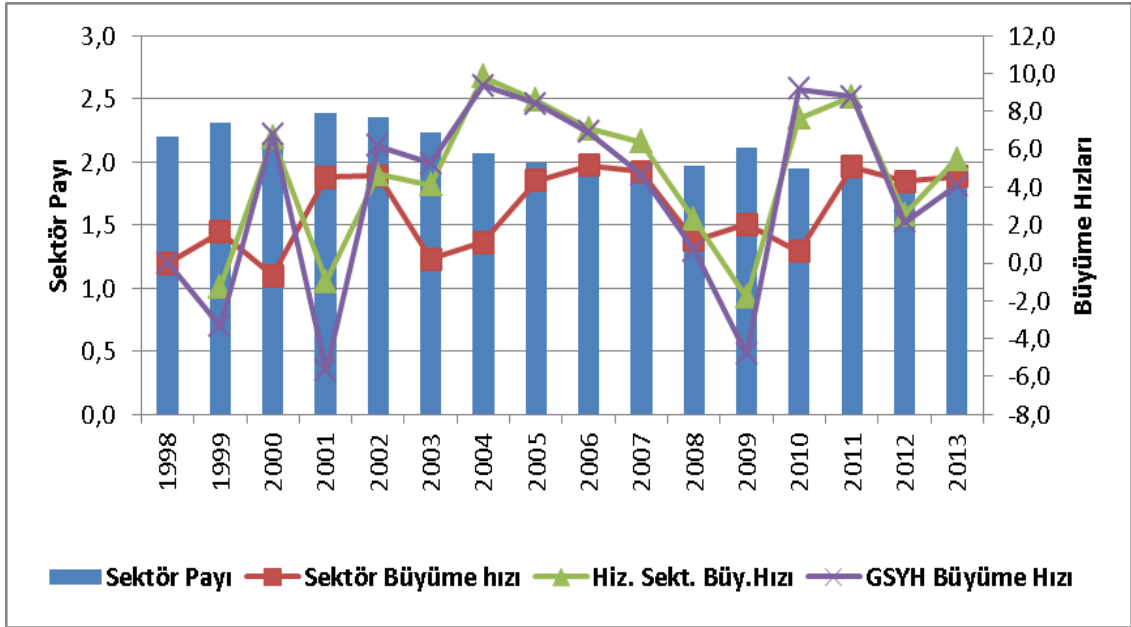

Şekil 29. Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

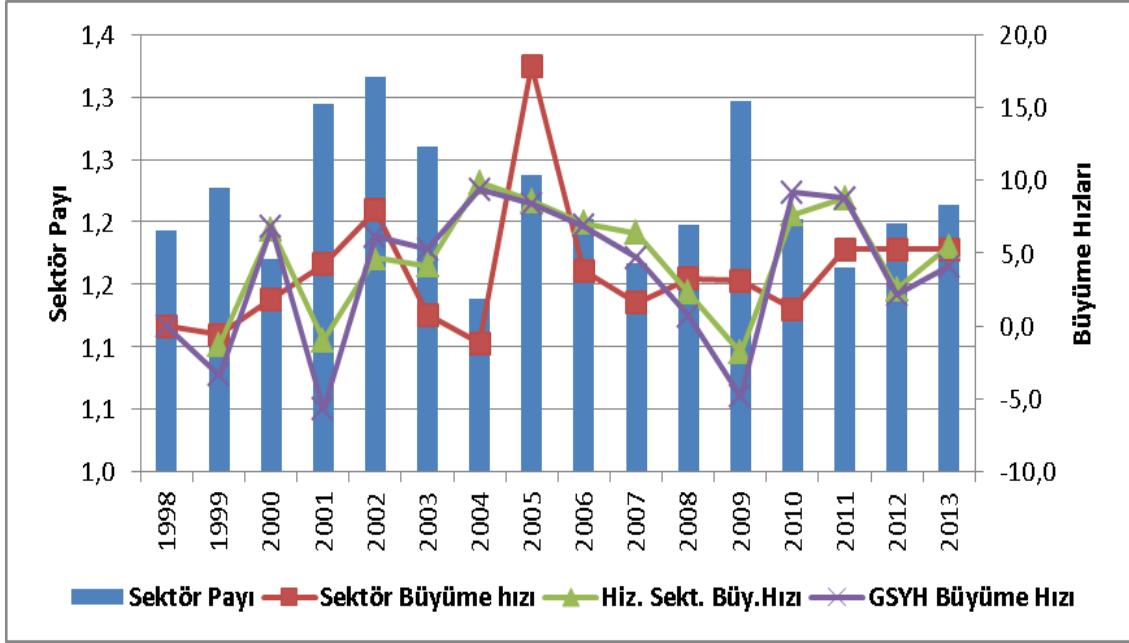
Eğitim hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı 1998 yılında %2,2'dir. 2000 yılında bu pay %2,1 ve büyüme hızı -%0,7'dir. Sektör GSYH içindeki en yüksek paya %2,4 ile 2001 yılında ulaşmıştır. Aynı yıl sektörün büyüme hızı %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Eğitim hizmetleri sektörünün büyüme hızı 2000 yılı hariç tüm yıllarda pozitifdir. En yüksek büyüme hızı %5,2 ile 2006 yılına aittir. 2013 yılında eğitim hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı %1,9 ve sektör büyüme hızı %4,5 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.21).

İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı tüm yıllarda %1,2 seviyesindedir. Sektör büyüme hızı 1999 yılında negatif değer olarak -%0,6 olmuştur. 2002 yılında %8 gibi yüksek bir büyüme hızı yakalayan sektör ve 2004 yılında -%1,2 ile büyüme hızını tekrar düşürmüştür. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörü en yüksek büyüme hızını 2005 yılında %17,9 oranıyla yakalamıştır. 2010 yılından itibaren insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı %1,2 ve sektörün büyüme hızı %5,3 seviyelerinde durağanlaşmıştır (bkz. Şekil 3.22).

Şekil 30. Eğitim Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

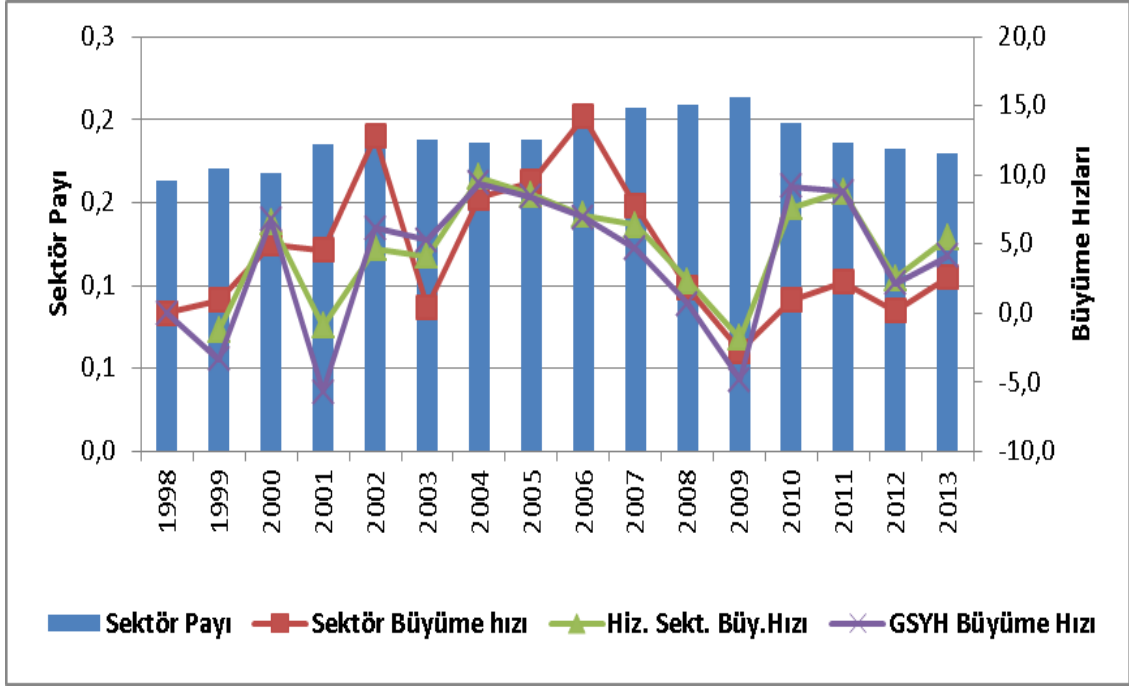
Şekil 31. İnsan Sağlığı, Sosyal Hizmetler Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor sektörü payı tüm yıllarda %0,2 gibi bir payla GSYH içinde en az paya sahip olan sektördür. Sektör büyüme hızı 2002 yılında %12,8 ve 2006 yılında %14,6'dır. 2009 yılında sektör büyüme hızı -%2,8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer tüm yıllarda sektörün büyüme hızı pozitifdir. En yüksek büyüme hızı %14,2 ile 2006 yılına aittir. 2013 yılında kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor sektörünün GSYH içindeki payı %0,2 ve büyüme hızı %2,6 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.23).

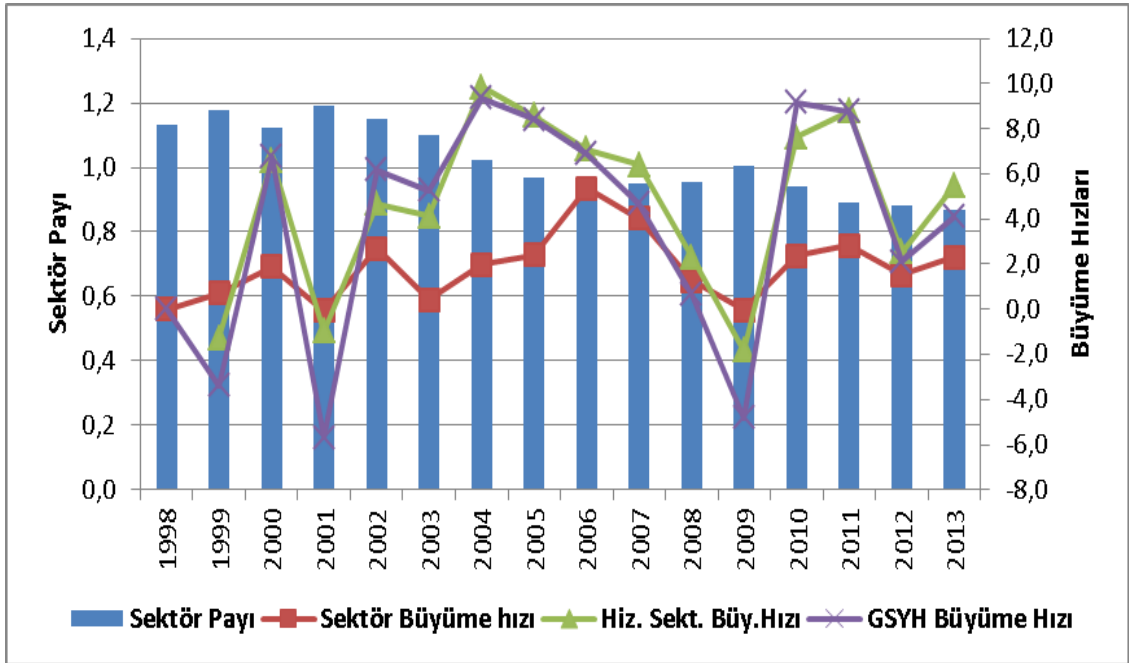
Diğer hizmet faaliyetleri sektörü payı yıllar itibarı ile %1 seviyelerindedir. Sektörün büyüme hızı 2001 yılında -%0,1'dir. Diğer tüm yıllarda büyüme hızı pozitifdir. En yüksek büyüme hızı %5,4 ile 2006 yılında gerçekleşmiştir. 2013 yılında diğer hizmet faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı %0,9 ve büyüme hızı %2,3 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.24).

Hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı, %0,1 düzeyindedir. Sektör büyüme hızı 1999 yılında negatiftir. En yüksek büyüme hızı %13,5 ile 2006 yılına aittir. 2013 yılında hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri sektörünün GSYH içindeki payı %0,2 ve büyüme hızı %5,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.25).

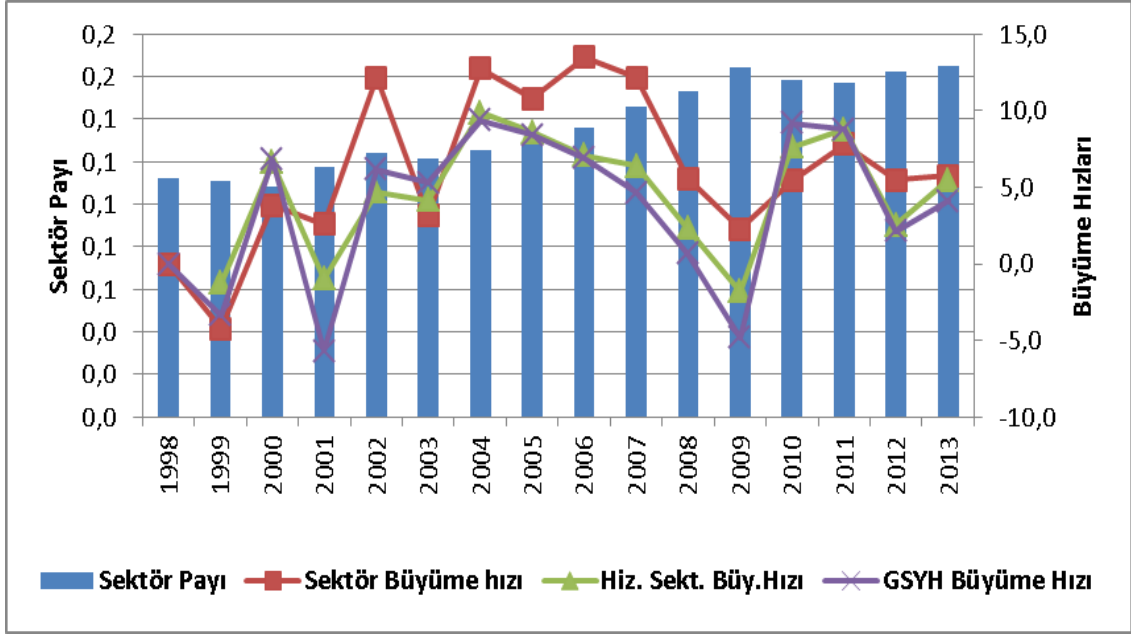
Şekil 32. Kültür, Sanat, Eğlence, Spor Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Şekil 3.33. Diğer Hizmet Faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Şekil 3.34. Hane Halklarının İşveren Olarak faaliyetleri Sektör Payı ve Büyüme Hızları (1998-2013)

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2014.

Hizmet alt sektörleri ile ilgili yorumları derleyecek olursak; 1979 ve 1980 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşulların etkisiyle mali müesseseler, konut sahipliği, izafi banka hizmetleri ve devlet hizmetleri sektörü hariç diğer sektörlerin büyüme hızları negatif değerler almıştır. Toptan perakende ticarete en yüksek büyüme hızı % 19,8 ile 1987 yılında ortaya çıkmıştır. 1999, 2001 ve 2009 yıllarında sektörün büyüme hızı negatiftir. 2012 yılında ise büyüme hızı sıfır olarak gerçekleşmiş, bir önceki yıla göre büyüme kaydetmeyen tek sektör olmuştur. Otel ve lokanta hizmetlerinde en yüksek büyüme hızı 1988 yılında %14,6, ulaştırma ve haberleşme sektöründe %16,4 ile 1976 yılına aittir. Ulaştırma depolama hizmetleri, bilgi iletişim sektörü, idari destek ve hizmetler sektörü büyüme hızları 2001 ve 2009 yılında negatif olmuştur. Aynı yıl finans ve sigorta hizmetleri %16'lık büyüme hızı ile yüksek bir performans sergilemiştir. 2008 ve 2009 yılında küresel krizin de etkisiyle tüm sektörlerde büyüme hızları düşmüş hatta eksi değerler almıştır. 2013 yılında en yüksek büyüme hızı konaklama ve yiyecek faaliyetlerinde ortaya çıkmıştır.

2013 yılında hizmet sektörü alt sektörleri içinde en yüksek pay %12,7 ile toptan ve perakende ticaret ve finans sigorta faaliyetleri sektörüne aittir. Bu sektörleri sırasıyla %12,3 ile ulaştırma depolama haberleşme ve %4,6 ile gayrimenkul faaliyetleri takip

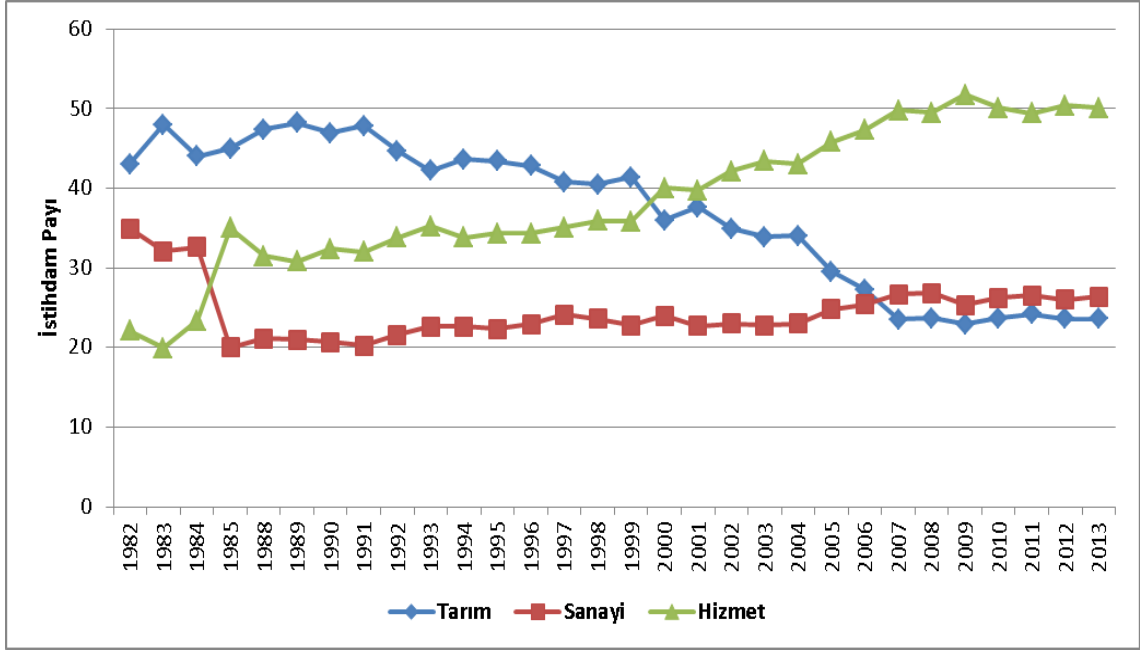
etmektedir. 2013 yılında en yüksek büyüme hızına sahip sektör %9,8 ile finans ve sigorta faaliyetleri sektörüdür. Bu sektörü sırasıyla %9,2 büyüme hızıyla konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, %6,6 büyüme hızıyla mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler sektörü takip etmektedir. En düşük büyüme hızı ise Kültür sanat eğlence, bilgi iletişim ve diğer hizmet sektörlerinde ortaya çıkmıştır.

2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdam

Türkiye son yıllarda küresel kriz nedeniyle yaşanan belirsizliklere rağmen ekonomik gelişme düzeyinde ciddi ilerleme kaydetmiştir, 2011 yılında %8,5 oranındaki büyümesiyle, dünya ekonomisinde dikkat çeken bir ülke haline gelmiştir. Bu büyüme performansına rağmen istihdam açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. 2008 yılından itibaren işsizlik sorunu belirgin bir şekilde artmıştır. Öyle ki Türkiye'nin son yıllarda sergilemiş olduğu olumlu büyüme, istihdamsız bir büyümeye dönüşmüştür.

Türkiye'de istihdamın sektörlere göre dağılımına bakıldığında, tarım sektöründeki gerilemenin ve hizmetler sektöründeki olumlu gelişmenin istihdama da yansımış olduğu görülmektedir. Sektörel istihdamdaki yapısal değişimi söz konusu dönemler için şöyle özetlemek mümkündür. 1985 yılında toplam istihdamın %45'i tarım, %20'si sanayi, %35 ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. 2013 yılına kadar tarım sektörünün payı her geçen yıl azalmıştır. Sanayi sektörünün payı yıllar itibariyle küçük de olsa artış göstermiş, 2010 yılından sonra %26'lar seviyesinde durağanlaşmıştır. Hizmetler sektörünün payı her geçen yıl artış göstermiştir. 2013 yılında istihdam edilenlerin %23,6'sı tarım, %26,4'ü sanayi, %51'i ise hizmet sektöründedir (bkz. Şekil 3.26). Hizmet Sektörü, tüm gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi Türkiye'de de istihdam açısından en fazla çalışanın olduğu alandır, fakat henüz, gelişmiş ülkelerin hizmet sektörü istihdam oranlarını yakalayamamıştır.

Şekil 3.26'da göze çarpan sektörel istihdam kayması en belirgin 1985 yılında yaşanmıştır. 1984 yılında toplam istihdam içinde tarımın sektörünün istihdam payı %44, sanayi sektörünün istihdam payı %33 ve hizmet sektörünün istihdam payı %23 olarak gerçekleşmiştir. Bir yıl sonra istihdam payları arasındaki geçiş dikkat çekicidir (bkz. Şekil 3.26).

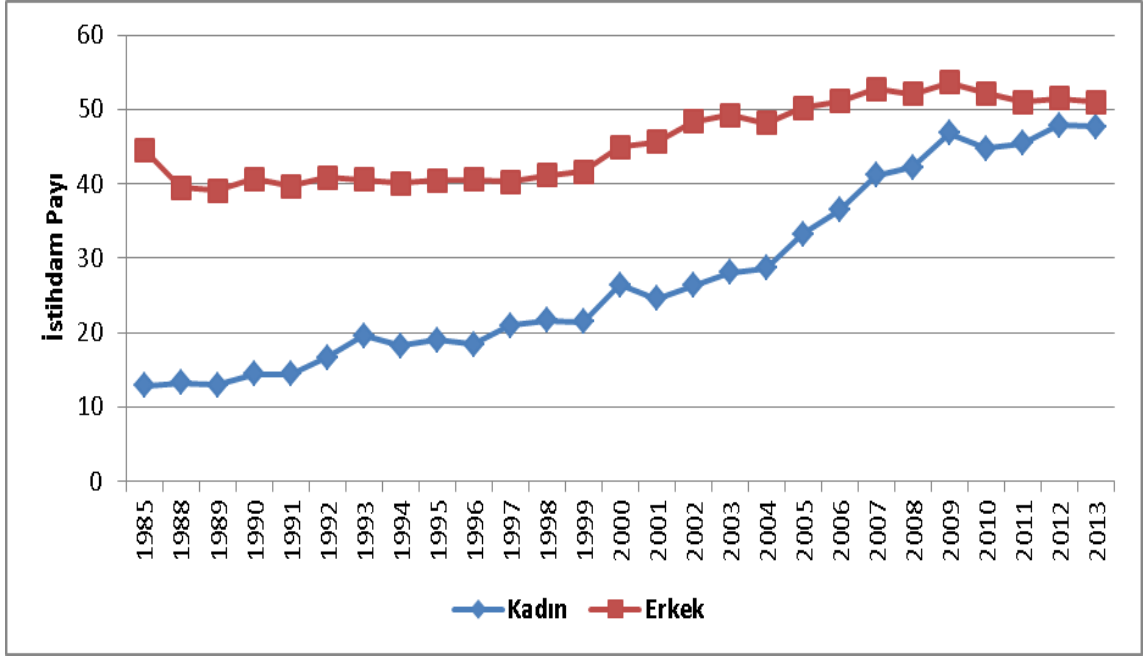

Şekil 3.35. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI (2014).

1985 yılında toplam istihdam içinde tarımın sektörünün istihdam payı %45, sanayi sektörünün istihdam payı %20 ve hizmet sektörünün istihdam payı %35 olarak gerçekleşmiştir. Bu değişikliğe bakarak, İstihdam da sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçiş 1985 yılında başlamıştır demek mümkündür. 1991 yılından sonra tarım sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı sürekli azalmaya başlamıştır. 2013 yılında tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %23,6, sanayi sektörünün istihdam payı %26,4 ve hizmet sektörünün istihdam payı %50,1 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.26).

Şekil 3.27’de Türkiye’de istihdam edilen erkek ve kadınların hizmet sektöründeki oranları verilmiştir. 1985 yılında istihdam edilen her 100 erkekten 45’i ve istihdam edilen her 100 kadından 13’ü hizmet sektöründe çalışmakta iken istihdam edilen kadınların ve erkeklerin yüzdeleri hizmet sektöründe her geçen yıl artmıştır. Bu artış miktarı özellikle kadın istihdamında çok belirgindir. Hizmet sektörü içinde kadın istihdamı özellikle 2000’li yıllarda sürekli yükselen bir trende girmiştir. 2013 yılına gelindiğinde istihdam edilen her 100 erkekten 52 si her 100 kadından 48’i hizmet sektöründe çalışmaktadır (bkz. Şekil 3.27).

Şekil 3.36. Türkiye’de İstihdam Edilen Erkek ve Kadınların Hizmet Sektörü Payı (%)

Kaynak: The World Bank, WDI (2014).

1990 yılından itibaren hizmet sektöründe kadın yoğunluğu dikkat çekici biçimde artmış, %15’ten yüzde %48’e yükselmiştir (bkz. Şekil 3.27).

Sanayileşme sürecinden önce, kadın işgücü tarım sektöründe, erkek işgücü ise sanayi sektöründe istihdam edilmekteydi. Sanayileşmenin ilerlemesiyle tarım sektöründe istihdam edilen kadın işgücü diğer sektörlere kaymaya başlamıştır. Hizmetler sektöründeki işler daha az fiziksel güç gerektirmektedir. Hizmet sektöründe çalışma saatlerinin daha esnek olması ve işyerlerinin yerleşim bölgelerine yakın yerlerde bulunması, hizmet sektöründe kadınların istihdam oranlarını arttırmıştır (Dura ve Atik, 2002: 104).

Kadın istihdamı, bilimsel ve teknik personel ile profesyonel mesleklerde erkek istihdamına göre geride olsa bile hizmet sektöründe kadın istihdamının payı artmaktadır (Tunalı, 2002: 23).

Hizmetler sektörünün büyümesi ve yapısının değişmesi hem nitelikli işgücü için hem de düşük nitelikteki işgücü için istihdam yaratmakta işsizler ve iş arayanlar için fırsatlar sağlamaktadır. Hizmet sektörünün alt dallarında, özellikle bilgi yoğun alanlarda hizmetlerin gelişmesi, nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Hizmetler sektörünün istihdama katkısı, ekonomide nitelikli işgücünün varlığıyla yakından

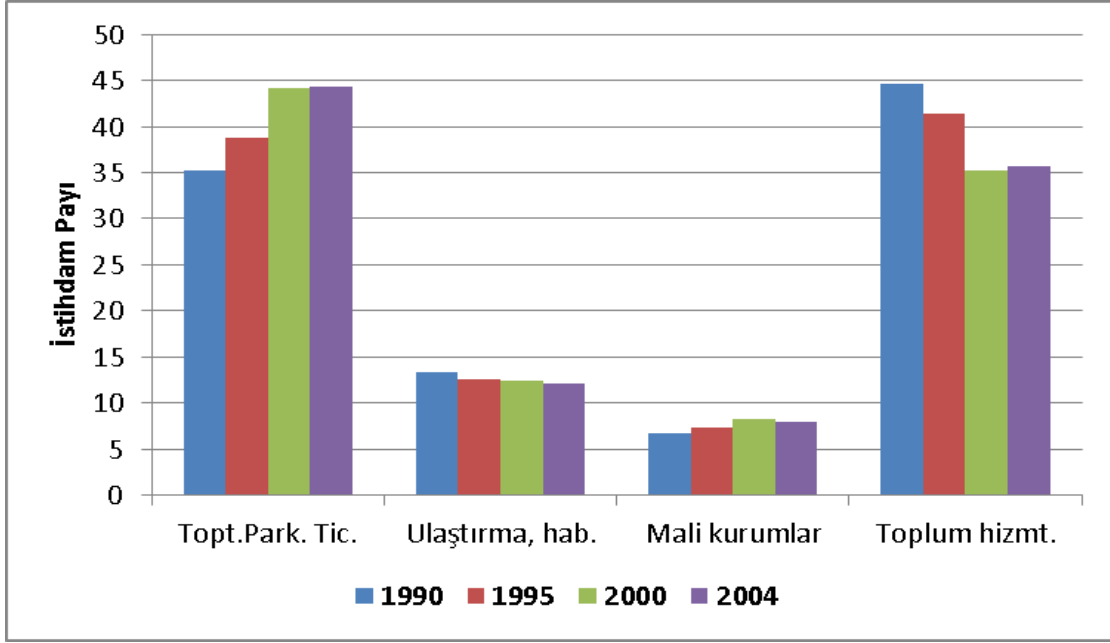
ilgilidir. Çünkü teknolojik yenilikler ve büyümeyle bağlantılı istihdam için, nitelikli işgücü gereklidir (İyidoğan, 2001: 17).

Sektörel gelişme aşamaları sürerken örneğin sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçiş sürecinde hizmet alt sektörlerinde istihdam aynı oranda gelişmez. Hizmetler sektörü istihdamında genel olarak bir büyüme ve artış meydana gelir. Fakat bu büyüme oranları hizmet alt sektörlerine göre farklılaşır.

Yapısal değişim geçiren ülkelerde hizmet alt sektörlerinin büyüme dinamikleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle bazı alt sektörlerde çok yüksek istihdam artışları ortaya çıkarken, bazı alt sektörlerde istihdam artışı durağanlaşmakta hatta gerilemektedir. Bu nedenle hizmet sektörü alt sektörlerinin istihdamdaki payları, ülkelerin hizmet ekonomisi olma yolunda ne kadar ilerlediği konusunda ve bu ilerlemenin yönü hakkında da ipuçları verir (Gündoğan, 2002: 7).

Türkiye’de hizmet sektörü alt sektörlerinin, hizmet sektörü istihdamı içindeki payı Şekil 3.28’de verilmiştir. Şekil 3.28 TÜİK’in Hane halkı İşgücü Anketleri (HİA), verilerinden derlenmiştir. Birinci bölümdeki verilerde TÜİK 1988-1999 yılları arasında sınıflama olarak ISIC. REV.1’i, 2000-2004 yılları arasında NACE. REV.1’i, 2004 yılından sonra NACE. REV.2 sınıflamasına göre verileri revize etmiştir. Hizmet alt sektör sınıflamasında ISIC. REV.1 ve NACE. REV.1’i arasında fark yoktur. NACE. REV.2 sınıflamasında hizmet alt sektörleri arasında fark olduğundan şekil iki bölüme ayrılmıştır Birinci bölüm 2004 yılına kadardır. İkinci bölüm ise yeni sınıflamaya göre oluşturulmuştur ve 2005-2014 yıllarını kapsamaktadır (Sınıflamalarla ilgili detaylı bilgi için bakınız Ek 1 ve Ek 2).

Hizmet alt sektörleri içinde 1990 yılından 2004 yılına kadar olan süreçte, toptan ve perakende ticaret ve toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler sektörünün, hizmet sektörü istihdamında en büyük paya sahip sektörler olduğu görülmektedir. En az paya sahip olan sektör ise ortalama %7’lik bir pay ile mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait hizmetleridir. 1990 yılında toplam hizmet sektörü istihdamının %44,6’sı toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler sektöründe; %35,2’si toptan perakende ticaret sektöründe; %13,4’ü ulaştırma sektöründe; %6,8’i ise mali kurumlar, sigorta ve taşınmaz hizmetlerde istihdam edilmektedir (bkz. Şekil 3.28.a).

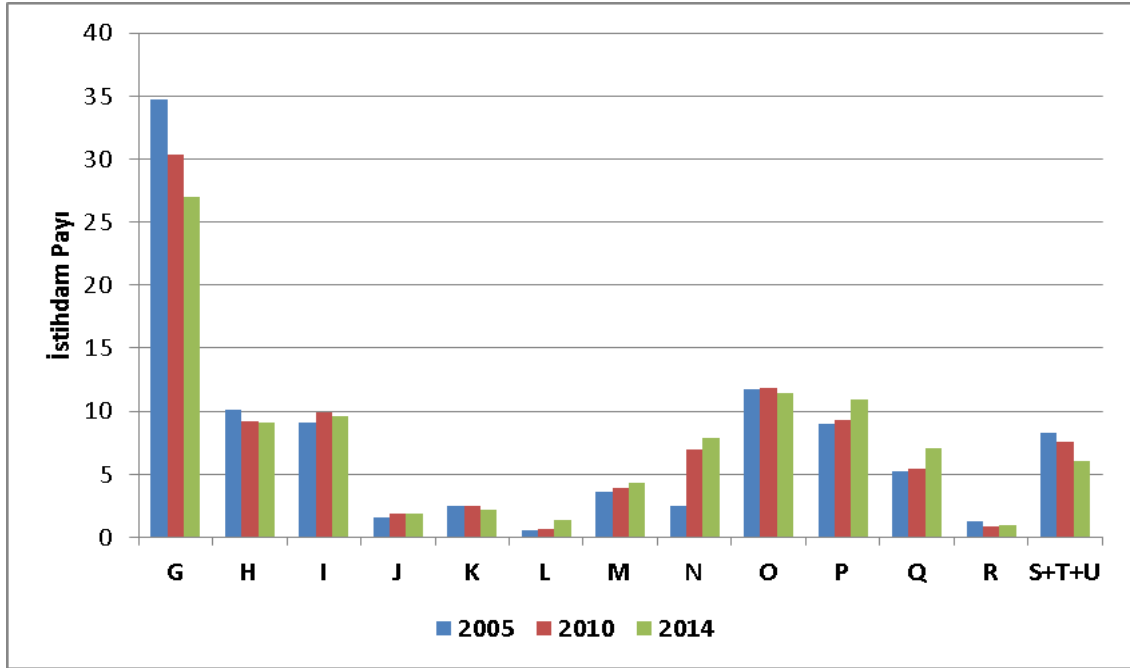
Şekil 37.a Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam (%)

Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü Anketleri, 2014 verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

2004 yılında toptan perakende ticaret istihdamı %44,3; toplum hizmetleri istihdamı %35,7; ulaştırma sektörü istihdamı %12,1 ve mali kurumlar istihdamı %7,9 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 3.28.a).

2005-2014 yılları arası hizmet sektörü istihdamı içinde, en yüksek istihdam payına sahip olan sektörler sırasıyla toptan ve perakende ticaret, kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri ve diğer hizmetlerdir. En düşük istihdam payı ise kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor, gayrimenkul faaliyetleri, bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri ve diğerleridir. Ayrıca 2014 yılında gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, idari ve destek hizmet faaliyetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, sektörlerinde bir önceki yıla göre istihdam artmış, diğer tüm sektörlerde bir önceki yıla göre istihdam payları azalmıştır (bkz. 3.28.b).

2005 yılında alt sektörlerin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları şöyledir: Toptan perakende ticaret %34,7 ile en büyük istihdam payına sahip sektördür. Bu sektörü %11,8'lik pay ile kamu yönetimi ve savunma zorunlu sosyal güvenlik hizmetleri takip etmektedir.

Şekil 37b. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam (2005, 2010, 2014, %)

Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü Anketleri, 2014 verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Şekildeki harflerin anlamı şöyledir: Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri (I), bilgi ve iletişim (J), finans ve sigorta faaliyetleri (K), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (M), İdari ve destek hizmet faaliyetleri (N), kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik (O), eğitim (P), insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (Q), kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor, (R), diğer hizmet faaliyetleri (S), hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri (T), uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri (U).

Hizmet sektörü istihdamı içinde ulaştırma depolama sektörünün istihdam payı %10,1, konaklama ve yiyecek hizmetleri istihdam payı %9,1 ve eğitim sektörü %9,3'lük istihdam payına sahiptir. Diğer tüm sektörlerin istihdam payı %5'in altındadır. 2014 yılında ise toptan perakende ticaret %27; kamu yönetimi ve savunma zorunlu sosyal güvenlik hizmetleri %11,5; ulaştırma depolama sektörü; %9,1; konaklama ve yiyecek hizmetleri %9,6; eğitim sektörü %10,9 ve idari ve destek hizmetleri sektörü %7,9'luk istihdam payına sahiptir (bkz. Şekil 3.28.b).

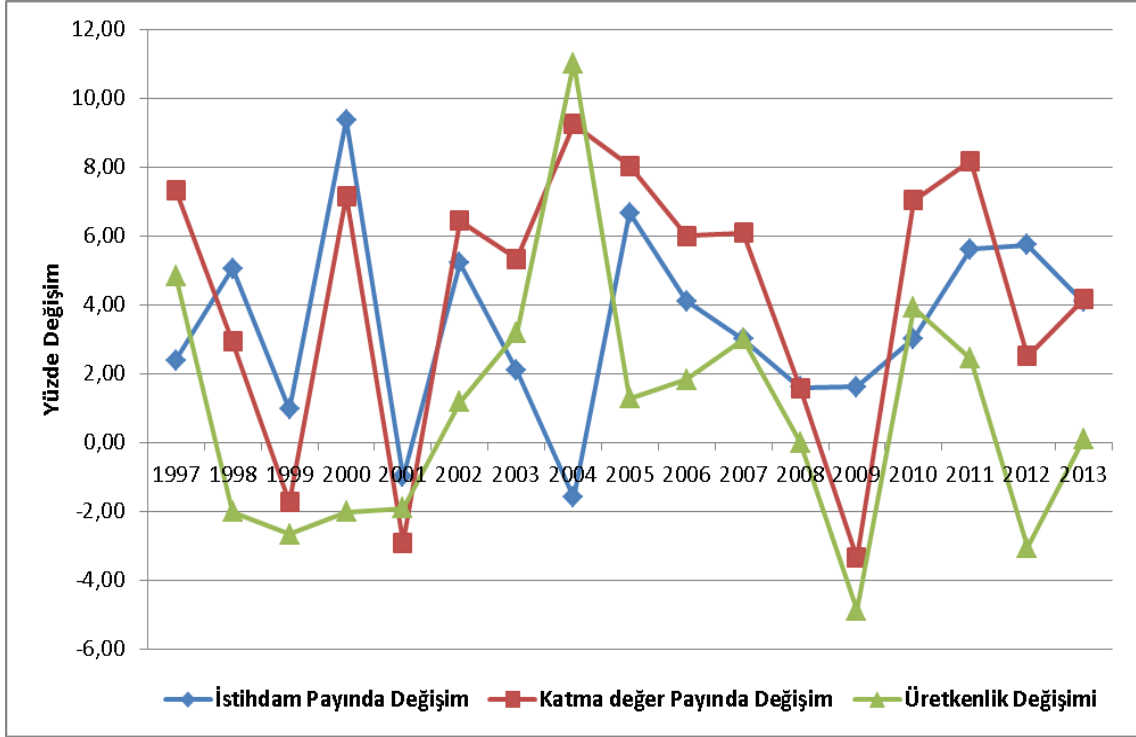
2.3. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği

Bu başlık altında önce 1996 yılından 2013 yılına kadar, Türkiye hizmet sektöründe istihdam payı değişimi, katma değer payı değişimi ve emek üretkenliğindeki

değişimin yüzde sonuçları verilmiştir. Değişim bir önceki yıla göre hesaplanmıştır. Sonra yapısal ayrıştırma analizinde kullanılan dönemler itibariyle hizmet alt sektörlerinin üretkenlik rakamlarına yer verilmiştir.

1996 yılından 1997 yılına %7,33'lük katma değer payındaki değişim, istihdam payını %2,38 arttırmış, hizmet sektörü emek üretkenliğindeki değişim %4,84 olarak hesaplanmıştır. 1998 yılında hizmet sektörü katma değer payındaki değişim %2,9, istihdam payındaki değişim %5 olarak hesaplanmış emek üretkenliği değişimi negatif olmuştur. Bu dönemde hizmet sektörün büyümesi istihdam yaratmış fakat üretkenliği düşürmüştür. Emek üretkenliğindeki değişim 1998 yılından 2001 yılına kadar negatiftir. 2001 yılında yaşanan bankacılık krizi, hizmet sektörünün bütününe negatif yansımış istihdam payı, katma değer payı ve üretkenlik payı değişim oranları negatif olmuştur. 2002 yılında %6,4'lük hizmet sektörü katma değer payındaki artış, istihdam payındaki değişime ve üretkenlik değişimine pozitif yansımıştır. 2004 yılında %11,02 ile en yüksek orana ulaşan emek üretkenliği değişimi, kısa dönemde istihdam rakamlarını olumsuz etkilemiştir. Aynı yıl hizmet sektörü katma değeri payındaki değişim %9,24, istihdam payındaki değişim ise -%1,6 olarak hesaplanmıştır. Kısa dönemde (2003 yılından, 2004 yılına) üretkenlik oranında ortaya çıkan bu artış, istihdamı olumsuz etkilemiştir. 2004 yılından sonraki bütün yıllarda hizmet sektörü istihdam payındaki değişim pozitifdir. 2008 yılında üretkenlik artış oranı tekrar negatif olmuştur. Üretkenlik oranının bir önceki yıla göre en fazla düştüğü yıl, 2009 yılıdır. Küresel krizin etkilerinin gözlendiği 2009 yılında bir önceki yıla göre hizmet sektörü katma değer payında -%3,35'lik bir değişim meydana gelmiş ve aynı yıl üretkenlik artışındaki değişim -%4,88 olarak hesaplanmıştır. 2010 yılından sonra sektör toparlanmaya başlamış tüm değişim oranları pozitif hesaplanmıştır. 2012 yılında hizmet sektöründe ortaya çıkan, %2,50 katma değer payındaki değişime ve %5,73'lük istihdam payı değişimine rağmen sektördeki emek üretkenliği artış oranı -%3,06 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.29).

2000 yılından 2012 yılına kadar (2009 yılı hariç), hizmet sektöründeki istihdam payı artış oranları, katma değer payındaki artış oranlarının gerisinde kalmıştır. Sektörde bu yıllarda ortaya çıkan büyümeye, üretkenlik artışının katkısının olduğu, katma değer payındaki artışın ise yeterince istihdam yaratmadığı söylenebilir. 2013 yılında artış oranlarındaki değişim, katma değer payında %4,16, istihdam payında %4,08 ve emek üretkenliğinde %0,08 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.29).

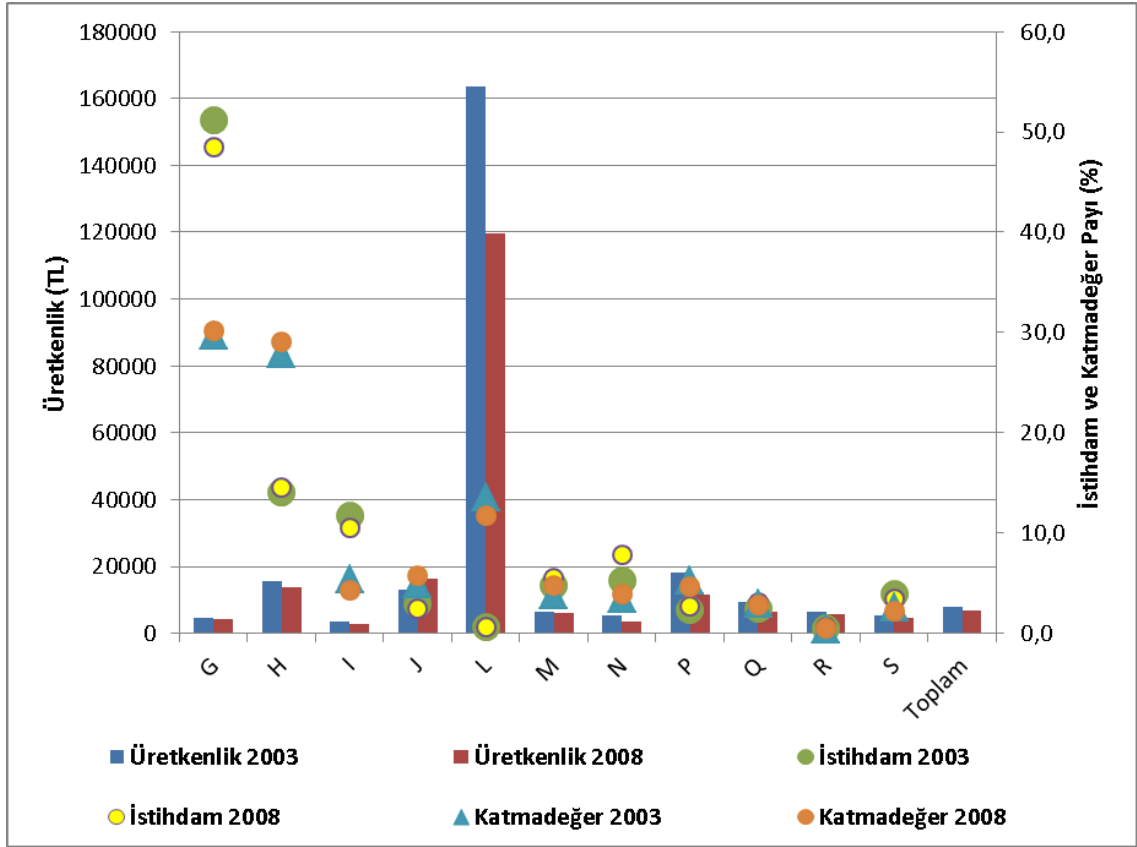

Şekil 38. Türkiye Hizmet Sektöründe Katma Değer, İstihdam ve Üretkenlik Artış Oranlarında değişim (Yıllık, %)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Genel olarak hizmet sektöründe yüksek oranda gerçekleşen katma değer artış oranlarındaki değişimin, istihdama ve üretkenliğe yeterince yansımadağı, görülmektedir (bkz. Şekil 3.29).

Şekil 3.30’da sol ekseninde, hizmet alt sektörlerinde 2003 ve 2008 yıllarına ait üretkenlik rakamları verilmiştir. Sağ ekseninde ise hizmet alt sektörlerinin 2003 ve 2008 yıllarına ait istihdam ve katma değer payları verilmiştir (toplam hizmet sektörü içinde). 2003 yılında hizmet sektörü içinde en yüksek katma değer payına sahip olan sektörler sırasıyla toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, gayrimenkul faaliyetleri, konaklama ve yiyecek hizmetleri, eğitim ve bilgi iletişim sektörüdür. En düşük katma değer payına sahip sektör ise kültür, sanat, eğlence ve spor sektörüdür. Hizmet sektörü istihdamı içinde en yüksek istihdam payına sahip sektörler şöyledir: Hizmet sektörü istihdamının %51’inin içine alan toptan perakende ticaret sektörü ilk sıradadır. Bunu sırasıyla ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmetleri, idari ve destek hizmetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, bilgi iletişim sektörü, eğitim, insan sağlığı, sosyal hizmetler takip etmektedir (bkz. Şekil 3.30).

Şekil 39. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2003, 2008)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstettikleri, verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

En düşük istihdam payı ise kültür, sanat spor hizmetleri ve yüksek bir katma değer payına sahip olan gayrimenkul faaliyetlerine aittir (bkz. Şekil 3.30).

2003 yılında hizmet alt sektörleri içinde üretkenliği en yüksek olan sektör gayrimenkul faaliyetleri (L) sektörüdür. Gayrimenkul faaliyetleri sektöründe bir işçi yılda 163.749TL katma değer yaratmıştır. 2003 yılında gayrimenkul faaliyetleri sektörünün hizmet sektörü katma değeri içindeki payı %13,6'dır. Sektör toplam hizmet sektörü istihdamının sadece %0,66'sını istihdam etmektedir. Hatta 2003 yılında hizmet sektörü içinde, kültür, sanat, eğlence ve spor (R) sektöründen sonra en düşük istihdam payına sahip sektör gayrimenkul hizmetleri sektörüdür. Sektörün 2008 yılında üretkenliği 119.714TL olarak hesaplanmıştır. Sektörün üretkenliği düşmüş ve istihdam

payında çok önemsiz bir artış meydana gelerek istihdam payı %0,67 olarak gerçekleşmiştir. Gayrimenkul faaliyetleri sektörünün 2008 yılı katma değer payı %11,7 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Üretkenliği yüksek hesaplanan ikinci sektör eğitim (P) sektörüdür. Sektörün 2003 yılı üretkenliği 18.285TL ve toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payı %2,3 tür. 2008 yılında eğitim sektörü üretkenliği 11.753TL ye gerilemiş ve istihdam payında da artış meydana gelerek %2,7 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında, eğitim sektörünün toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı %5,3, 2008 yılında katma değer payı %4,6 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Ulaştırma ve depolama (H) sektöründe 2003 yılı üretkenliği 15.715TL, istihdam payı %14,1 olarak hesaplanmıştır. Ulaştırma ve depolama sektörü hem üretkenliğin hem de istihdam payının yüksek olduğu bir sektördür. Bu sektörde 2008 yılında üretkenlik azalmış 13.764TL olarak hesaplanmıştır. Sektörün hizmet sektörü içindeki istihdam payında artış meydana gelmiş, pay %14,6 seviyesine yükselmiştir. Ulaştırma ve depolama sektörünün toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı 2003 yılında %27,8, 2008 yılında %29,1 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Bilgi ve iletişim (J) teknolojileri sektöründe 2003 yılı emek üretkenliği 13.173TL'dir. Sektörün istihdam payı %2,9 dur. Üretkenliği yüksek olan diğer sektörlerden farklı olarak, bilgi ve iletişim sektöründe 2008 yılında üretkenlik artarak 16.317TL olarak hesaplanmıştır. Hem üretkenliği yüksek hem de bir sonraki dönemde üretkenliği artan bilgi iletişim sektörünün, hizmet sektörü içindeki istihdam payı 2008 yılında düşmüş ve %2,4, katma değer payı 2003 yılında %4,9, 2008 yılında %5,7 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q) sektöründe, 2003 yılı emek üretkenliği 9.450TL ve istihdam payı %2,5 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında sektörün üretkenliğinde ciddi bir düşüş yaşanmış ve üretkenlik 6.316TL olarak hesaplanmış, istihdam payında da artış meydana gelerek %3,1'e yükselmiştir. İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörünün, toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı 2003 yılında %3, 2008 yılında %2,8 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Diğer sektörlerin tümünde 2003 yılında bir çalışanın yılda yarattığı katma değer 6.500TL'nin altındadır. Göreceli olarak üretkenliğin en düşük olduğu sektör 3.605TL ile konaklama ve yiyecek hizmetleri (I) sektörüdür. Sektörün istihdam payı %11,8dir.

2008 yılında sektörün üretkenliği ve istihdam payı azalmış, üretkenlik 2.829TL, hizmet sektörü içindeki istihdam payı da %10,6 olarak hesaplanmıştır. Konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörünün, toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı 2003 yılında %5,3, 2008 yılında %4,3 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Üretkenliğin göreceli olarak düşük olduğu diğer sektör %51,2 gibi oldukça büyük bir istihdam oranına sahip toptan perakende ticaret (G) sektörüdür. Sektörün üretkenliği 4.607TL olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında sektörün üretkenliği ve istihdam payı azalmış, üretkenlik 4.298TL, istihdam payı %48,5 olarak hesaplanmıştır. Toptan perakende ticaret sektörünün, toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı 2003 yılında %29,7 2008 yılında %30,2 ile en yüksek katma değer payına sahip sektördür (bkz. Şekil 3.30).

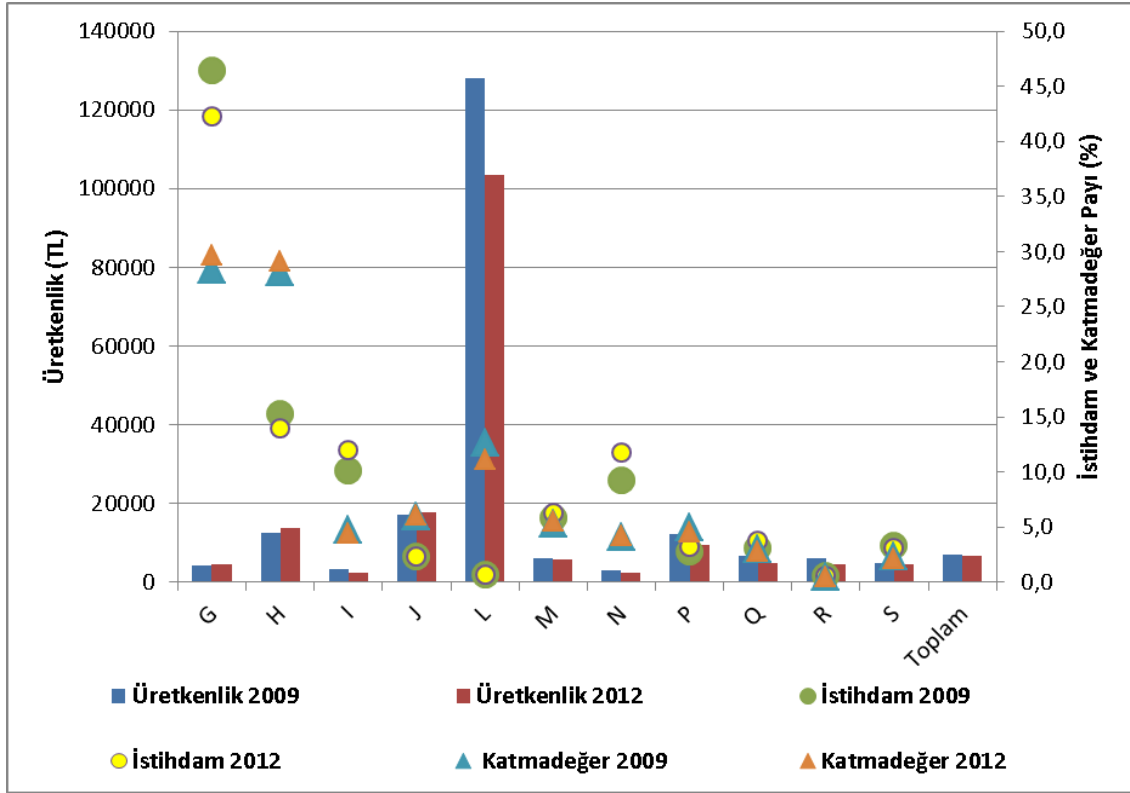
Üretkenliği düşük sektörler içinde diğer hizmetler (S) sektöründe, 2003 yılı üretkenliği 5.254TL ve istihdam payı %4'tür. 2008 yılında sektörün üretkenliği azalarak 4.516TL olarak hesaplanmış, üretkenliği düşen diğer sektörlerden farklı olarak 2008 yılı istihdam payı da azalmış %3,4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), kültür, sanat, eğlence ve spor (R) sektörlerinde de üretkenlik göreceli olarak düşüktür. 2008 yılında, düşük olan bu üretkenlik düzeyleri daha da azalmış buna karşın hizmet sektörü içindeki istihdam payları ve katma değer payları artmıştır. (bkz. Şekil 3.30).

2003 yılında toplam hizmet sektörü üretkenliği 7.954TL 2008 yılında 6.909TL olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.30).

Şekil 3.31'de sol ekseninde, hizmet alt sektörlerinde 2009 ve 2012 yıllarına ait üretkenlik rakamları verilmiştir. Sağ ekseninde ise hizmet alt sektörlerinin 2009 ve 2012 yıllarına ait istihdam ve katma değer payları verilmiştir (toplam hizmet sektörü içinde).

2009 yılında hizmet sektörü içinde en yüksek katma değer payına sahip olan sektörler sırasıyla toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, gayrimenkul faaliyetleri, bilgi ve iletişim, mesleki ve teknik faaliyetler ve konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörüdür. Diğer bütün sektörlerin hizmet sektörü katma değeri içindeki payı %4'ün altındadır. En düşük katma değer payına sahip sektör ise %0,5'lik bir pay ile kültür, sanat, eğlence ve spor sektörüdür. Hizmet sektörü istihdamı içinde en yüksek istihdam payına sahip sektörler şöyledir: Hizmet sektörü istihdamının %46,5'ini içine alan toptan perakende ticaret sektörü ilk sıradadır (bkz. Şekil 3.31).

Şekil 40. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2009, 2012)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstettikleri, verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

Bunu sırasıyla ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmetleri, idari ve destek hizmetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyet hizmetleri takip etmektedir. Diğer sektörlerin istihdam payları %4'ün altındadır (bkz. Şekil 3.31).

2009 yılında üretkenliği en yüksek olan sektör gayrimenkul faaliyetleri (L) sektörüdür. Gayrimenkul faaliyetleri sektöründe 2009 yılında bir işçi yılda 127.943TL katma değer yaratmıştır. 2009 yılında gayrimenkul faaliyetleri sektörü toplam hizmet sektörü istihdamının sadece %0,68'ini istihdam etmektedir. Sektörün 2009 yılında üretkenliği 103.476TL olarak hesaplanmıştır. Sektörün üretkenliği düşmüş ve hizmet sektörü içerisindeki istihdam payı bir miktar artarak %0,71 olarak hesaplanmıştır. Sektörün toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payı 2009 yılında %12,7, 2012 yılında %11,1 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

Üretkenliği yüksek hesaplanan ikinci sektör bilgi ve iletişim (J) sektörüdür. Sektörde 2009 yılı emek üretkenliği 17.049TL, sektörün hizmet sektörü içindeki istihdam payı %2,4'tür. 2012 yılında üretkenliği yüksek bilgi ve iletişim sektöründe üretkenlik artarak 17.629TL olarak hesaplanmıştır. Hem üretkenliği yüksek hem de bir sonraki dönemde üretkenliği artan bilgi iletişim sektörünün, 2012 yılında hizmet sektörü içindeki istihdam payı düşmüş ve %2,3 olarak hesaplanmıştır. Bilgi ve iletişim sektörünün toplam hizmet sektörü katma değeri içindeki payı 2009 yılında %5,9, 2012 yılında %6,1 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

Üretkenliği göreceli olarak yüksek olan üçüncü sektör ulaştırma ve depolama (H) sektöründe 2009 yılı emek üretkenliği 12.625TL, istihdam payı %15,3, katma değer payı %28,1 olarak hesaplanmıştır. Ulaştırma ve depolama sektörü hem üretkenliğin hem istihdam payının hem de katma değer payının yüksek olduğu bir sektördür. Bu sektörde 2012 yılında üretkenlik artmış 13.763TL olarak hesaplanmıştır. Buna rağmen sektörün hizmet sektörü içindeki istihdam payında azalma meydana gelmiş ve %14 olarak hesaplanmıştır. Sektörün 2012 yılında hizmet sektörü içinde katma değer payı %29,1'dir (bkz. Şekil 3.31).

Üretkenliği yüksek hesaplanan diğer sektör eğitim (P) sektörüdür. Sektörün 2009 yılı emek üretkenliği 12.088TL, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payı %2,8, katma değer payı %4,9'dur. 2012 yılında eğitim sektörü üretkenliği 9.449TL'ye gerilemiş, istihdam payında artış meydana gelerek %3,2'ye yükselmiş, katma değer payı düşmüş %4,5 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q) sektöründe 2009 yılı emek üretkenliği 6.648TL, istihdam payı %3,1 ve katma değer payı %3 olarak hesaplanmıştır. 2012 yılında sektörün üretkenliği azalmış ve 4.979TL olarak hesaplanmış, istihdam payında da artış meydana gelerek %3,7'ye yükselmiştir. Sektörün 2012 yılı katma değer payı %2,8 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

Diğer sektörlerin tümünde emek üretkenliği 6.500TL'nin altındadır. Üretkenliğin göreceli olarak düşük olduğu kültür sanat eğlence (R) sektöründe, 2009 yılı emek üretkenliği 6.185TL, istihdam payı %0,55, katma değer payı %0,5'tir. 2012 yılında sektörün emek üretkenliği 4.499TL'ye düşmüş, istihdam payı %0,63'e yükselmiştir. Kültür sanat eğlence sektörünün 2012 yılı katma değer payı %0,4 olarak hesaplanmıştır.

Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M) sektöründe 2009 yılı emek üretkenliği 6.181TL, istihdam payı %5,9 ve katma değer payı %5,3 olarak hesaplanmıştır. 2012 yılında sektörün üretkenliği azalmış ve 5.767TL olarak hesaplanmış, istihdam payında da artış meydana gelerek %6,3'e yükselmiştir. Sektörün 2012 yılı katma değer payı %5,5 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

Üretkenliği düşük sektörler içinde diğer hizmetler (S) sektöründe 2009 yılı emek üretkenliği 4.832TL ve istihdam payı %3,3'tür. 2012 yılında sektörün üretkenliği azalarak 4.470TL olarak hesaplanmıştır. Üretkenliği düşen diğer sektörlerden farklı olarak, 2012 yılında hizmet sektörü içindeki istihdam payı da azalmış ve %3,1 olarak hesaplanmıştır. Diğer hizmetler sektörünün 2009 yılı katma değer payı %2,3 iken 2012 yılında %2,1'e gerilemiştir (bkz. Şekil 3.31).

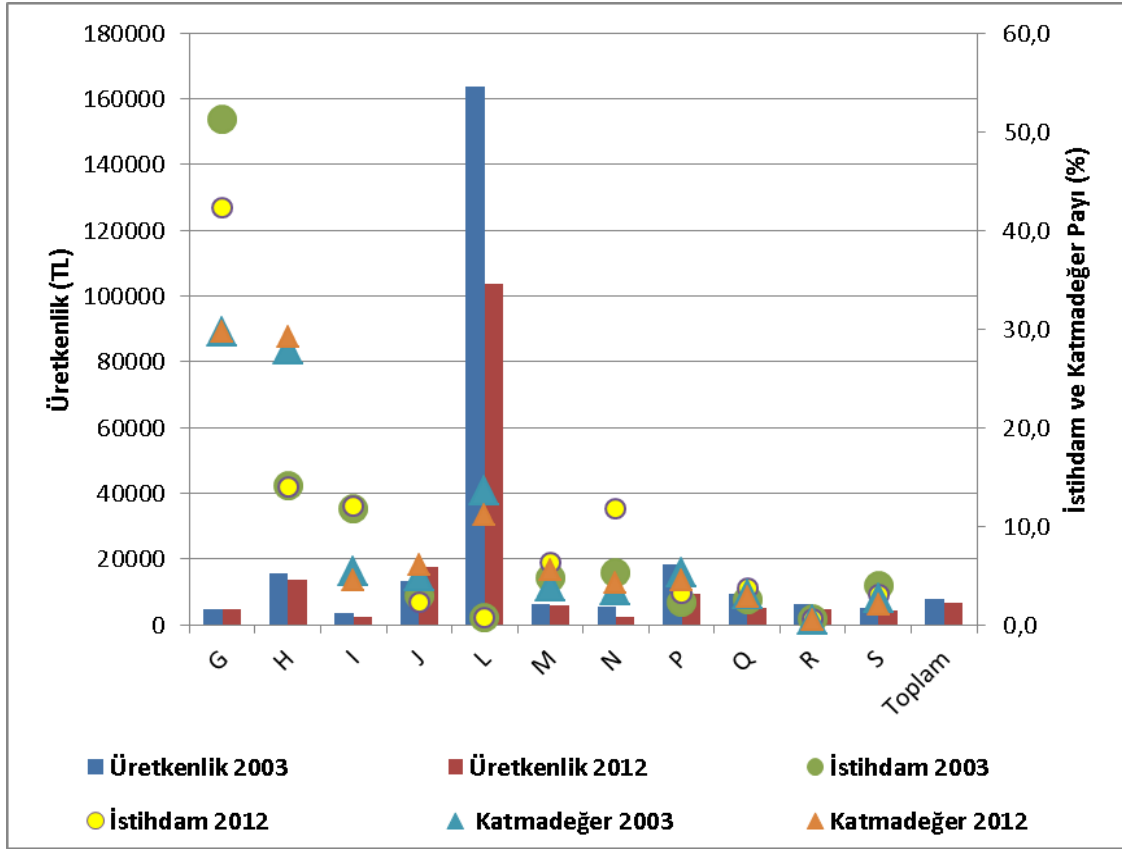
Emek üretkenliğinin düşük olduğu sektörlerden biri de, %46,5 gibi en yüksek istihdam payına sahip toptan perakende ticaret (G) sektörüdür. Sektörün 2009 yılı üretkenliği 4.200TL olarak hesaplanmıştır. 2012 yılında sektörün üretkenliği artmış, istihdam payı ise azalmış, üretkenlik 4.653TL, istihdam payı %42,3 olarak hesaplanmıştır. Sektör aynı zamanda hizmet sektörü içinde en yüksek katma değer payına sahip sektördür. 2009 yılında %28,4 olan katma değer payı 2012 yılında %29,7'ye yükselmiştir (bkz. Şekil 3.31).

Göreceli olarak üretkenliğin düşük olduğu diğer sektör 3.207TL ile konaklama ve yiyecek hizmetleri (I) sektörüdür. Sektörün 2009 yılı istihdam payı %10,1, katma değer payı %4,7'dir. 2012 yılında sektörün üretkenliği azalmış 2.435TL, istihdam payı artmış %12 ve katma değer payı düşmüş %4,4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

İdari ve destek hizmetleri (N) sektörü, 2009 yılında üretkenliği en düşük sektördür. Sektörün 2009 yılı istihdam payı %9,3, katma değer payı %4,1'dir. 2012 yılında sektörün üretkenliği azalmış 2.368TL, istihdam payı artmış %11,8 ve katma değer payı artmış %4,2 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

2009 yılında toplam hizmet sektörü üretkenliği 6.876TL, 2012 yılında 6.622TL olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.31).

Şekil 3.32'de sol ekseninde, hizmet alt sektörlerinde 2003 ve 2012 yıllarına ait üretkenlik rakamları verilmiştir. Sağ ekseninde ise hizmet alt sektörlerinin 2003 ve 2012 yıllarına ait istihdam ve katma değer payları verilmiştir (toplam hizmet sektörü içinde).

Şekil 41. Türkiye Hizmet Alt Sektörlerinde İstihdam Payı ve Üretkenlik (2003,2012)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstettikleri, verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

2003 ve 2012 yılına ait üretkenlik, istihdam ve katma değer bilgileri Şekil 3.30 ve Şekil 3.31’de detaylı olarak anlatılmıştır. 2003 yılında üretkenliği yüksek olan gayrimenkul faaliyetleri (L), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q) sektörlerinde, 2012 yılı emek üretkenlikleri ve toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payları düşmüş, bu sektörlerin hizmet sektörü içindeki istihdam payları ise artmıştır. Üretkenliği yüksek olan ulaştırma ve depolama (H) sektöründe, 2012 yılında üretkenlik düşmüş, istihdam payı azalmış ve katma değer payı artmıştır. 2003 yılında üretkenliğinin yüksek olduğu bilgi ve iletişim (J) sektöründe, 2012 yılı üretkenliği artmış (üretkenliğin arttığı tek sektördür), hizmet sektörü içindeki istihdam payı azalmış ve katma değer payında artış olmuştur (bkz. Şekil 3.32).

Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), idari ve destek hizmetleri (N) ve konaklama ve yiyecek hizmetleri (I) sektörlerinde üretkenlik düzeyleri düşmüş, istihdam payları ise artmıştır. Üretkenliği düşük olan toptan perakende ticaret (G), sektöründe ise 2012 yılında üretkenlikte ve katma değer payında artış olmuş buna karşın istihdam payı azalmıştır. Diğer hizmetler (S) sektöründe de farklı bir durum vardır. 2003 yılında üretkenliği düşük olan bu sektörün 2012 yılında hem üretkenliği, hem istihdam payı, hem de katma değer payında azalma meydana gelmiştir (bkz. Şekil 3.32).

2003 yılında toplam hizmet sektörü üretkenliği 7.954TL, 2012 yılında 6.622TL olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.32).

3.Yapısal Değişimin Üretkenliğe Etkisi: Yapısal Ayırıştırma Analizi (YAA)

Bu bölümde, Türkiye hizmet sektöründe ve alt sektörlerde meydana gelen yapısal değişimin, emek üretkenliği artışına katkısı incelenmiştir. Yapısal değişimin yönü, üretkenlik artışında önemli bir yere sahiptir. Örneğin; üretkenliği yüksek bir sektörün toplam hizmet sektörü istihdamı içerisindeki payı artarken, üretkenliği düşük bir sektörün istihdam payında azalma meydana gelmiş ise hizmet sektörünün toplam üretkenliği artacaktır. Tersi durumda ise, yani üretkenliği yüksek olan sektörlerin istihdam payı azalırken, üretkenliği düşük sektörlerin istihdam paylarında artış varsa toplam hizmet sektörü üretkenliği azalacaktır.

Yapısal ayırıştırma analizinde, üretkenlik büyümesinin kaynağı olan iki önemli etki vardır. Bunlar, sektörün kendi içindeki üretkenlik artışından kaynaklanan etki, diğeri üretkenliği yüksek/düşük sektörlerin toplam hizmet sektörü içinde istihdam paylarının artmasından/azalmasından dolayı ortaya çıkan etkidir. Sektörlerin kendi içinde ortaya çıkan üretkenlik değişimine, sektör-içi etki (*within-effect*) denir. Bu etki toplam üretkenlikte meydana gelen değişimin ne kadarının sektörün kendi içindeki üretkenlik artışından kaynaklandığını gösterir. Bu etki, emeğin yeniden dağılımı olmasa bile ortaya çıkan emek üretkenliğidir. Sektörlerin istihdam payının değişmesiyle ortaya çıkan üretkenlik değişimine ise bileşim etkisi (*between-effect*), ya da yapısal değişim etkisi denir (Üngör, 2011: 3).

Yapısal ayrıştırma analizimizde, sektörlerin tanımlanmasında Avrupa Topluluğun Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflandırması (TÜİK'in esas aldığı sınıflandırma) NACE Rev. 2. kullanılmış, analiz 2003-2008, 2009-2012 ve 2003-2012 yılları için üç ayrı dönem olarak hesaplanmıştır. Sektör payları işgücü sayısı ile ölçülmüştür.

Ayrıştırma analizinde hizmet sektörü emek üretkenliğinin kaynakları şöyle hesaplanmıştır: Q_t t dönemindeki toplam katma değer, E_t ise t dönemindeki istihdamdır. Buna göre t zamanındaki emek üretkenliğini, EV_t , şöyle yazabiliriz (Taymaz ve Kılıçaslan, 2006: 18):

$$EV_t = \frac{Q_t}{E_t} = \frac{\sum_i Q_{i,t}}{\sum_i E_{i,t}} = \sum_i s_{i,t} * \frac{Q_{i,t}}{E_{i,t}} \quad (1)$$

Burada;

$$s_{i,t} = \frac{E_{i,t}}{E_t} \quad ; \quad i \text{ sektörünün, } t \text{ zamanda, toplam hizmet sektörü istihdamı}$$

içerisindeki, sektörel istihdam payıdır.

Dönemler arası emek üretkenliğinde ortaya çıkan değişim şöyle yazılabilir:

$$EV_t - EV_{t-1} = \sum_{i=1}^n (EV_{i,t} - EV_{i,t-1}) * \bar{s}_i + \sum_{i=1}^n (s_{i,t} - s_{i,t-1}) * E\bar{V}_i \quad (2)$$

Burada $\bar{s}_i$, i sektörünün toplam hizmet sektörü içerisindeki payının iki yıllık ortalamasıdır. $E\bar{V}_i$ ise yine i sektörünün iki yıllık üretkenlik ortalamasıdır.

İki dönem arasında ortaya çıkan üretkenlik değişimini (2 nolu eşitliği) büyüme oranına yansıtacak şekilde yazarsak;

$$\frac{EV_t - EV_{t-1}}{EV_{t-1}} = \frac{\sum_{i=1}^n (EV_{i,t} - EV_{i,t-1}) * \bar{s}_i}{EV_{i,t-1}} + \frac{\sum_{i=1}^n (s_{i,t} - s_{i,t-1}) * E\bar{V}_i}{EV_{t-1}} \quad (3)$$

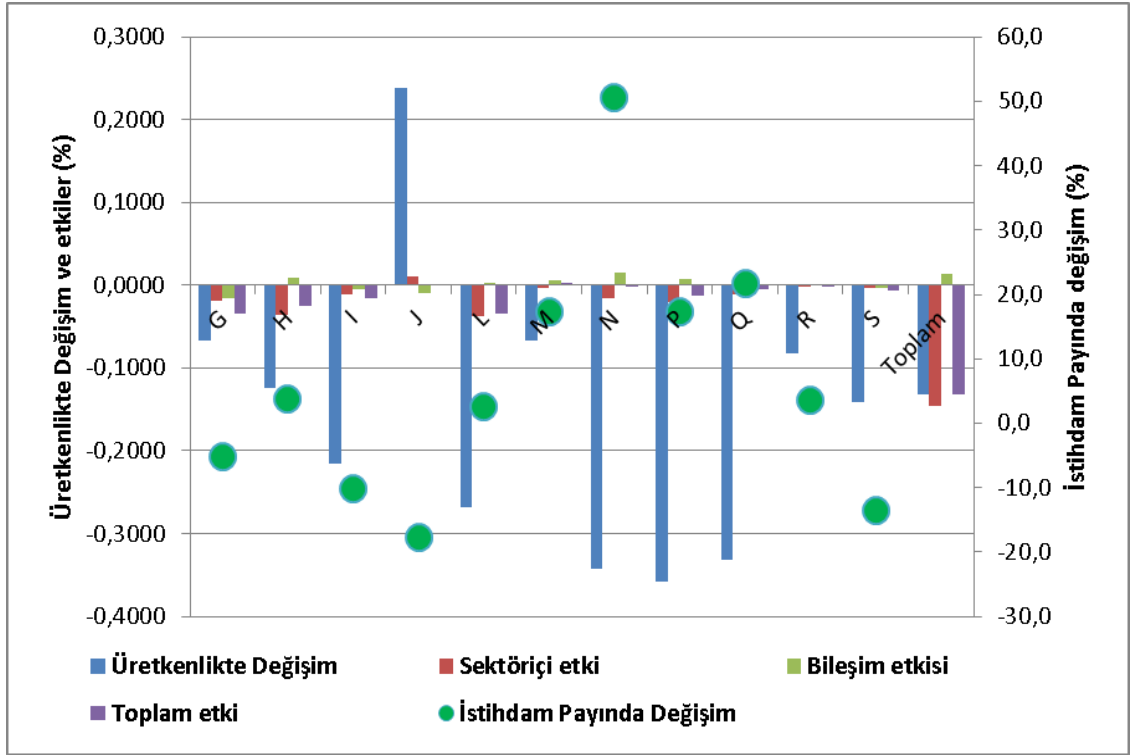
Üç numaralı denklemin sağ tarafındaki ilk terim, her bir sektörün, toplam hizmet sektörü istihdam payında bir değişme olmadan ortaya çıkan üretkenlik büyümesini, sektör-içi etkiyi ölçmektedir.

İkinci terim ise, üretkenlik artışında yapısal değişimin etkisini temsil etmektedir. Yani göreceli olarak yüksek üretkenliğe sahip sektörlerin toplam hizmet sektörü içerisindeki istihdam payı artarken, düşük üretkenliğe sahip sektörlerin payının azalmasından kaynaklanan ilave üretkenliği ölçmektedir. Eğer bu terim pozitif ise sektördeki yapısal değişim, üretkenliği olumlu yönde etkilemiştir. Terim negatif ise yapısal değişim üretkenlik artışını negatif yönde etkilemiştir (Taymaz ve Kılıçaslan, 2006: 18).

Şekil 3.33'te sol ekseninde 2003-2008 yılları arasında Türkiye'de hizmet alt sektörlerindeki, emek üretkenliği büyüme oranları ve bu büyümenin kaynakları; sağ ekseninde ise 2003 yılından 2008 yılına toplam hizmet sektörü içinde o sektörün istihdam payındaki yüzde değişiklik verilmiştir. Şekilde sektör-içi etki, hizmet sektörünün kendi üretkenlik artışından kaynaklanan büyümeyi; bileşim etkisi ise işgücünün alt sektörler arasındaki dağılımından kaynaklanan büyümeyi, yani yapısal değişimi temsil etmektedir (bkz. Şekil 3.33).

Şekil 3.33'e göre, 2003 yılından 2008 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği yaklaşık %13,1 küçülmüştür. Bu üretkenlik azalışına yapısal değişimin etkisi pozitif yönlüdür ve %1,38 olarak hesaplanmıştır. 2003 yılında 2008 yılına -%13,1 olarak hesaplanan üretkenlik azalmasının -%14,5'i hizmet sektörünün kendi içindeki üretkenlik azalışından kaynaklanmıştır. Yapısal değişim hiç olmasaydı, 2003 yılından 2008 yılına hizmet sektörünün alt sektörlerinde istihdam payı hiç değişmemiş olsaydı, emek üretkenliği -%14,5 azalacaktı. Fakat sektörlerin istihdam payındaki değişiklik çok küçük de olsa toplam hizmet sektörü üretkenliğine %1,38 oranında katkı sağlamıştır. Bu pozitif katkı nedeniyle üretkenlikteki değişim -%13,1 olarak hesaplanmıştır. Hizmet sektöründe sektör içi etki negatiftir ve toplam hizmet sektörü üretkenlik artışı negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.33).

2003 ve 2008 yılında göreceli olarak üretkenliği yüksek olan sektörler, bu sektörlerin istihdam payları ve katma değer payları Şekil 3.30'da detaylı olarak verilmişti.

Şekil 42. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliğinde Artış ve Kaynakları, (2003-2008, %)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), insan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

Şekil 3.30'a göre üretkenliği en yüksek olan sektörler sırasıyla gayrimenkul faaliyetleri, eğitim, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim, insan sağlığı ve sosyal hizmetler, mesleki ve bilimsel teknik faaliyetler, kültür sanat eğlence ve spor, idari ve destek hizmetleri sektörüdür. Üretkenliği en düşük olan sektörler ise sırasıyla konaklama ve yiyecek hizmetleri, toptan perakende ticaret ve diğer hizmetler sektörüdür.

2003-2008 döneminde sektörlerin toplam hizmet sektörü istihdamı içindeki paylarında ortaya çıkan yüzde değişimler şöyledir. Toptan perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmetleri, bilgi ve iletişim ve diğer hizmetler sektörlerinin istihdam payı düşmüş, diğer sektörlerin istihdam payları artmıştır (bkz. Şekil 3.33).

Alt sektör bazında incelediğimizde emek üretkenliği artışı, sadece bilgi ve iletişim sektöründe %23,8 (Pozitif) olarak hesaplanmıştır. Diğer tüm sektörlerde emek üretkenliği artışı negatiftir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra bilgi iletişim ve posta telekomünikasyonda, tekellerin ortadan kalkması, rekabet artışını beraberinde getirmiştir. Sektörde ulusal haberleşme hizmetleri yerini, dünya devi olan operatörlere bırakmıştır. Tüm bunlar yeni politikaların ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve sektörde yapısal anlamda büyük değişiklikler yaşamıştır. Bu büyüme kaynaklı değişikliklerden dolayı sektörün üretkenliği de artış göstermiştir. Bilgi ve iletişim sektöründe %28,3 olarak hesaplanan emek üretkenliği artışı hizmet sektörü üretkenliğini %0,09 ($0,0106 - 0,0097 = 0,0009$) arttırmıştır. Bu artışın %1,06’sı sektörün kendi içindeki üretkenlik artışından kaynaklanmıştır. Sektörünün istihdam payında bir değişiklik olmasaydı bile ortaya çıkan üretkenlik büyümesi yaklaşık %1,06 civarında olacaktı. Üretkenliği yüksek olan bu sektörün toplam istihdam payında 2003 yılından 2008 yılına azalma olduğu için sektördeki yapısal değişimin emek üretkenliği değişimine katkısı negatiftir ve -%0,97 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.33).

Önümüzdeki yıllarda, verimliliği yüksek olan bilgi iletişim sektöründe emeğin yeniden dağılımı toplam emek üretkenliğini daha fazla arttıracaktır. Türkiye bilgisayar faaliyetleri için nitelikli işgücü yetiştirebilme kapasitesine sahiptir. Fakat eğitim politikalarına yapılan yatırımların istihdama yansımaları zaman alır. Bu nedenle emek üretkenliği artışlarının, önümüzdeki yıllarda hizmet sektörünün bütününe daha olumlu katkılar sunacağını söyleyebiliriz.

Üretkenliği düşük olan toptan perakende ticaret sektöründe emek üretkenliği değişimi 2003 yılından 2008 yılına azalmış ve -%6,7 olarak hesaplanmıştır. Bu negatif etki toplam hizmet sektörü üretkenliğinin %3,4 ($-0,019 - 0,015 = -0,034$) küçülmesine neden olmuştur. Bu küçülmenin %1,5’i toptan perakende ticaret sektörünün, toplam hizmet sektörü içerisindeki istihdam payının azalması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu oranın negatif olması aynı zamanda sektörde meydana gelen yapısal değişimin, toplam üretkenlik artışını azalttığını göstermektedir. İncelenen dönemde düşük üretkenliğe sahip olan sektörün, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payında düşüş meydana gelmiştir fakat bu düşüş istihdam payı çok yüksek olan bu sektör için yeterli olmamıştır. Bu negatif etkinin %1,9’u ise sektörün kendi içindeki üretkenlik azalışından dolayı ortaya çıkmıştır (bkz. Şekil 3.33).

Analizde üretkenliği yüksek olan, gayrimenkul faaliyetleri, eğitim, ulaştırma ve depolama, insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörlerinde yapısal değişimin emek üretkenliğine etkisi pozitifdir. Bu sektörlerin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları 2003 yılından 2008 yılına artış göstermiştir. Fakat bu istihdam artışına rağmen sektör-içi etki hepsinde negatif olarak hesaplandığı için toplam üretkenlik artışına bu sektörlerin katkısı negatif olarak hesaplanmıştır. Göreceli olarak üretkenliği yüksek olan bu sektörlerde meydana gelen istihdam artışları hem sektörün kendi üretkenlik artışını hem de toplam hizmet sektörü üretkenliğini pozitif etkilemiştir (bkz. Şekil 3.33).

Mesleki ve bilimsel faaliyetler, idari ve destek hizmetleri, kültür sanat eğlence ve spor hizmetlerinde yapısal değişimin emek üretkenliğine etkisi pozitifdir. Bu sektörlerin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları 2003 yılından 2008 yılına artış göstermiştir. Sektör-içi etki hepsinde negatif olarak gerçekleştiği için, üretkenlik artışındaki değişim, bu sektörlerin tümünde negatif olarak hesaplanmıştır. Göreceli olarak üretkenliği düşük olan bu sektörlerde meydana gelen istihdam artışları hem sektörün kendi üretkenlik artışını hem de toplam hizmet sektörü üretkenliğini negatif etkilemiştir (bkz. Şekil 3.33).

Üretkenliği göreceli olarak düşük olan toptan perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmetleri ve diğer hizmetler sektöründe yapısal değişimin toplam hizmet sektörü üretkenliğine katkısı negatifdir. Bu sektörlerin 2003 yılından 2008 yılına toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları azalmıştır. Görece olarak düşük üretkenliğe sahip bu sektörlerde, istihdam payının yeterince azalmamış olması toplam hizmet sektörü emek üretkenliği artışını negatif etkilemiştir (bkz. Şekil 3.33).

İncelenen dönemde hizmet sektörü emek üretkenliğine, toplamda pozitif katkı sağlayan iki sektör vardır. Bilgi iletişim teknolojileri sektörünün toplam hizmet sektörü üretkenliğine katkısı %0,09 ve mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler sektörünün katkısı %0,36 olarak hesaplanmıştır. Bu pozitif etkinin kaynağı bilgi iletişim sektöründe sektör-içi etki iken mesleki bilimsel ve teknik faaliyetlerde bileşim etkisi olmuştur (bkz. Şekil 3.33).

2003-2008 döneminde hizmet sektöründe ortaya çıkan yapısal değişimin, hizmet sektörü üretkenliğine katkısı pozitifdir ve %1,3 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.33).

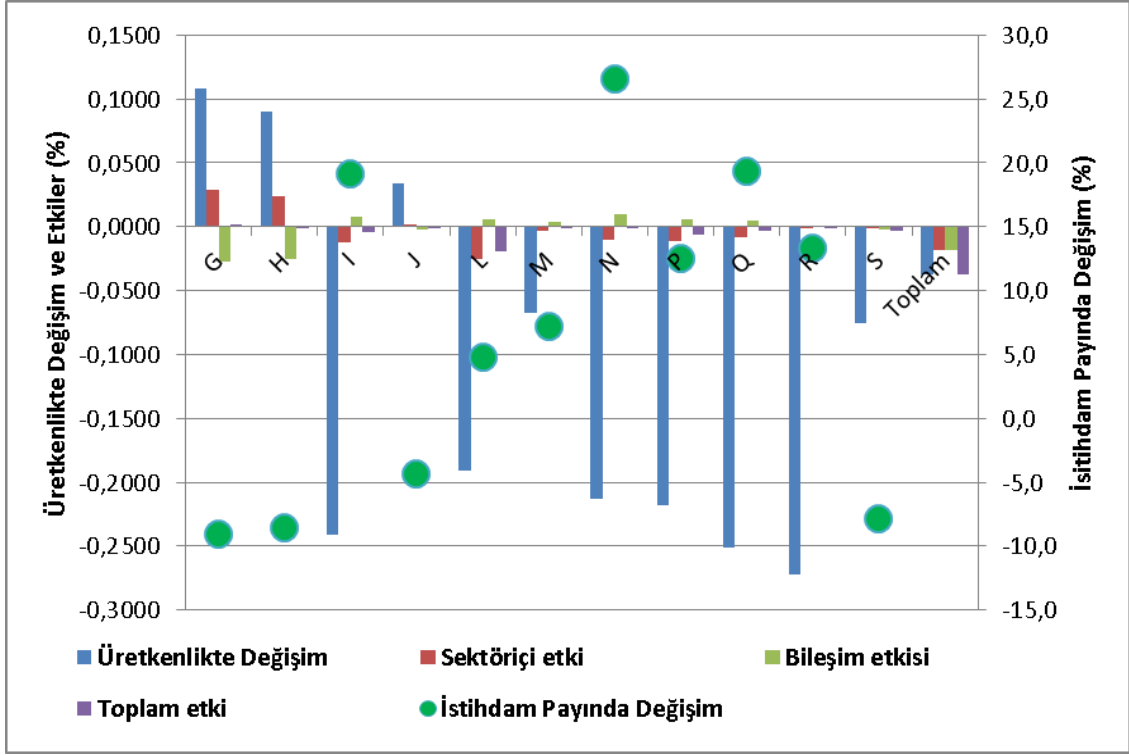
Şekil 3.34 de sol ekseninde 2009-2012 döneminde emek üretkenliği artışındaki yüzde değişim, bu artışın kaynakları ve sağ ekseninde, sektörlerin toplam hizmet sektörü

içinde istihdam payındaki yüzde değişim gösterilmiştir. 2009 yılından 2012 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi $-%3,6$ olarak hesaplanmıştır. Bu azalmanın $\%1,8$ 'i sektörün kendi içindeki üretkenlik azalışından; yaklaşık $\%1,9$ 'u ise yapısal değişimden kaynaklanmıştır (bkz. Şekil 3.34).

Alt sektör bazında emek üretkenliği değişimi sadece toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim sektöründe pozitif olarak hesaplanmıştır. Diğer tüm sektörlerde emek üretkenliği değişimi negatiftir. Üretkenlik değişiminin pozitif olduğu bu üç sektörde 2009 yılından 2012 yılına istihdam paylarında azalma olmuş bileşim etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Hizmet sektörü içinde katma değer payı ve istihdam payı en yüksek sektör olan toptan perakende ticaret sektöründe emek üretkenliği göreceli olarak düşüktür. Üretkenliği düşük olan bu sektörde 2012 yılında istihdam payında azalma meydana gelmiş katma değer payında da artış olmuştur (bkz. Şekil 3.31). Fakat istihdam payı çok yüksek olan bu sektörde istihdam payındaki azalma, yapısal değişimin pozitif olması için yeterli olmamıştır. Toptan perakende ticaret sektöründe sektör-içi etki $\%2,9$, yapısal değişim $-%2,7$ ve sektörün toplam hizmet sektörü üretkenlik değişimine katkısı $\%0,2$ olarak pozitif hesaplanmıştır. Toptan perakende ticaret sektöründe emeğin yeniden dağılımı, hizmet sektörü üretkenliğine katkı sağlayacaktır (bkz. Şekil 3.34).

Üretkenliği yüksek olan ulaştırma ve depolama sektörünün istihdam payında 2009 yılından 2012 yılına azalma meydana gelmiştir. Yapısal değişim etkisi negatif olarak hesaplanmıştır ($-%2,5$). Sektör-içi etki pozitif olarak hesaplanmıştır ($\%2,4$). Yapısal değişim negatif ve daha yüksek olduğu için toplam etki de negatif bulunmuştur (bkz. Şekil 3.34).

Üretkenliği yüksek olan bilgi ve iletişim sektöründe 2009 yılından 2012 yılına emek üretkenliği değişimi pozitif hesaplanmıştır ($\%3,4$). Sektörün istihdam payında düşüş meydana gelmiş ve yapısal değişimin etkisi $-%0,26$, sektör-içi etki $\%0,20$ olarak hesaplanmış ve toplam etki de negatif bulunmuştur (bkz. Şekil 3.34).

Şekil 43. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği Artış ve Kaynakları, (2009-2012, %)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

Diğer sektörlerin tümünde emek üretkenliği değişimi negatiftir. Bu sektörlerin sektör-içi etkileri negatif, bileşim etkileri (yapısal değişim) pozitif olarak hesaplanmıştır. Konaklama ve yiyecek hizmetleri, mesleki ve bilimsel teknik faaliyetler, idari ve destek hizmetleri, kültür sanat eğlence ve spor sektörlerinde istihdam paylarının artışı yönünde ortaya çıkan yapısal değişim toplam hizmet sektörü üretkenliğindeki değişimi pozitif olarak etkilemiştir. Fakat bu sektörlerin sektör-içi etkileri negatif ve daha yüksek olduğu için, toplam etki de negatif olarak hesaplanmıştır. Analizde dikkati çeken diğer sektör diğer hizmetler sektörüdür. Bu sektörde hem üretkenlik değişimi, hem sektör içi etki hem de yapısal değişim negatiftir. Üretkenliği düşük olan sektörün istihdam payında değişim -%7,9'dur. Bu, aslında olumlu bir durum olmasına rağmen,

sektörün kendi içindeki üretkenlik değişimi de negatif olduğu için toplam hizmet sektörüne etkisi negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.34).

2009-2012 döneminde sektör-içi etki sadece toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim alt sektörlerinde pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu sektörlerin istihdam payında bir değişiklik meydana gelmemiş olsaydı toptan perakende ticaret sektörü %2,9; ulaştırma ve depolama sektörü %2,4 ve bilgi iletişim sektöründe ise %0,2 oranında bir üretkenlik artışı ortaya çıkacaktı. Fakat üretkenlik artışlarının pozitif olduğu bu üç sektörün, toplam hizmet sektörü içinde istihdam payları azalmış, bu nedenle toplam üretkenliğe etkileri daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Örneğin ulaştırma ve depolama sektöründe hem emek üretkenliği hem de sektör içi etki pozitif iken, yapısal değişimin negatif ve daha yüksek oluşu toplam hizmet sektörü emek üretkenliğini %0,9 azaltmıştır ($0,0243-0,0251=-0,0009$). Yüksek üretkenliğe sahip ulaştırma ve depolama sektörünün istihdam payının düşmesi toplam üretkenliğe negatif yansımıştır (bkz. Şekil 3.34).

Hizmet sektörü toplam üretkenliğine tek pozitif katkıyı sağlayan sektör %0,2 ile toptan perakende ticaret olmuştur. Diğer tüm sektörlerin toplam etkileri negatif hesaplanmıştır. Sadece mesleki bilimsel teknik faaliyetler sektöründe farklı bir durum vardır. Bu sektörün emek üretkenliği artışı -%6,7, sektör içi etki -%0,37, yapısal değişim etkisi %0,37, toplam etki %0 ($-0,0037+0,0037=0,00$) olarak hesaplanmıştır. Toplam hizmet sektörü üretkenliğine bu sektörün pozitif ya da negatif hiçbir etkisi olmamıştır (bkz. Şekil 3.34).

2009-2012 döneminde yapısal değişimin emek üretkenliğine katkısı toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim ve diğer hizmetler sektöründe negatif diğer tüm sektörlerde pozitifdir. Bu dönemde ortaya çıkan toplam yapısal değişimin, hizmet sektörü emek üretkenliğine katkısı negatiftir ve -%1,9 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.34).

Şekil 3.35'te sol ekseninde 2003-2012 yılları arasında Türkiye'de hizmet alt sektörlerindeki emek üretkenliği büyüme oranları ve bu büyümenin kaynakları, sağ ekseninde sektörlerin hizmet sektörü içinde istihdam payındaki yüzde değişim verilmiştir. Bu dönemde toplam hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi -%16,7 olarak hesaplanmıştır. Sektör içi üretkenlik -%17,5, bileşim etkisi ise %0,8'dir. Yapısal değişimin hizmet sektörüne katkısı çok küçük de olsa pozitifdir. Sektörün kendi içindeki

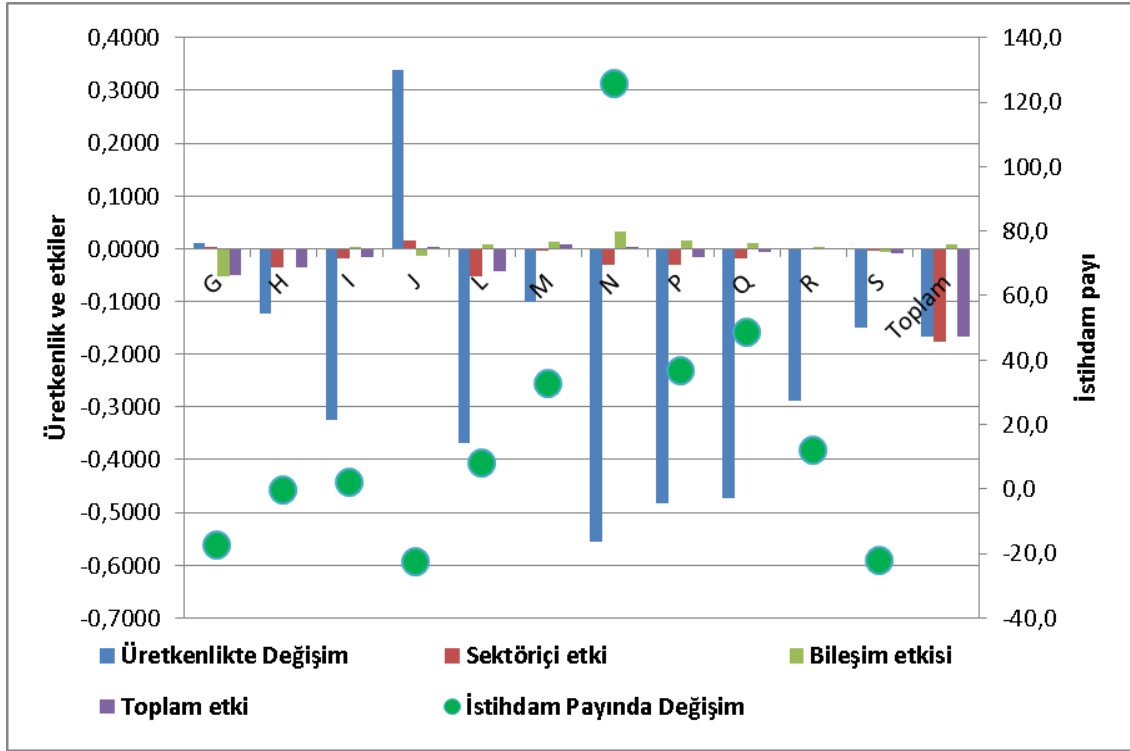
Üretkenlik artışı negatif olduğu için toplam etki de negatif bulunmuştur (bkz. Şekil 3.35).

Şekil 3.35 alt sektör bazında incelendiğinde emek üretkenliği değişimi toptan perakende ticaret ve bilgi iletişim sektöründe pozitif diğer sektörlerde negatiftir. Bileşim etkisi toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi iletişim ve diğer hizmet sektörlerinde negatif diğer sektörlerde pozitifdir. Toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi iletişim ve diğer hizmet sektörlerinin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payı düşmüştür. Diğer tüm sektörlerin istihdam payları artmış, yapısal değişim pozitif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.35).

2003-2012 döneminde hizmet sektörü içinde, en yüksek katma değer ve en yüksek istihdam payına sahip olan toptan perakende ticaret sektöründe sektör-içi etki %0,2'dir. Toptan perakende ticarete istihdam payı düştüğü için bileşim etkisi -%5,2 olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle sektörün toplam hizmet sektörü emek üretkenliğine katkısı $(0,0027-0,0520=-0,0499)$ -%4,9 olarak hesaplanmıştır. retkenliği yüksek ve üretkenlik değişimi pozitif olan bilgi ve iletişim sektöründe sektör-içi etki pozitif %1,4, bileşim etkisi negatif ve -%1,2 olarak hesaplanmıştır. Sektörün toplam üretkenliğe etkisi $(0,0146-0,0128=0,0019)$ %0,19 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.35).

Hizmet sektörü emek üretkenliği değişimine pozitif katkı sağlayan diğer sektörler mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler ile idari ve destek hizmetleri sektörüdür. Bu iki sektörün de 2003 yılından 2012 yılına katma değer payları ve istihdam payları artmış fakat üretkenlik değişimleri negatif olarak hesaplanmıştır. Mesleki bilimsel teknik faaliyetler sektöründe sektör-içi etki -%0,4 ve bileşim etkisi %1,19 olarak hesaplanmıştır. Sektörde toplam emek üretkenliğine, emeğin dağılımından kaynaklanan pozitif bir etki vardır ve bu etki %0,7 $(-0,0045+0,0119=0,0074)$ olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.35).

İdari ve destek hizmetleri sektöründe sektör-içi etki -%3,16dır. Bu sektörün, 2003 yılından 2012 yılına istihdam payı ve katma değer payında artış olmuştur. Üretkenlik değişimi negatif olmasına rağmen, istihdam payındaki bu artış, sektörün toplam emek üretkenliğine katkısını olumlu etkilemiş ve bileşim etkisi %3,17 olarak hesaplanmıştır. Sektörün toplam hizmet sektörü üretkenliğine katkısı %0,01 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.35).

Şekil 44. Türkiye Hizmet Sektöründe Emek Üretkenliği Artışı ve Kaynakları, (2003-2012, %)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Toptan perakende ticaret (G), ulaştırma ve depolama (H), konaklama ve yiyecek hizmetleri (I), bilgi ve iletişim (J), gayrimenkul faaliyetleri (L), mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler (M), idari ve destek hizmetleri (N), eğitim (P), İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler (Q), kültür, sanat, eğlence ve spor (R), diğer hizmetler (S).

2003-2012 döneminde yapısal değişimin emek üretkenliğine katkısı toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim ve diğer hizmetler sektöründe negatif diğer tüm sektörlerde pozitifdir. Bu dönemde ortaya çıkan toplam yapısal değişimin, hizmet sektörü emek üretkenliğine katkısı pozitifdir ve %0,8 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 3.35).

4. Özet

Ekonomik anlamda ortaya çıkan yapısal değişimler büyümeyi, istihdamı ve üretkenliği artırıcı rol oynar. Fakat istikrarsız büyüme ve bu büyüme ile yeni yatırım alanlarının sağlanamamış olması bunun yanında nüfus artışı ve kırdan kente göç gibi

nedenler büyüme rakamlarının istihdama yansımaya engel olabilir. Aynı zamanda üretkenlikteki artışlar da kısa dönemde istihdam üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Yani emek üretkenliği artarken istihdam oranlarındaki değişimler daha düşük gerçekleşebilmekte hatta negatif olabilmektedir. Tabi ki uzun dönemde durum farklılaşacak ve üretkenlikteki artış büyüme oranlarına yansiyarak yeni yatırım alanlarının ortaya çıkmasına, dolayısıyla yeni iş olanaklarının ortaya çıkışına ortam hazırlayacaktır.

Türkiye hizmet sektörü üretkenlik büyümesi ekonomideki önemli yapısal değişimlerden yeterince faydalanmamıştır. İncelenen üç dönemde de sektör-içi etkinin negatif ve bileşim etkisinden daha yüksek olması, toplam hizmet sektörü üretkenlik artışlarının negatif hesaplanmasına neden olmuştur. Toplam yapısal değişim 2003-2008 döneminde ve 2003-2012 döneminde emek üretkenliğini pozitif etkilemiş fakat bu etki çok küçük oranlarda kalmıştır. 2009-2012 yılında ise yapısal değişimin toplam emek üretkenliğine katkısı negatiftir. Alt sektör bazında toplam hizmet sektörü verimliliğine pozitif katkı sağlayan sektörlerin istihdam paylarının artması ve üretkenliğe negatif etkisi olan sektörlerin istihdam paylarının azaltılması, toplam hizmet sektörü üretkenliğini pozitif olarak etkileyecektir. Bu durum hizmet sektörünün üretkenliğini arttıracak ve diğer ana sektörlerde de katma değer ve üretkenlik artışı sağlayabilecektir. Alt sektör bazında, hizmet sektörü üretkenliğine negatif etkisi olan tüm sektörlerde, emeğin yeniden dağılımına ihtiyaç vardır.

Dördüncü Bölüm

Türkiye Hizmet Sektöründe Dış Ticaret ve Rekabet Edebilirlik

1. Giriş

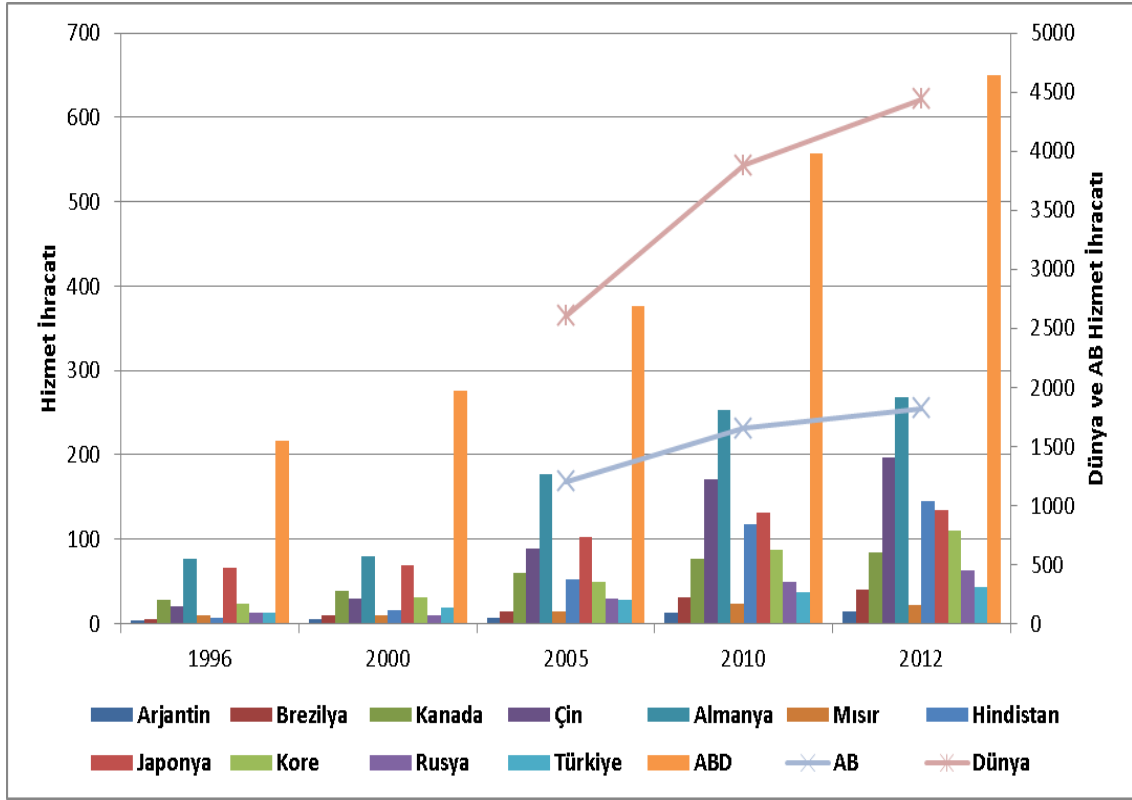
Bu bölümde Türkiye hizmet sektörü dış ticareti, seçilmiş ülkelerle karşılaştırılarak, betimsel olarak incelenmiş ve 2000-2011 yılları için Türkiye hizmet sektörünün rekabet edebilirliği sabit pazar payı analiziyle ortaya konulmuştur.

Öncelikle Arjantin, Brezilya, Kanada, Çin, Mısır, Almanya, Hindistan, Japonya, Kore, Rusya, ABD, Türkiye, AB, ve Dünya’da hizmet sektöründe dış ticaretteki gelişmeler ile ilgili istatistikler verilmiştir. Sonra da Türkiye hizmet sektörü için sabit pazar payı analizi yapılmıştır. Bulgular Türkiye hizmet sektörü alt sektörleri için ayrı ayrı verilmiştir. Veriler The World Bank (2014), UN Service Trade Data (2014) ve TÜİK’in dış ticaret verilerinden (2014) derlenmiştir.

2. Dünya ve Seçilmiş Ülkelerde Hizmet Sektöründe Dış Ticaret

Dünya ekonomisinde, giderek artan bir dışa açıklık ve liberalleşme gözlenmektedir. Bu açıklık uluslararası ticareti her geçen gün arttırmaktadır. 1980’li yıllardan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin GSYH içindeki payında artışlar gözlenmiştir. Dış ticarete ortaya çıkan gelişmeler ülkelerin hizmet ticaretinde değişikliklere neden olmuştur.

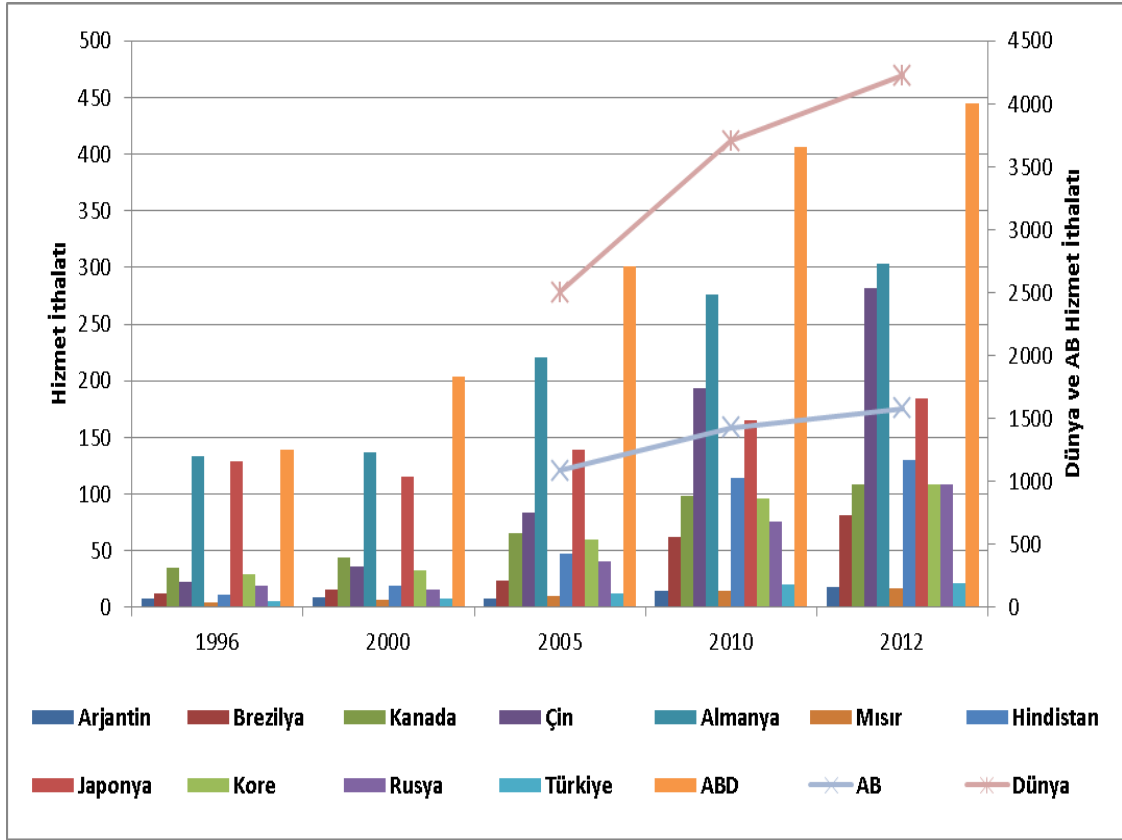
Şekil 4.1’de Türkiye ve seçilmiş ülkelerin hizmet ihracatı değerleri verilmiştir. Sol ekseninde ülkelerin hizmet ihracatı, sağ ekseninde ise Dünya ve AB hizmet ihracatı değerleri görülmektedir. Şekli incelediğimizde, hizmet ihracatı en yoğun ülkeler sırasıyla ABD, Almanya, Çin, Japonya, Güney Kore ve Hindistan’dır. ABD’nin 2012 yılı hizmet ihracatı yaklaşık 650,5 milyar dolar iken, en düşük ihracat rakamı 14,9 milyar dolar ile Arjantin’e aittir. Mısır, Türkiye, Brezilya ve Rusya, hizmet ihracatında geride olan ülkelerdir. Dünya hizmet ihracatı, 2005 yılında 2,60 trilyon dolar iken, 2012 yılında 4,43 trilyon dolarlık, AB ihracatı ise 2005 yılında 1,20 trilyon dolar iken 2012 yılında 1,82 trilyon dolarlık pazar büyüklüğüne ulaşmıştır. (bkz. Şekil 4.1).

Şekil 45. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet İhracatı (Milyar \$)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 4.2’de Türkiye ve seçilmiş ülkelerin hizmet ithalatı rakamları verilmiştir. Hizmet ithalinde de durum ihracattakine benzer bir yapı sergilemektedir ABD 2012 yılında 444,3 milyar dolar hizmet ithaliyle başı çekmektedir. Bunu 303,2 milyar dolar ile Almanya, 282,5 milyar dolar ile Çin, 184,6 milyar dolar ile Japonya ve 129,6 milyar dolarla Hindistan takip etmektedir. Japonya, Hindistan, Çin ve Brezilya’da hizmet ithalatında son yıllarda meydana gelen belirgin artışı dikkat çekicidir. Mısır, Arjantin ve Türkiye hizmet ithalinde diğer ülkelere göre oldukça geridedir. 2012 yılında hizmet ithali Mısır’da 16,4 milyar dolar, Arjantin’de 18,3 milyar dolar ve Türkiye’de 20,8 milyar dolardır. Bu göreceli geriliğe rağmen Dünya Ticaret Örgütü’nün 2011 de yayınladığı hizmet ithal eden ülkeler sıralamasında, Türkiye dünyanın en çok hizmet ithal eden 30 ülkesi arasında yerini almıştır. Dünya hizmet ithalatı, 2005 yılında 2,50 trilyon dolardan 2012 yılında 4,22 trilyon dolara; AB ithalatı ise 1,008 trilyon dolardan 1,58 trilyon dolara ulaşmıştır (bkz. Şekil 4.2).

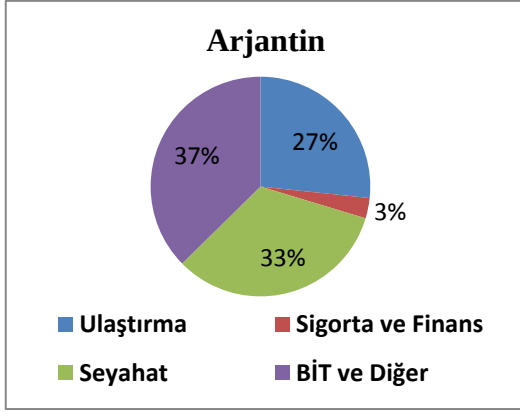
Şekil 46. Seçilmiş Ülkelere Göre Hizmet İthalatı (Milyar \$)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Hizmet İhracatının ve ithalatının hangi alt sektörde yoğunlaştığı ülkelerin üretim yapılarıyla ilgili bize bilgi vermektedir. Şekil 4.3'ten Şekil 4.14'e kadar, ülkelerde alt sektörlerdeki hizmet ithalatının, toplam hizmet ithali içindeki payı verilmiştir.

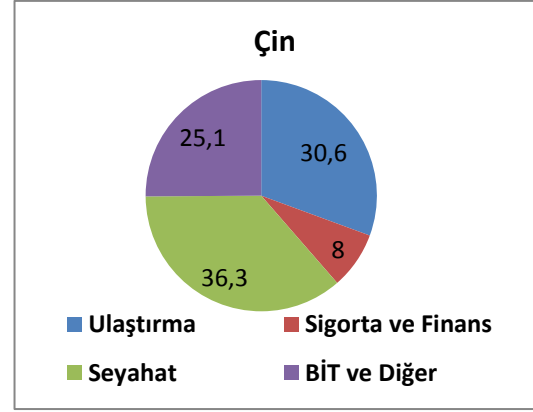
2012 yılı hizmet ithalatını incelediğimizde, Türkiye, Hindistan ve Mısır ithalat yapısı açısından benzerlik gösteren ülkelerdir. Bu üç ülkede toplam hizmet ithali içinde en fazla ithalatın yapıldığı sektör ulaştırma'dır. Arjantin, Kanada, Güney Kore, Japonya, Almanya ve Brezilya'da, hizmet ithalatında bilgi iletişim teknolojileri sektörü en yüksek paya sahiptir, Çin tüm ülkelerden farklı bir yapı sergilemiştir. Toplam hizmet ithalatı içinde en yüksek pay seyahat sektörü ithalatıdır (bkz. Şekil 4.3-Şekil 4.14).

Tüm ülkelerde sigorta ve finans sektörü ithalatı, toplam hizmet ithalatı içinde en düşük paya sahiptir. Bu sektörün payı genel olarak %10'nun altındadır. Bu payın %10'nun üstüne çıktığı ülkeler ABD, Kanada, Mısır ve Türkiye'dir (bkz. Şekil 4.3-Şekil 4.14).

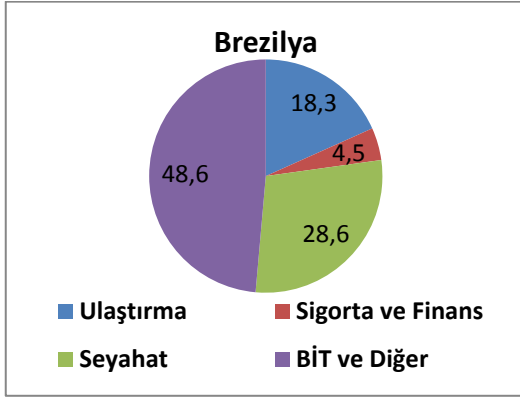
Şekil 47. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

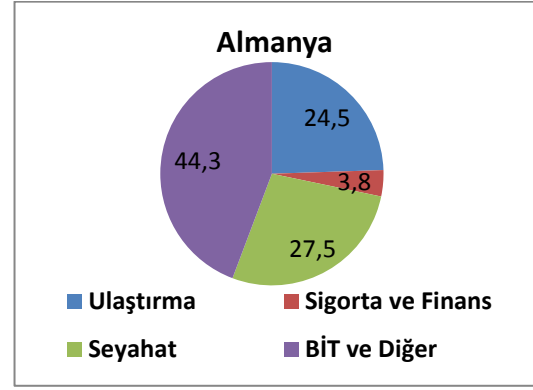
Şekil 48. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

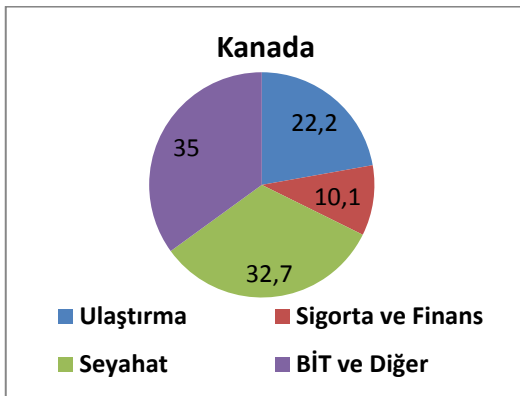
Şekil 49. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

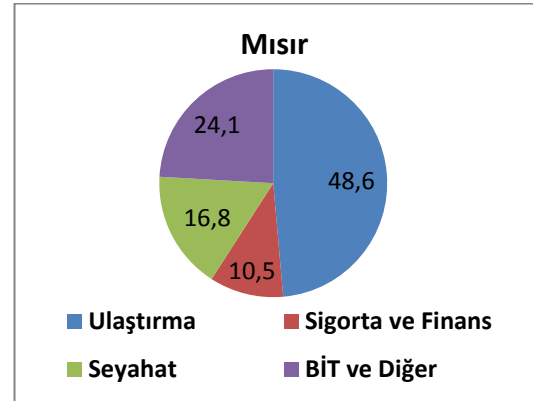
Şekil 50. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

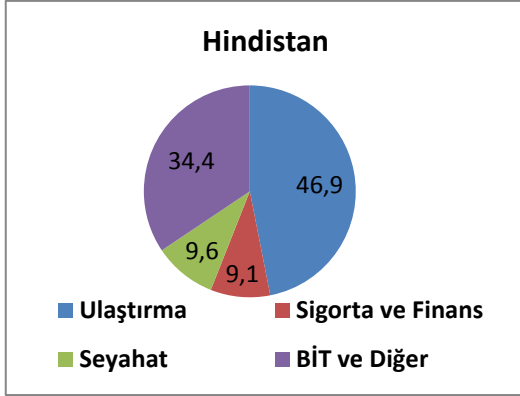
Şekil 51. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

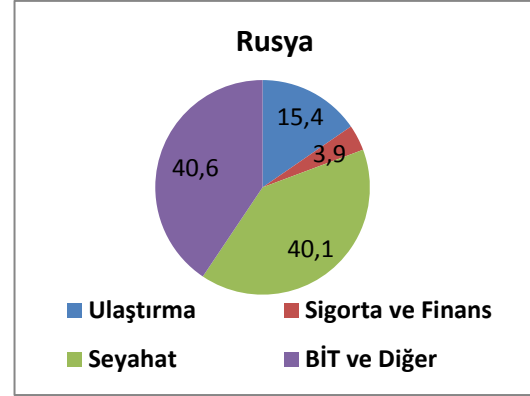
Şekil 52. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

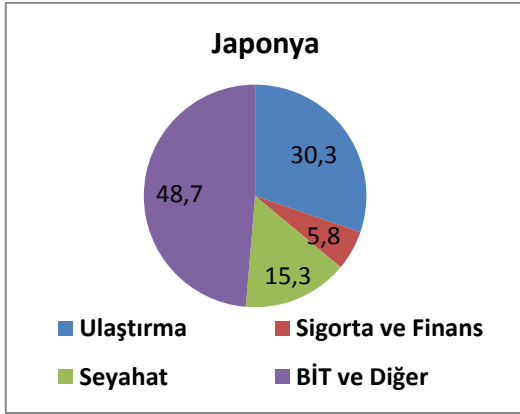
Şekil 53. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

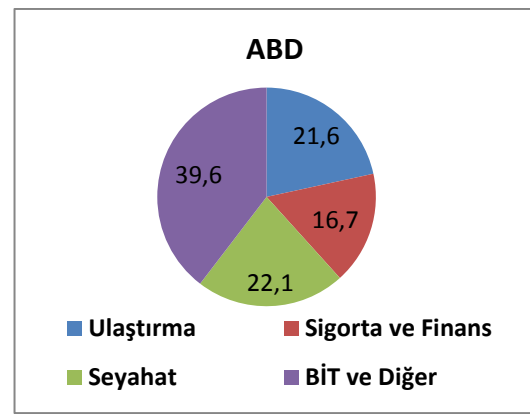
Şekil 54. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

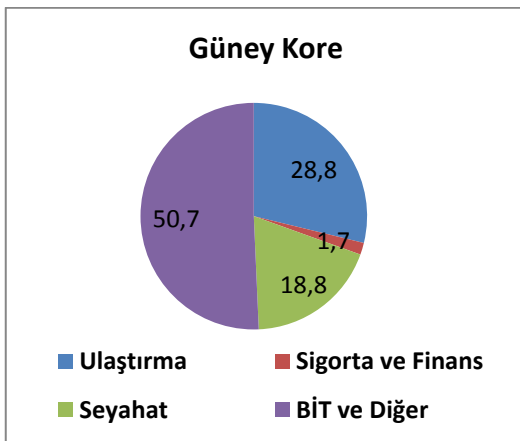
Şekil 55. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

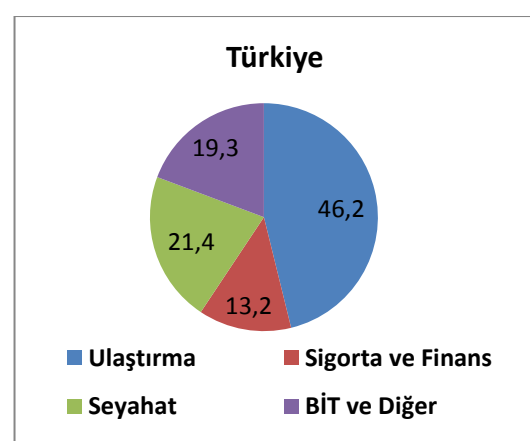
Şekil 56. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 57. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 58. İthalatın sektörel payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

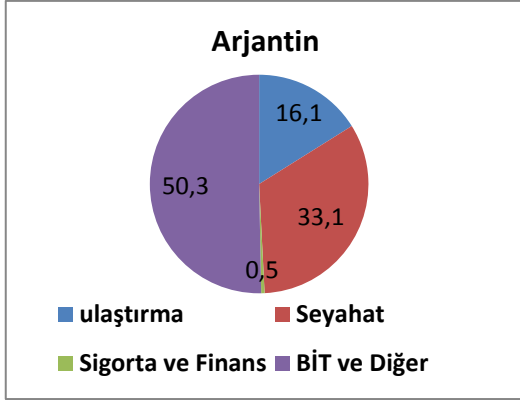
Şekil 4.15'ten Şekil 4.26'ya kadar, 2012 yılı için toplam hizmet ihracatı içinde alt sektörlerin ihracat payı verilmiştir. 2012 yılında hizmet ihracatının sektörel dağılımında bütün ülkeler benzer yapı sergilerken Türkiye ve Mısır, bilgi iletişim teknolojilerinde hizmet ihracatının en düşük olduğu iki ülke olarak farklı bir durum sergilemiştir. Seyahat ihracatı iki ülke için sektörel anlamda oldukça yüksek bir paya sahiptir. Bu sektörü her iki ülkede de ulaştırma takip etmektedir. Diğer tüm ülkelerde en fazla ihracatın yapıldığı sektör BİT ve diğere aittir. Bu sektörün ihracat payı Güney Kore, Rusya ve ABD'de %47 civarındadır. Diğer ülkelerde %50'lerin üzerindedir. Hatta Hindistan'da %70,3 gibi oldukça yüksek bir paya sahiptir (bkz. Şekil 4.15-Şekil 4.26).

Toplam hizmet ihracatı içinde ulaştırma sektörünün payı, Mısır'da %41,6, Güney Kore'de %37,4, Rusya'da %31,2, Japonya'da %30,6, Almanya'da %25,1, Çin'de %19,9, Kanada'da %16,4, Arjantin'de %16,1, Brezilya'da %14,3, ABD'de %13,4, Hindistan'da %12,1 ve Türkiye'de %29,3 tür.

Toplam hizmet ihracatı içinde seyahat sektörünün payı, Mısır'da %46,6, Arjantin'de %33,1, Çin'de %25,6, ABD'de %25,6, Kanada'da %21,1, Rusya'da %17,5, Brezilya'da %17,4, Almanya'da %14,4, Güney Kore'de %13, Hindistan'da %12,4, Japonya'da %11,1 ve Türkiye'de %59,4' tür.

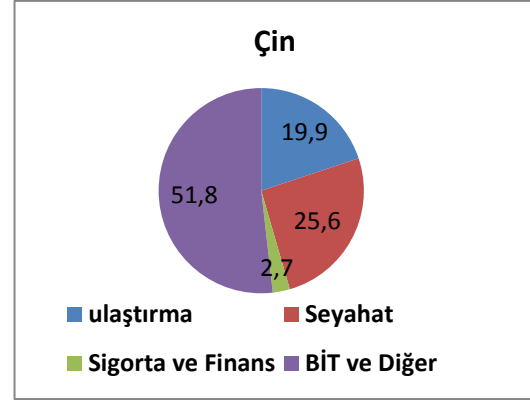
Toplam hizmet ihracatı içinde sigorta ve finans sektörü ABD dışındaki tüm ülkelerde %10'nun altındaki bir pay ile hizmet ihracatının en küçük olduğu sektördür. ABD'de ise sigorta ve finans sektörünün ihracat payı %14,7'dir.

Toplam hizmet ihracatı içinde BİT ve diğer sektörünün payı, Hindistan'da %70,3, Arjantin'de %50,3, Brezilya'da %59,8, Japonya'da %55, Almanya'da %52,9, Çin'de %51,8, Kanada'da %51,6, Rusya'da %48,5, ABD'de %46,3, Güney Kore'de %46,3, Mısır'da %10,7 ve Türkiye'de %7,7'dir. (bkz. Şekil 4.15-Şekil 4.26).

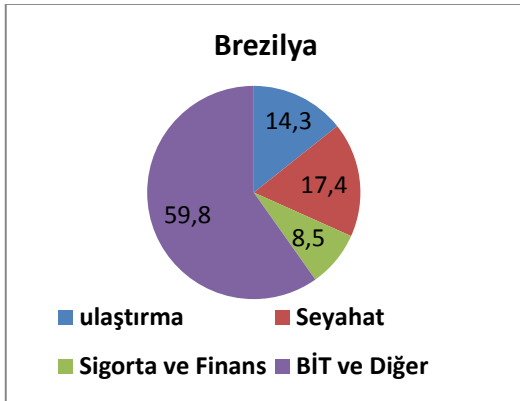
Şekil 59. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

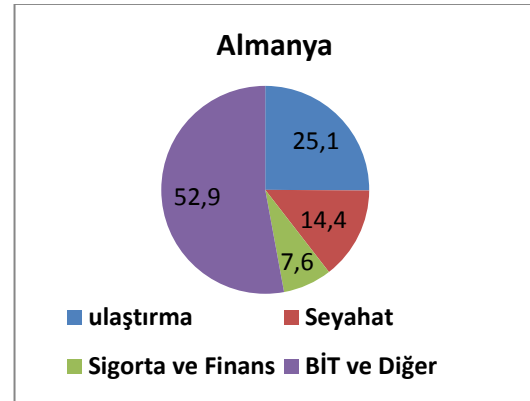
Şekil 60. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

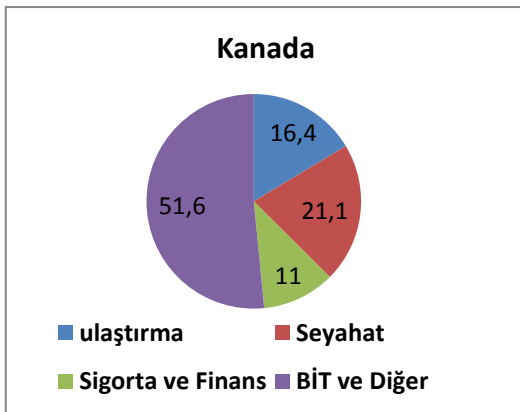
Şekil 61. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

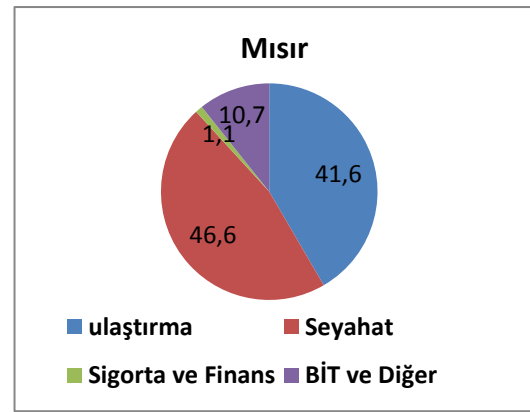
Şekil 62. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

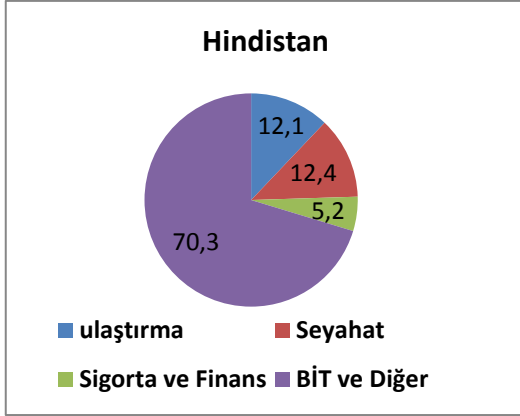
Şekil 63. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

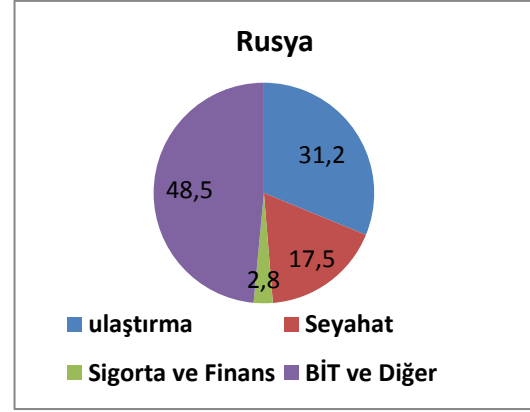
Şekil 64. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

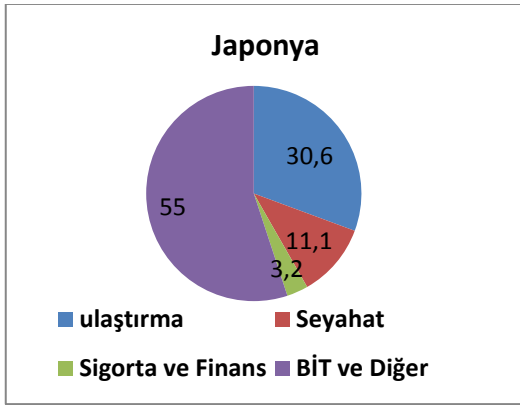
Şekil 65. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

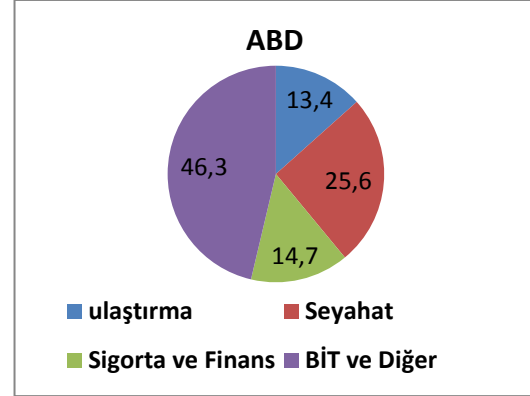
Şekil 66. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

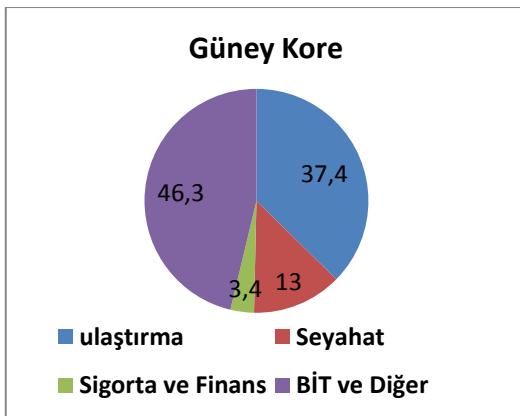
Şekil 67. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

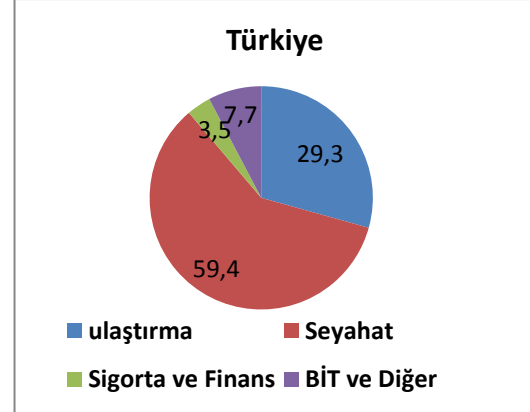
Şekil 68. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 69. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

Şekil 70. İhracatın Sektörel Payı (2012)

Kaynak: The World Bank, WDI, TÜİK, 2014.

3. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret

Dış ticaretin nicelik ve nitelik özellikleri sürdürülebilir hızlı büyümenin önemli anahtarlarıdır. Tüm dünyada baş gösteren ekonomik liberalleşme akımı ile birlikte birçok ülke, dış ticarete dayalı ihracat ağırlıklı ekonomi politikalarını uygulamaya başlamıştır. Türkiye de bu sürece ayak uydurmuş, 1980 yılından önce ithal ikamesine dayanan büyüme politikalarını bırakmış ve ihracata dayanan dış ticaret politikalarını uygulamaya başlamıştır.

Tarihsel süreçte Türkiye ekonomisinde yapılan bu değişiklikler hem ihracatı, hem de ithalatı hızlı bir şekilde arttırmıştır. Tablo 4.1’de Türkiye ekonomisine ait dış ticaret değerleri verilmiştir. Tablo 4.1’e göre 1980’de toplam ihracat yaklaşık 3 milyar dolar iken 2012 yılı ihracatı %13’lük değişimle yaklaşık 152,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1930 yılında 71 milyon dolar olan ihracat rakamı, 1940 yılında 80 milyon dolara, 1950 yılında 263 milyon dolara, 1960 yılında 320 milyon dolara ve 1970 yılında 588 milyon dolara ulaşmıştır. İthalat değerleri yıllar itibari ile şöyle gerçekleşmiştir: 1930 yılında 69 milyon dolar olan ithalat rakamı, 1940 yılında 50 milyon dolara, 1950 yılında 285 milyon dolara, 1960 yılında 468 milyon dolara ve 1970 yılında 947 milyon dolara ulaşmıştır (bkz. Tablo 4.1).

1980 yılından sonra ithalattaki artış, ihracattaki artıştan büyüktür. 1980 yılında yaklaşık 8 milyar dolar olan ithalat rakamı, 2010 yılında 185 milyar dolara yaklaşmıştır. 1980 yılında yaklaşık 3 milyar dolar olan ihracat rakamı, 2010 yılında 113 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. ABD’de başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 küresel krizi, Türkiye dış ticaretine de yansımıştır. 2009 yılında ihracat ve ithalat rakamlarında düşümler meydana gelmiştir hatta 2010 yılında ihracat ve ithalat rakamları 2008 yılı seviyelerine ancak ulaşmış, 2011 yılından itibaren dış ticaret tekrar toparlanmıştır. 2012 yılına gelindiğinde ithalat rakamları bir önceki yıla göre %1,8 azalmış yaklaşık 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 4.1).

Türkiye’nin 2013 yılı ihracatı, 2012 yılına göre yüzde %0,4 azalışla 152 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013 yılı ithalatı 251 milyar dolardır. Aynı yıl dış ticaret açığı, 99 milyon dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %60,3, dış ticaret hacmi 403,4 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 4.1).

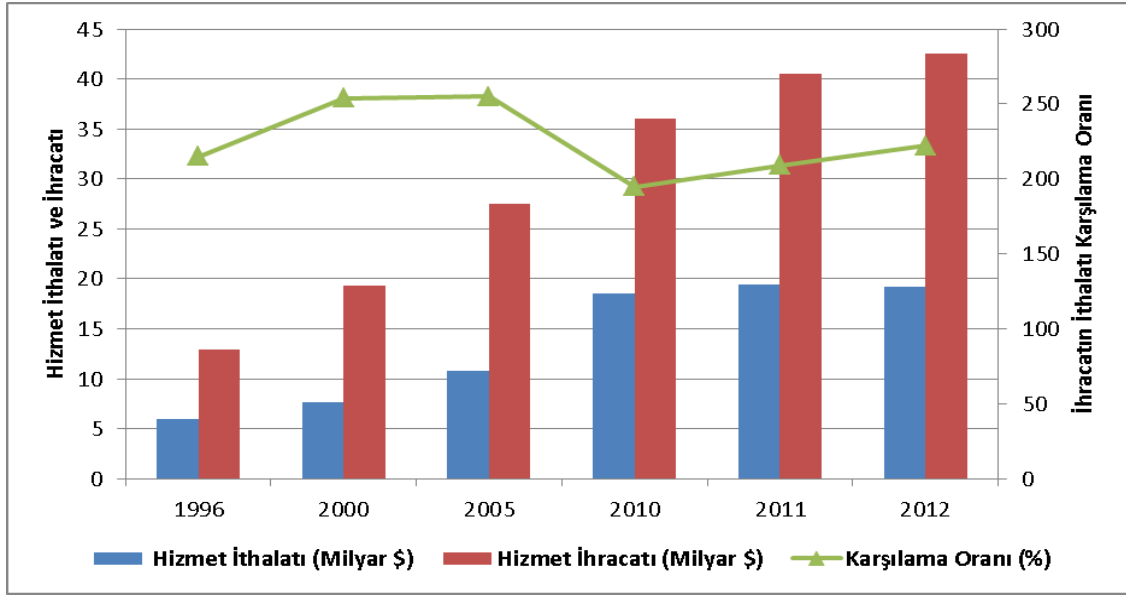
Tablo 2. Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticaret Değerleri (000.\$) ve Değişim (%)

Yıl	İhracat 000.\$	İhrc. Değiş %	İthalat 000.\$	İthal. Değiş %	Dış ticaret Dengesi 000.\$	Dış ticaret Hacmi 000.\$	Krş. Or (%)
1930	71.380	-4,6	69.540	-43,7	1.840	140.920	102,6
1940	80.904	-18,8	50.035	-45,9	30.869	130.939	161,7
1950	263.424	6,3	285.664	-1,6	- 22.240	549.088	92,2
1960	320.731	-9,3	468.186	-0,4	- 147.455	788.917	68,5
1970	588.476	9,6	947.604	18,3	- 359.128	1.536.081	62,1
1980	2.910.122	28,7	7.909.364	56,0	-4.999.242	10.819.486	36,8
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	35.261.413	58,1
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	-0,4	251.661.250	6,4	-99.858.613	403.463.887	60,3

Kaynak: TÜİK, 2014. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Şekil 4.27’de sol ekseninde Türkiye dış ticareti içinde hizmet ithalatı ve ihracatı, sağ ekseninde ise ihracatın ithalatı karşılama oranı verilmiştir. Tüm yıllarda hizmet ihracatı hizmet ithalatından yüksektir. Bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça yüksek hesaplanmıştır. Hizmet sektörü dış ticaretinde, dış ticaret fazlası vardır. 1996 yılında hizmet ihracatı 12,9 milyar dolar iken, 2000 yılında 19,3 milyar dolara, 2005 yılında 27,5 milyar dolara, 2010 yılında 36 milyar dolara ve 2012 yılında 42,6 milyar dolara yükselmiştir. 1996 yılında 6 milyar dolar olan hizmet ithalatı, 2000 yılında 7,6 milyar dolara, 2005 yılında 10,8 milyar dolara, 2010 yılında 18,5 milyar dolara ve 2012 yılında 19,2 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı tüm yıllarda ithalat değerlerinin ortalama iki katını karşılayacak düzeydedir. 1996 yılında %215 olan

karşılama oranı, 2000 yılında %254, 2005 yılında %255, 2010 yılında %195 ve 2012 yılında %222 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.27).

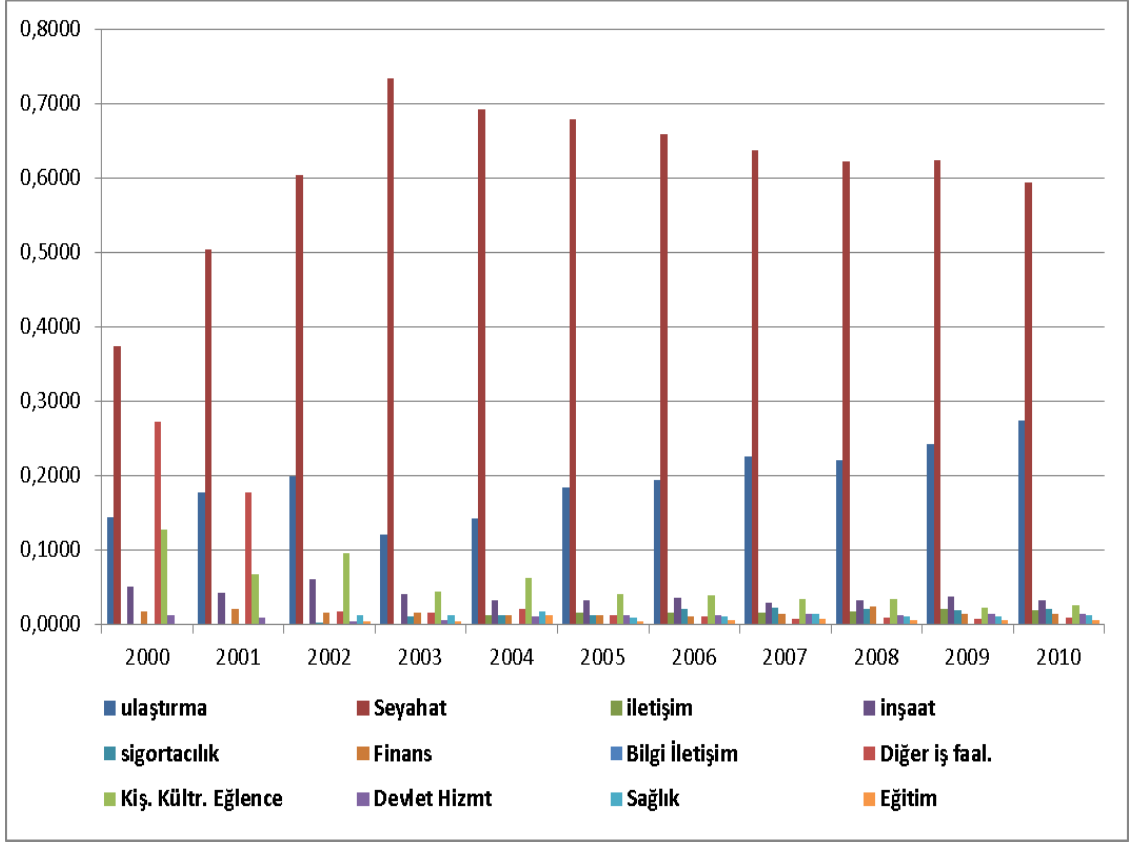

Şekil 71. Türkiye Hizmet İthalatı ve İhracatı (Milyar \$) ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret hizmet istatistikleri, 2014.

Türkiye ekonomisi toplam hizmet sektörü dış ticaretinde hizmet ihracatı ve ithalatını alt sektör bazında incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Özellikle son yıllarda Türkiye hizmet ihracatı içinde en büyük pay seyahat hizmetleri ve ulaştırma hizmetlerindedir. 2000 yılında %37 olan seyahat hizmetleri ihracat payı 2003 yılında en yüksek seviyeye çıkmış %73,3 olarak hesaplanmıştır. 2004 yılından itibaren bu pay azalmaya başlamış ve 2010 yılı rakamlarına göre hizmet ihracatı içinde seyahat hizmetlerinin payı %59,4 olarak hesaplanmıştır. En büyük paya sahip diğer sektör ulaştırma sektörüdür. Ulaştırma hizmetlerinin toplam hizmet ihracatı içindeki payı 2000 yılında % 14,5 iken, 2010 yılında %27,3 olarak gerçekleşmiştir. Kişisel kültürel eğlence hizmetlerinin payı 2000 yılında %12,6 iken yıllar itibari ile azalmış ve 2010 yılında %2,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer tüm hizmetlerin ihracat payı %5'in altındadır. İnşaat hizmetlerinin payı %3,2 sigortacılık hizmetlerinin payı %2,1 ve diğer hizmetlerin payı ortalama %1,5 seviyelerindedir. 2000 yılından 2010 yılına kadar hizmet ihracatımızdaki en önemli değişiklik diğer iş faaliyetleri hizmetlerin payında meydana gelmiştir. 2000 yılında toplam hizmet ihracatımız içindeki payı %27,2 olan sektörel pay, 2010 yılına

kadar azalmış ve %1 seviyesine kadar gerilemiştir. Toplam hizmet ihracatı içinde en düşük paya sahip olan sektörler eğitim, sağlık ve bilgi iletişim sektörleridir. Bilgi iletişim sektörünün payı tüm yıllarda %0,05 ve altında hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.28).

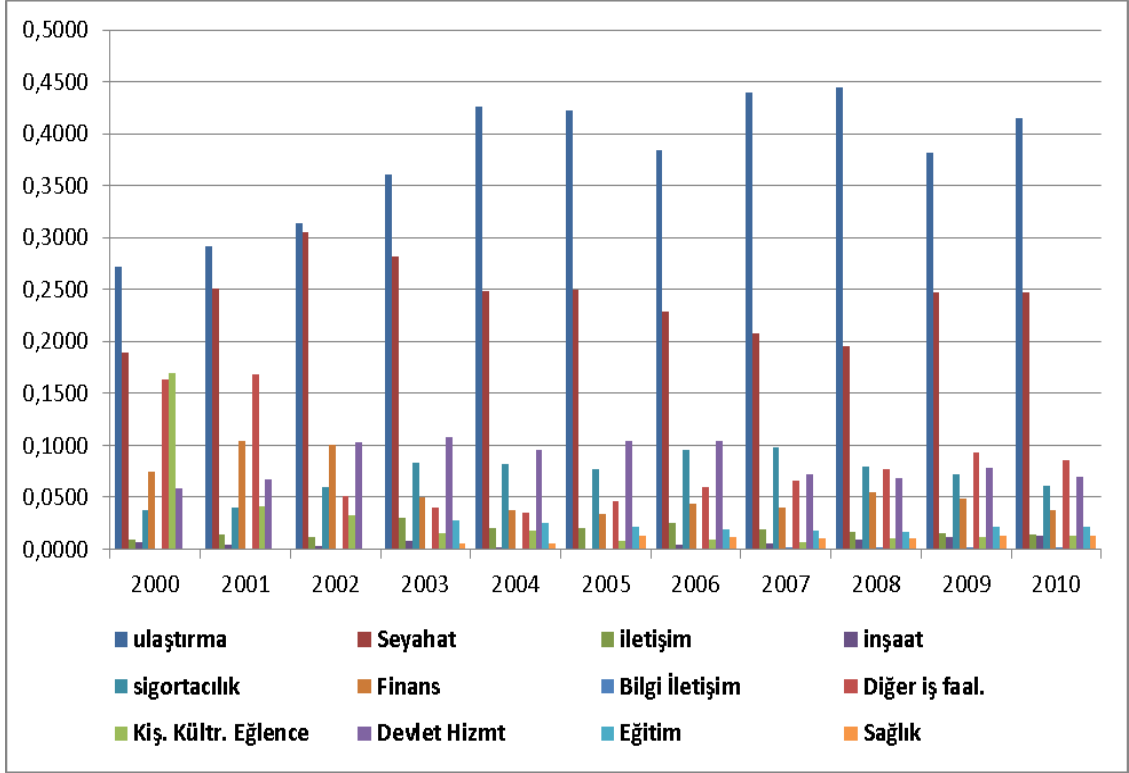
Şekil 72. Türkiye Hizmet İhracatının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Açıklama: Bu ve bundan sonraki şekil, anlatım ve analizde UN Service Trade dış ticaret verileri kullanıldığı için hizmet sektörü alt sınıflaması bu verilere uygun olarak yapılmıştır. Sınıflama ile detaylı bilgi ek.3 te verilmiştir.

Türkiye'nin hizmet sektörü ithalatının sektörel dağılımı ise Şekil 4.29'da verilmiştir. Toplam hizmet ithalatı içinde 2000 yılında en çok ithal edilen hizmet %27,1 ile ulaştırma sektörüne aittir. Bu pay 2010 yılında %41,5'e yaklaşmıştır. Seyahat sektörünün toplam hizmet ithali içindeki payı 2000 yılında %18,9 iken 2010 yılında %24,7'ye ulaşmıştır. 2000 yılında %7,4 olan finans sektörünün toplam hizmet ithali içindeki payı azalarak 2010 yılında %3,7 seviyesine kadar gerilemiştir. 2000 yılından 2010 yılına ithalat payındaki en büyük değişim diğer iş faaliyetleri sektörü ve kişisel kültürel eğlence hizmetlerinde ortaya çıkmıştır. Her iki sektörün 2000 yılında toplam

hizmet ithali içindeki payı %17'lerden, 2010 yılında %8'in altına düşmüştür. Diğer tüm sektörlerin toplam hizmet sektörü ithalatı içindeki payları tüm yıllarda %10'nun altındadır (bkz. Şekil 4.29).

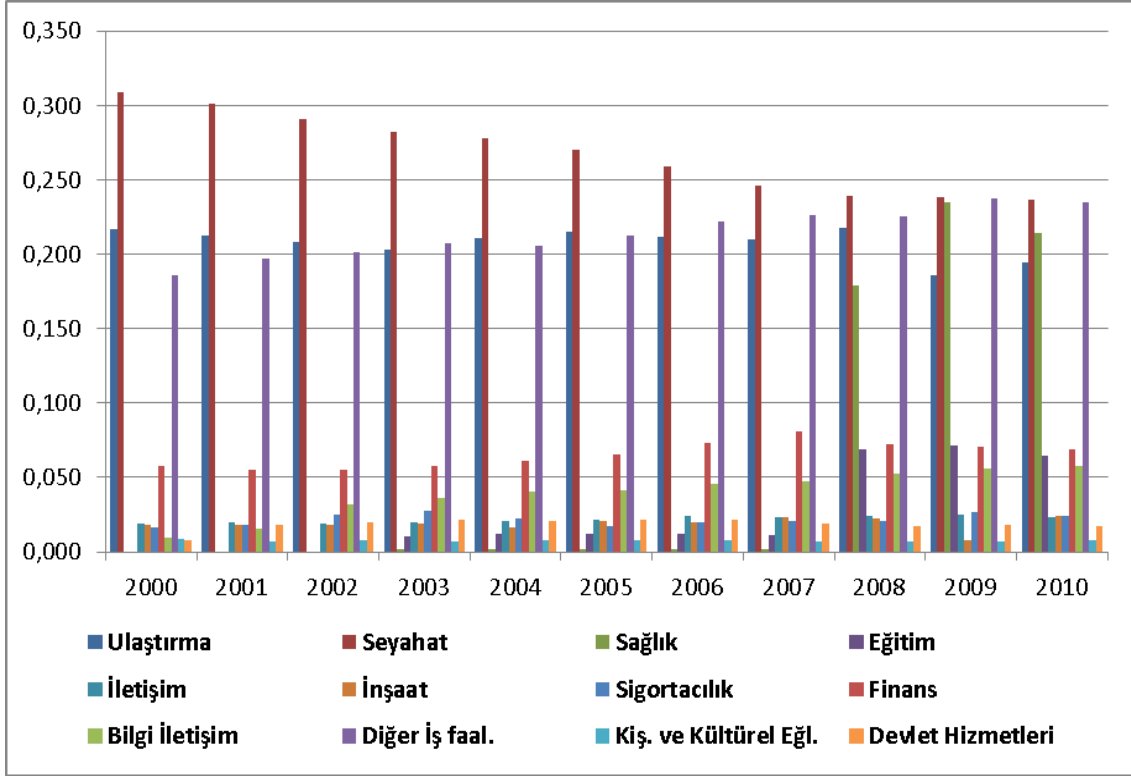
Şekil 73. Türkiye Hizmet İthalatının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.30'da Dünya hizmet sektörü ihracat verilerine yer verilmiştir. Her bir hizmet sektörünün dünya toplam hizmet ihracatı içindeki ihracat payı hesaplanmıştır. 2000 yılında dünya hizmet ihracatı içinde en büyük pay %30,9 ile seyahat hizmetlerine aittir. Bu pay yıllar itibari ile azalmış olsa da 2010 yılında %24'lük pay ile en fazla ihracat payına sahip olan sektördür. 2000 yılında diğer sektörlerin ihracat payı şöyledir: %21,7 ulaştırma, %18,6 diğer iş faaliyetleri, %5,8 finans hizmetlerine aittir. Diğer tüm sektörlerin ihracat payı %1'in altındadır.

2010 yılında %24 ile seyahat hizmetleri en yüksek ihracat payına sahip sektördür. Bunu %23,5 ile diğer iş faaliyetleri, %21,4 ile sağlık hizmetleri, %19,5 ile ulaştırma, %7 ile finans hizmetleri ve %6,4 ile eğitim hizmetleri takip etmektedir. Diğer tüm sektörlerin dünya toplam ihracatı içindeki payları %3'ün altındadır. 2007 yılından

sonra sağlık ve eğitim ile ilgili ihracatın payındaki artış dikkat çekicidir (bkz. Şekil 4.30).

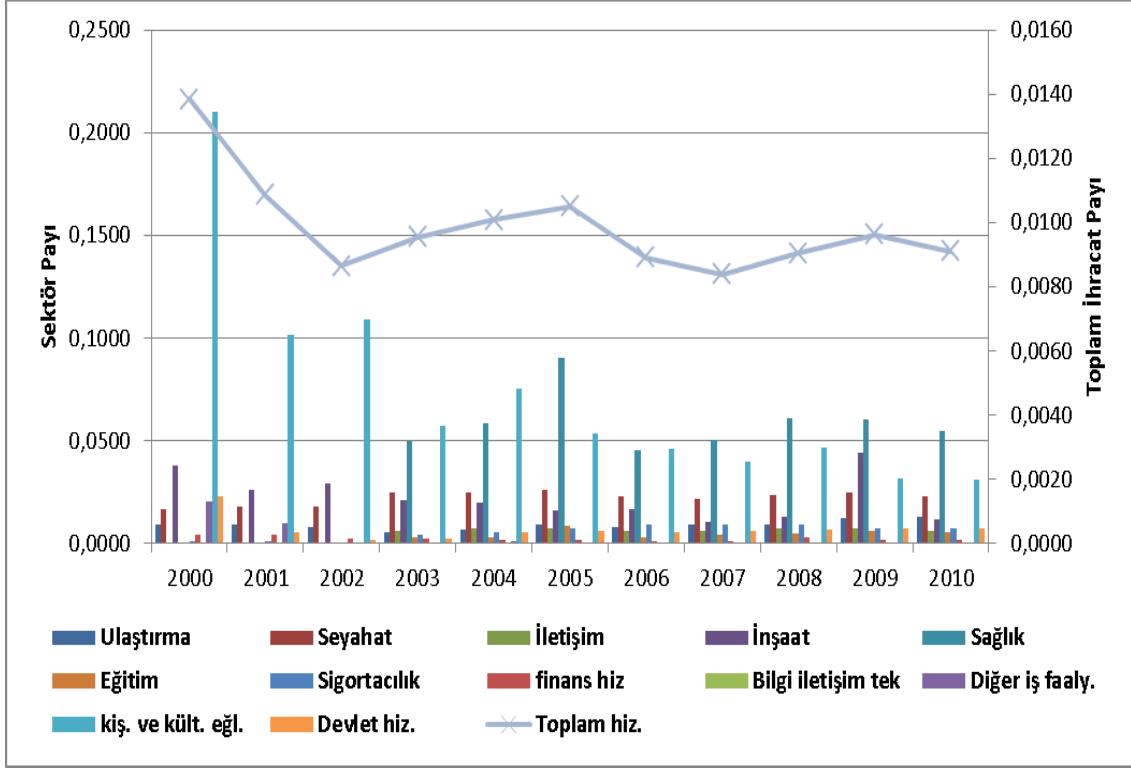

Şekil 74. Dünya Hizmet Sektörlerinin Toplam Hizmet Sektörü İhracatı İçindeki Payı (%)

Kaynak: UN Service Trade, 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.31’de sol sütunda Türkiye hizmet alt sektörlerinin, dünya ihracatı (İlgili Sektörün) içindeki payı ve sağ sütunda da Türkiye toplam hizmet sektörü ihracatının dünya toplam hizmet ihracatı içindeki payı verilmiştir. 2000 yılında Türkiye toplam hizmet ihracatı, dünya hizmet ihracatının %1,3’ü kadardır. 2001 krizinin yaşandığı dönemde toplam ihracat düşmüş bu pay yaklaşık %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye toplam hizmet sektörü ihracatının, dünya hizmet ticareti içindeki payı, en düşük 2002 ve 2007 yıllarına aittir. Bu pay ortalama %0,8 düzeyindedir. 2010 yılında Türkiye hizmet ihracatı payı %0,9’dur. Alt sektörler bazında incelendiğinde kişisel ve kültürel eğlence hizmetleri dünya ticareti içinde (aynı sektör içinde) oldukça yüksek sayılabilecek bir paya sahiptir. Bu pay 2000 yılında %21 iken yıllar itibari ile azalmış ve 2010 yılında %3 olarak gerçekleşmiştir. Dünya seyahat ticareti içindeki ihracat payımız %2,2

ulaştırma ticareti içindeki payımız %1,2 ve inşaat sektörü ticareti ihracat payımız %1,1'dir. Tüm yıllarda en düşük pay ortalama %0,1 ile bilgi iletişim sektörüne aittir (bkz. Şekil 4.31).

Şekil 75. Türkiye Hizmet Sektörlerinin, Dünya İhracatı (İlgili Sektörün) İçindeki Payı (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

4. Sabit Pazar Payı Analizi

Sabit pazar payı analizi ilk olarak 1951 yılında Tyszynski tarafından kullanılmıştır. Tyszynski bu çalışmasında bir ülkenin ihracatının, dünyanın toplam ihracatı/ithalatı içinde, ülkenin ihracat payında meydana gelen değişimin nedenlerine bakmıştır ve çalışmasında şu formülü kullanmıştır (Tyszynski, 1951: 288):

$$\Delta \left(\frac{X_{TrW}^i}{\sum_{i=1}^j M_W^i} \right) = \left(\frac{X_{TrW}^i}{M_W^i} \right)^t \left[\left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^j M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^j M_W^i} \right)^t \right] + \left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^j M_W^i} \right)^{t+1} \left[\left(\frac{X_{TrW}^i}{M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{X_{TrW}^i}{M_W^i} \right)^t \right]$$

Eşitliğin sağ tarafındaki ilk terim mal kompozisyonu (mal bileşimini) etkisini, ikinci terim ise rekabet edebilirlik (Pazar payı) etkisini göstermektedir.

1987 yılında Fagerberg ve Sollie tarafından geliştirilmiş üçüncü bir etki, nisbi uyum etkisi (mal bileşimine uyum etkisi) bu formüle dahil edilmiştir (Fagerberg ve Sollie, 1987: 1575).

$$\Delta \left(\frac{X_{TRW}^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right) = \left[\left(\frac{X_{TRW}^i}{M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{X_{TRW}^i}{M_W^i} \right)^t \right] \left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right)^t + \left[\left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right)^t \right] \left(\frac{X_{TRW}^i}{M_W^i} \right)^t + \left[\left(\frac{X_{TRW}^i}{M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{X_{TRW}^i}{M_W^i} \right)^t \right] \left[\left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right)^{t+1} - \left(\frac{M_W^i}{\sum_{i=1}^J M_W^i} \right)^t \right]$$

Denklemden, X_{TRW}^i Türkiye'nin sektörel ihracatını, M_W^i dünya ithalatını, t baz yılı, $t + 1$ bir sonraki dönemi göstermektedir. Bu formül yardımıyla Türkiye'nin hizmet ihracatında, o hizmetin dünya ihracatı içerisindeki değişimine ve bu değişimin kaynaklarına bakılmıştır.

Bu denklemde eşitliğin sol tarafı Türkiye'nin dünyaya yapmış olduğu i hizmet ihracatının, Dünya toplam ihracatındaki payıdır. Bir diğer deyişle, toplam dünya hizmet ticaretinde Türkiye'nin i sektörü ihracatının payıdır.

Eşitliğin sağındaki ilk terim rekabet edebilirlik (Pazar payı) etkisini göstermektedir. Rekabet edebilirlik etkisi (*Competitiveness effect, CE*), i sektörünün dünya ticaretindeki payı sabitken, Türkiye'nin toplam i sektörü ticaretindeki payının bir önceki döneme göre değişimini göstermektedir. Bu terimin değeri pozitif ise, Türkiye'nin bu hizmet sektöründe ihracat payını arttırdığını, negatif ise azaldığını göstermektedir.

Eşitliğin sağındaki ikinci terim mal kompozisyonu etkisini (*Commodity Composition Effect, CCE*), göstermektedir. Bu ifadenin pozitifliği i sektörünün dünyanın toplam ticareti içindeki payının arttığını, negatifliği ise payının azaldığını göstermektedir. Toplam dünya ticaretinde i sektörünün payında bir dönem boyunca meydana gelen değişim sıfırdan büyükse i sektörü dünyada talebi yükselen, sıfırdan küçükse talebi düşen bir hizmet sektörüdür.

Üçüncü terim ise, nisbi uyum etkisini (*Relative Adaption Effect, RAE*), göstermektedir. Bu etki Türkiye'nin i sektörü ticaret payındaki değişim ile dünya ticaretinde i sektörünün payındaki değişimin çarpımıdır. Sonuç sıfırdan büyük ise

Türkiye, dünyada talebi artan bir hizmet sektöründe ihracat payını arttırmış ya da Dünya’da talebi azalan bir hizmet sektöründe, ihracat payını azaltmıştır. Herhangi bir ekonomi için arzu edilen sonuç, bu terimin pozitif olmasıdır. Çünkü o zaman söz konusu ekonominin hizmet ihracatı, dünya ticaret eğilimi ile paralellik göstermiş olur. Bu üç etkinin toplamına toplam etki (*Total Effect, TE*) denir. Bu toplam Türkiye’nin dünya ticareti içinde, ihracat payında meydana gelen değişimin kaynaklarına eşittir.

5. Türkiye Hizmet Sektörü Rekabet Edebilirliğinin Kaynakları: Bulgular

Bu başlık altında 2000-2011 yılları arasında Türkiye hizmet sektöründe rekabet edebilirliğin kaynaklarını tespit edebilmek için sabit pazar payı analizi yapılmıştır. Analizde hizmet sektöründeki her bir alt sektör için Türkiye ihracatının dünya ticaretindeki paylarının değişimine ve bu değişime neden olan etkilere bakıldı. Böylelikle Türkiye hizmet sektörü ihracat yapısı, hem ihraç edilen hizmet kompozisyonu hem ihraç edilen hizmetlerin dünya piyasalarına uyumu, hem de rekabet edebilirlik açısından incelenmiş oldu. Bulgular, alt sektör bazında karışıklığı önlemek amacıyla hizmet sektörü ana sektör başlıkları altında sunuldu.

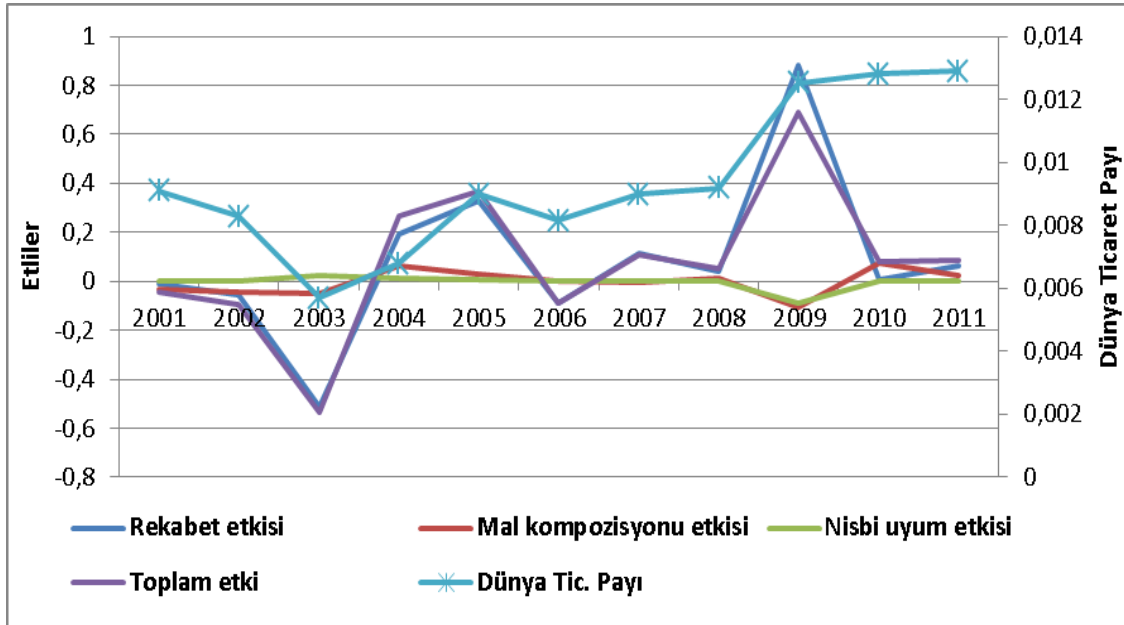
5.1. Ulaştırma Sektörü

Ulaştırma sektörü, Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafi konum nedeniyle hizmet ihracatı içinde büyük bir öneme sahiptir. Ulaştırma sektörü aynı zamanda dünya hizmet ihracatı içinde de en büyük paya sahip sektörlerden biridir. Şekil 4.32’de sol eksenle etkilere, sağ eksenle ise Türkiye ulaştırma sektörünün ihracat payının, dünya ticareti içindeki (ulaştırma sektörü içinde) ihracat payına yer verilmiştir.

Türkiye ulaştırma sektörünün, dünya ulaştırma sektörü ihracatı içindeki payı 2001 yılında %0,9’dur. Bu pay 2003 yılında %0,5 ile en düşük seviyededir. 2003 yılından sonra ihracat payı sürekli artış göstermiş 2004 yılında %0,6, 2005 yılında %0,89 seviyesine ulaşmıştır. 2006 yılında ihracat payı bir miktar düşmüş ve %0,81, 2009 yılında %0,89, 2010 yılında %1,28 ve 2011 yılında %1,29 olarak hesaplanmıştır.

Ulaştırma sektöründe 2001, 2002 ve 2003 yıllarında dünya ticaretinde rekabet edebilirlik etkisi (CE) ve mal kompozisyonu etkisi (CCE), negatif olarak

hesaplanmıştır. Bu yıllarda ulaştırma sektörü dünyada talebi azalan bir sektör iken, Türkiye'nin ihracatında meydana gelen düşüş, sektördeki rekabet edebilirlik gücünü zayıflatmıştır. Aynı yıllarda nisbi uyum etkisi (RAE) pozitif değerler almıştır fakat negatif etkiler daha büyük olduğu için toplam etki (TE) de negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin ulaştırma sektörü ihracatı 2003 yılından sonra artmış Türkiye ihracatını dünya talebinin arttığı bu sektörde arttırmayı başarmıştır. Takip eden yıllarda ihracat payındaki bu artışın en önemli kaynağı rekabet edebilirlik etkisidir 2006 yılı hariç rekabet edebilirlik etkisi tüm yıllarda pozitifdir. 2006 yılından sonra toplam etki pozitif değerler almıştır. 2009 yılında dünyada yaşanan küresel krizin etkileriyle mal kompozisyonu etkisi ve nisbi uyum etkisi negatif olmuştur. Dünya ticareti içinde dünya ulaştırma sektörünün payı azalırken, Türkiye'nin ihracatında meydana gelen bu artış, nisbi uyum etkisinin negatif çıkmasına sebep olmuştur. 2003 yılından sonra mal kompozisyonu etkisi tüm yıllarda pozitifdir (2007 ve 2009 yılı hariç). Nisbi uyum etkisi 2006 yılı, 2007 yılı ve 2009 yılında negatiftir. Bu yıllarda Türkiye ulaştırma sektöründe ihracat payındaki değişimin yönü dünya ulaştırma sektörü ihracat payındaki değişim ile uyum sağlayamamıştır. Türkiye ulaştırma sektörü ihracat payı değişiminin, yönünü belirleyen en önemli etki, rekabet etkisidir (bkz Şekil 4.32).

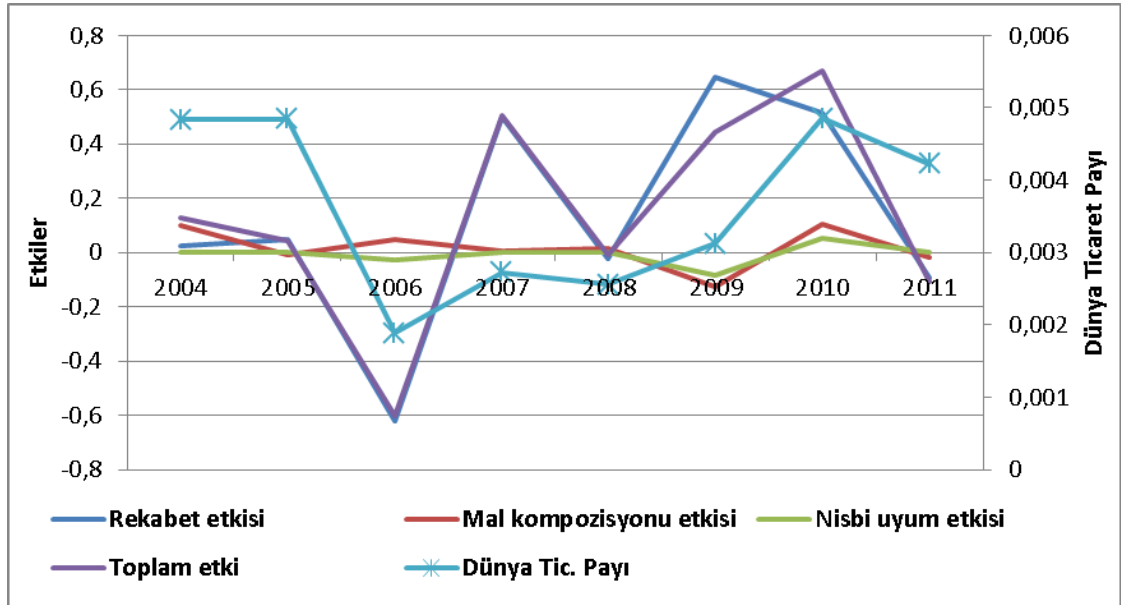

Şekil 76. Ulaştırma Hizmetleri Sektöründe Rekabet edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.33’de Türkiye ulaştırma sektörünün alt sektörü olan, deniz ulaşımı sektörünün, dünya ticareti içinde ihracat payındaki değişiklikler ve etkiler görülmektedir. Bu sektördeki ihracat payı 2004 yılında %0,48 iken 2006 yılında en düşük seviye olan %0,18’e düşmüştür. 2007 yılında payda artış meydana gelmiş, %0,27 seviyesine yükselmiştir. 2008 yılında ihracat payı düşmüş ve %0,25 seviyesine gerilemiştir. 2008 yılından sonra ihracat payı artmış, 2009 yılında %0,31, 2010 yılında %0,48 seviyesine yükselmiş ve % 2011 yıllarında ihracat payı tekrar azalarak %0,42’ye gerilemiştir.

Türkiye’nin deniz ulaşımında rekabet etkisi 2006, 2008 ve 2011 yıllarında negatiftir. Türkiye deniz ulaşımı ihracatında, 2005, 2006, 2008 ve 2009 yıllarında dünya ticaretinde değişen talep yapısına uyum sağlayamamış ve nisbi uyum etkisi bu yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. Bu yıllarda dünya ticaretinde talebi artan bir sektör olan deniz ulaşımında Türkiye’nin ihracat payının azaldığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Türkiye’nin deniz ulaşımında, içinde bulunduğu coğrafi konumunu da iyi kullanamadığını akla getirmektedir. Diğer yıllarda rekabet etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu yıllarda Türkiye, dünya ticaretinde talebi artan deniz ulaşımı hizmetini ihraç etmekte başarılı olmuştur (bkz. Şekil 4.33).

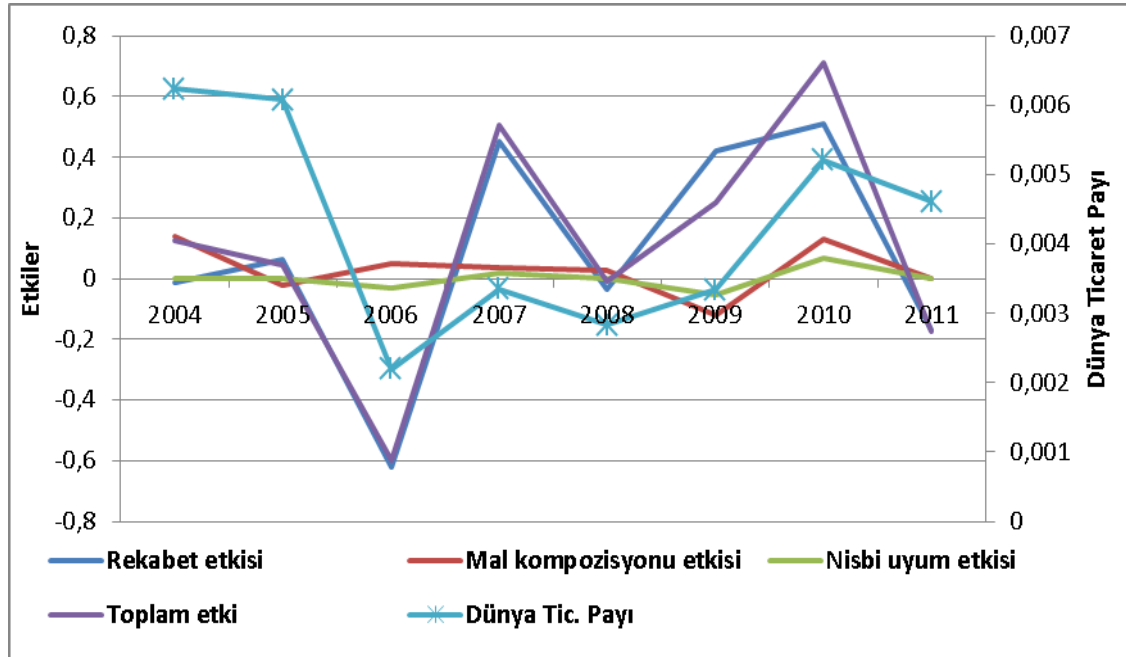

Şekil 77. Deniz Ulaştırma Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.34 deniz ulaşımında navlun hizmetleri (navlun hizmetlerinden kastedilen eşya ve yük taşımacılığıdır) ihracatına aittir. Eşya ve yük taşımacılığında deniz ulaşımının maliyeti diğer ulaşım yollarına göre daha ucuzdur ve bir defada çok yüksek miktarda mal güvenle taşınabilmektedir. Bu olumlu avantajlar nedeniyle bu sektör dünya ticaretinde tercih edilen bir hizmettir. Deniz ulaşımında eşya ve yük taşımacılığında Türkiye'nin ihracat payı 2004 yılında %0,62'dir. 2006 yılında bu pay gerilemiş ve %0,21 olmuştur. 2007 yılında %0,33'e yükselen sektörel pay 2008 yılında %0,28 seviyesine gerilemiştir. 2008 yılından sonra payda artış meydana gelmiş, 2010 yılında dünya deniz ulaşımı eşya ve yük taşımacılığı hizmetlerinde Türkiye'nin ihracat payı %0,52 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında ihracat payı tekrar azalarak %0,46 olarak hesaplanmıştır.

Deniz ulaşımı navlun hizmetleri sektöründe, 2004, 2006, 2008 ve 2011 yıllarında Türkiye'nin ihracat performansı düşmüştür. Rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi bu yıllarda negatiftir. Dünyada talebi artan deniz ulaşımı eşya ve yük taşımacılığında, Türkiye'nin ihracat performansındaki düşüşte en belirleyici etki rekabet etkisidir. Toplam etkiye yön vermiştir. 2005, 2007, 2009 ve 2010 yıllarında ise Türkiye, dünya ticaretinde talebi artan bu hizmeti ihraç etmekte başarılı olmuştur (bkz. Şekil 4.34).

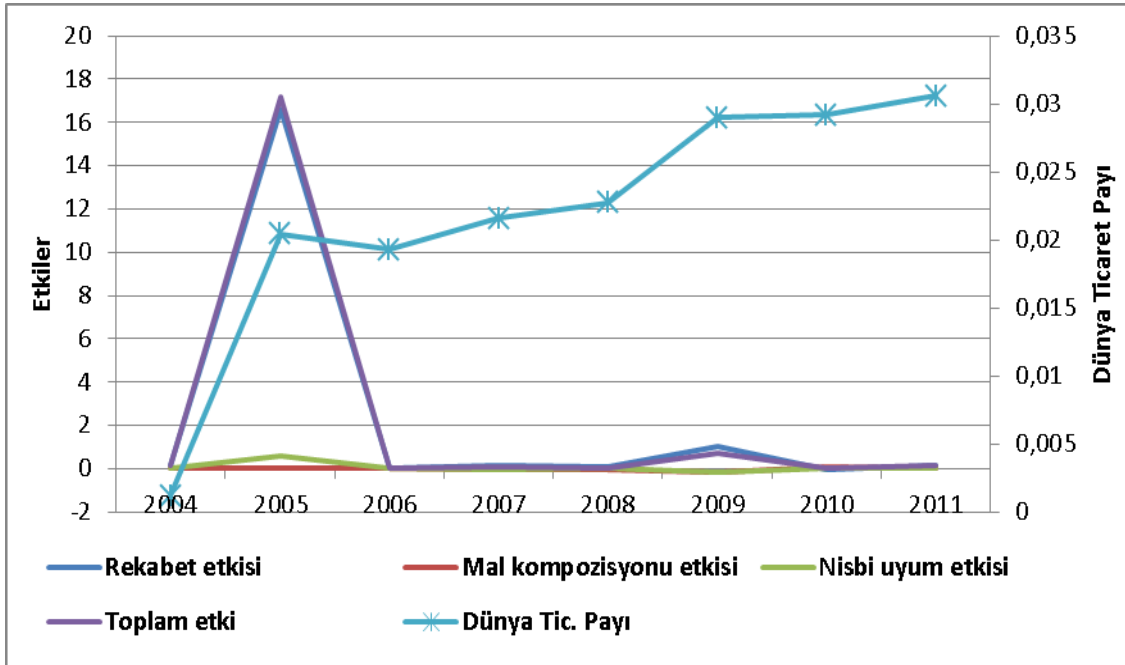

Şekil 78. Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.35’de ulaşım sektörünün alt sektörü olan hava ulaşımı hizmetleri ihracat payındaki değişiklikler ve etkiler görülmektedir. Türkiye, havayolu ulaştırma hizmetlerinde dünya ihracat payını giderek artıran bir ülkedir. Son yıllarda hızlı teknolojik değişimlerin yaşandığı bu sektörde ortaya çıkan (ülke genelinde yeni havalimanlarının hizmete açılması, mevcut olanların iyileştirilmesi, daha büyük ve teknolojik olarak gelişmiş uçakların filolara dahil edilmesi gibi) olumlu değişiklikler, havayollarının hizmet kalitesini arttırmış, bu da sektörün büyümesine katkı sağlamıştır.

2004 yılında dünya havayolu ulaşım hizmetleri ihracatında %0,1 olan Türkiye’nin ihracat payı, 2005 yılında %2 seviyesine yükselmiş, 2006 yılında ihracat payında düşüş meydana gelmiş ve Türkiye’nin ihracat payı %1,9 seviyesine gerilemiştir. 2006 yılından sonra ihracat payı sürekli yükselmiş ve 2011 yılında oldukça yüksek bir artış sağlayarak %3 seviyesine kadar çıkmıştır. Türkiye hava ulaşımında (2009 yılı hariç), dünya hizmet ticaretinde değişen talep yapılarına uyum sağlamış ve dünyada talebi artan bu hizmeti ihraç etmekte iyi bir performans yakalamıştır. 2005 yılında dünya ticareti payındaki yüksek sıçrama en fazla rekabet etkisinden kaynaklanmaktadır (bkz. Şekil 4.35).

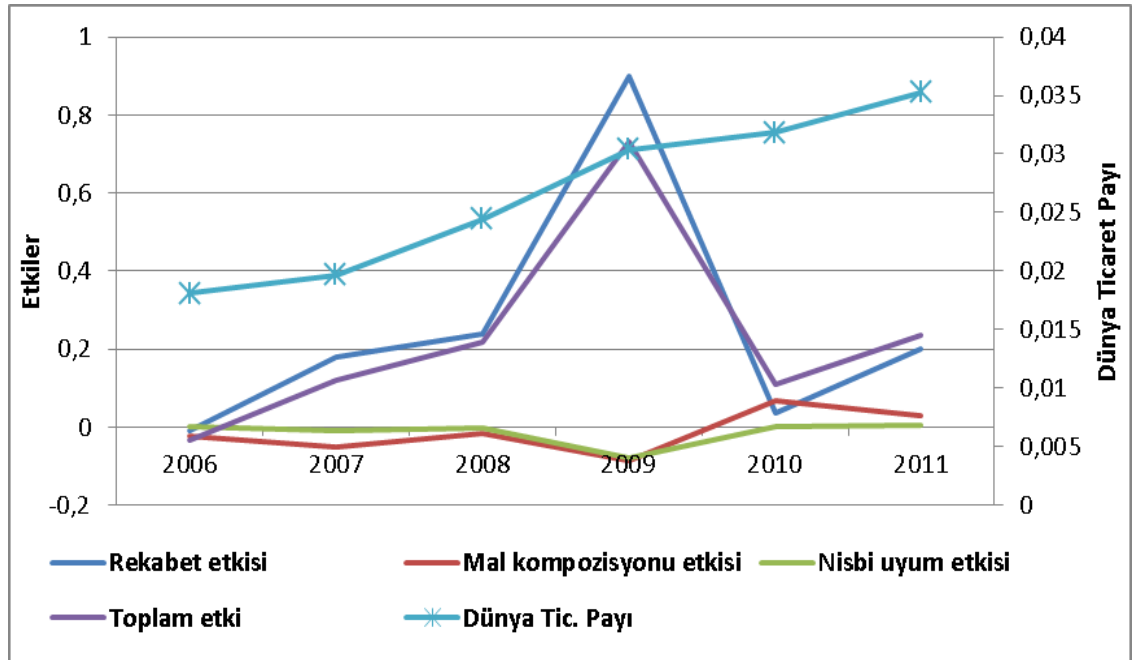

Şekil 79. Hava Ulaşımı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.36, Şekil 4.37 ve Şekil 4.38 hava taşımacılığı alt sektörlerine aittir. Dünya hava yolu yolcu taşımacılığı ihracatı içinde, Türkiye'nin payı, 2006 yılında %1,6'dır. Bu pay yıllar itibariyle sürekli artmıştır. 2007 yılında %1,9'a yükselen ihracat payı 2008 yılında %2,4, 2009 yılında %3, 2010 yılında %3,1 ve 2011 yılında %3,5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin havayolu yolcu taşımacılığında ihracat performansının, dünya ticaretinde rekabet edebilirlik gücü yüksektir. Rekabet etkisinin toplam etkiye pozitif bir ivme kazandırmasıyla, Türkiye'nin havayolu yolcu taşımacılığına, dünya ticaretinde talep artmıştır. Türkiye bu sektörde değişen talep kaymalarına olumlu yanıt vermeyi başarmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin yolcu taşımacılığı sektöründe rekabet gücünü ve dünya ticaret payını her geçen yıl arttırdığı görülmektedir (bkz. Şekil 4.36).

Her üç grafikte de ortak göze çarpan, toplam etkinin 2009 yılında sıçrama yapmış olmasıdır. Bu etkinin pozitif sıçramasında en büyük etki rekabet edebilirlik etkisine aittir. Aynı yıl nisbi uyum etkisi ve mal kompozisyonu etkisi negatiftir. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle dünyada bu sektörlerin ihracat payları düşerken Türkiye'nin ihracat payında artış meydana gelmiştir. Bu nedenle rekabet etkisi ihracat payı değişimine olumlu katkı sunarken, diğer etkiler negatif hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.36).

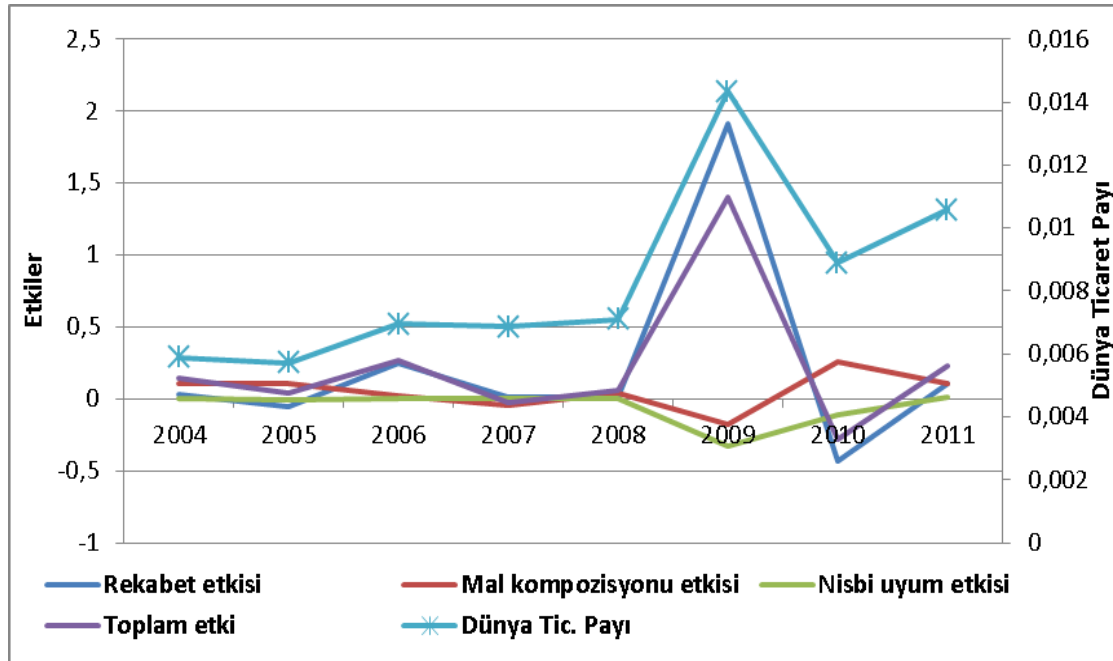

Şekil 80. Hava Yolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin havayolu navlun (eşya ve yük taşımacılığı) sektöründe ihracat payı 2004 yılında %0,58'dir. 2005 yılında ihracat payında azalma meydana gelmiş ve %0,57 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında %0,69 seviyesine yükselen pay, 2007 yılında %0,68 seviyesine düşmüştür. 2009 yılında %1,4 seviyesine ulaşan ihracat payı 2011 yılında %1,1 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.37).

Rekabet etkisi 2005 ve 2010 yılı dışındaki tüm yıllarda pozitif olarak hesaplanmıştır. Mal kompozisyonu etkisi kriz nedeniyle 2007 ve 2009 yılında negatiftir. Bu yıllarda sektörün dünya ticareti ihracat payında azalma meydana gelmiştir. Nisbi uyum etkisi 2005 ve 2007 yıllarında negatiftir. Bu yıllarda dünya ticaretinde havayolu eşya ve yük taşımacılığı sektörünün ihracat payı artarken, Türkiye'nin ihracat payında azalma meydana gelmiştir. 2009 ve 2010 yılında nisbi uyum etkisi tekrar negatif olmuştur. Dünya krizinin yaşandığı bu dönemde dünya ticaret payı azalırken Türkiye sektöründeki ihracat payını arttırmayı başarmıştır. Toplam etki 2007 ve 2010 yılı dışındaki tüm yıllarda pozitifdir. Dünya ticareti içinde talebi artan bu hizmette, Türkiye rekabet edebilirliğinde başarılı olmuştur (bkz. Şekil 4.37).

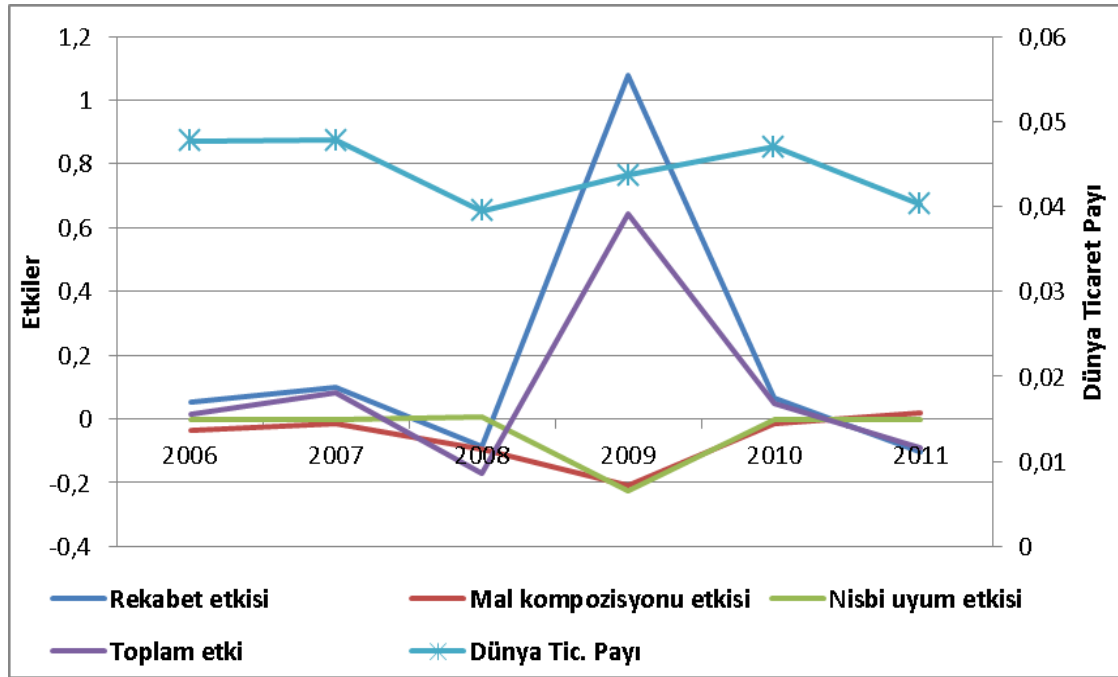

Şekil 81. Havayolu Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin havayolu diğer hizmetler sektörü ihracat payı 2006 ve 2007 yılında %4,7 seviyesindedir. 2008 yılında Türkiye'nin havayolu diğer hizmetler sektörü ihracat payı %3,9 seviyesine gerilemiştir. 2009 yılında %4,3 seviyesine yükselen ihracat payı 2010 yılında bir miktar daha yükselerek %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin havayolu diğer hizmetler sektörü ihracat payı 2011 yılında %4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.38).

Rekabet etkisi 2008 ve 2011 yılında negatiftir. Sektör dünya ticaretinde ihracat payı azalan bir sektördür. Mal kompozisyonu etkisi 2011 yılı dışındaki tüm yıllarda negatiftir. Dünya ticaretinde ihracat payı azalan bu sektörde Türkiye yıllar itibari ile ihracatını arttırdığı için nisbi uyum etkisi de tüm yıllarda (2008 yılı hariç) negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye bu sektörde dünya ihracat gelişiminin yönüne uyum sağlayamamıştır. Yine de göreceli olarak yüksek olan ihracat payı nedeniyle rekabet edebilirlik etkisi ağırlıklı olarak pozitif hesaplanmış, rekabet etkisi toplam etkiye yön vermiş, toplam etki de 2008 ve 2011 yılları dışında pozitif olarak gerçekleşmiştir (bkz. Şekil 4.38).

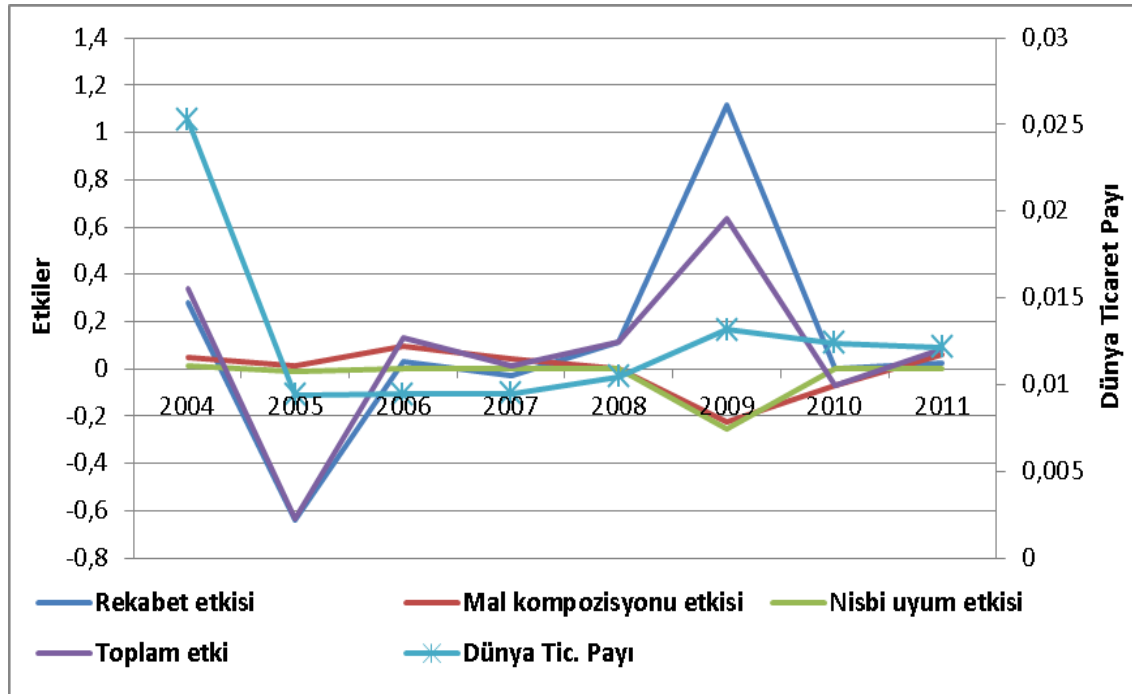

Şekil 82. Havayolu Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.39 ulaşım sektörünün hava ve deniz ulaşımı içine dahil edilmeyen hizmetlerdir. Türkiye'nin bu sektörlerdeki ihracat payı 2004 yılında %2,5'tur. İhracat payı 2005 yılında %0,9'a düşmüştür. 2008 yılında %1 seviyesine ulaşan ihracat payı, 2009 yılında %1,3'e yükselmiş, 2010 ve 2011 yılında %1,2 seviyesinde kalmıştır (bkz. Şekil 4.39).

Rekabet etkisi 2005, 2007 ve 2010 yılında negatiftir. Mal kompozisyonu etkisi 2008, 2009 ve 2010 yılında negatif hesaplanmıştır. Bu yıllarda sektörün dünya ticareti payı azalmıştır. Dünya ticaret payı azalan diğer ulaşım hizmetleri sektöründe, Türkiye'nin ihracat payı arttığı için nisbi uyum etkisi negatiftir. Türkiye'nin ihracatı dünya ticaretindeki değişen mal kompozisyonu yapısına uyum sağlayamamıştır. Nisbi uyum etkisi 2005 yılında da negatiftir. Bu yıl, dünya ticaretinde talebi yükselen bu hizmette, Türkiye'nin ihracat payında düşüş meydana gelmiştir. 2008 yılına kadar mal kompozisyonu etkisi pozitif sonraki yıllar için negatif olarak hesaplanmıştır. 2008 yılına kadar Dünya toplam ihracatında bu hizmetin payı artmış, 2008 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Türkiye bu talep değişikliğine 2010 yılından sonra ayak uydurmuş ve nisbi uyum etkisi 2010 ve 2011 yılı için pozitif hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.39).

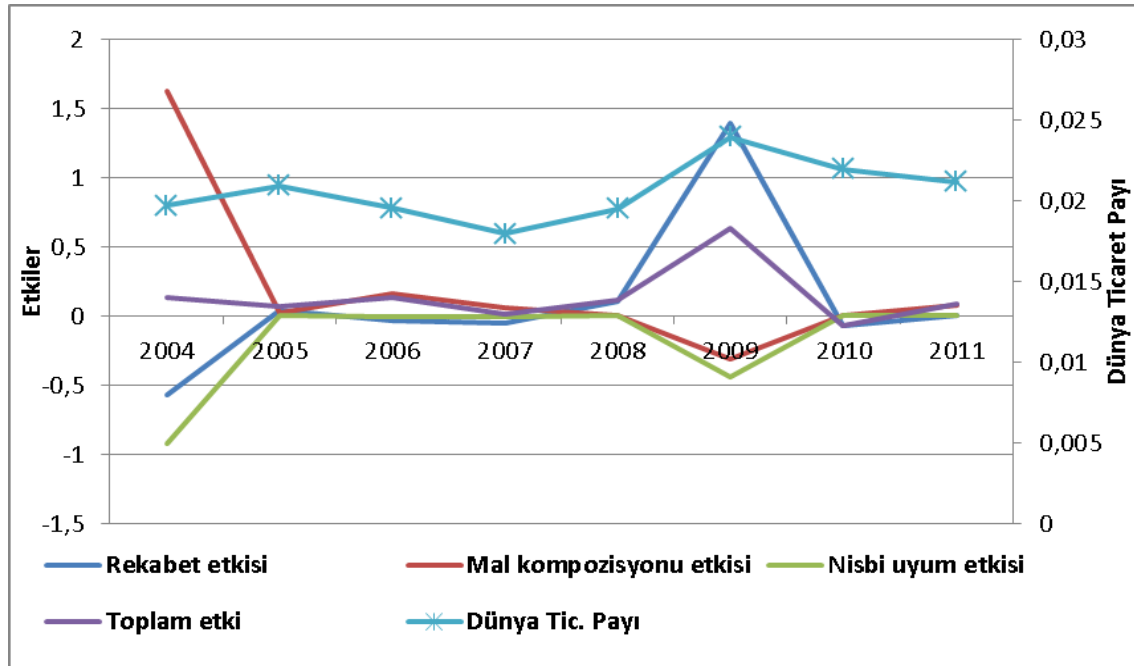

Şekil 83. Diğer Ulaşım Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Diğer ulaşım hizmetleri sektörünün eşya ve yük taşımacılığı hizmetlerinde Türkiye'nin ihracat payı 2004 yılında %1,9'dur. 2005 yılında ihracat payı artmış ve %2 olarak gerçekleşmiştir. Bu pay 2006 ve 2007 yıllarında azalmıştır. 2008 yılında Türkiye'nin ihracat payı artmaya başlamıştır. Türkiye'nin ihracat payı 2008 yılında %1,9, 2009 yılında %2,3 olarak hesaplanmıştır. 2010 yılında tekrar düşen sektörel pay 2011 yılında bir miktar daha düşerek %2,1 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.40).

Mal kompozisyonu etkisi 2009 yılı dışındaki tüm yıllarda pozitifdir. Sektörün dünya ticareti içindeki payı tüm yıllarda artmış sadece 2009 yılında azalmıştır. Nisbi uyum etkisi 2005, 2008 ve 2011 yıllarında pozitif diğer yıllarda negatiftir. Negatif olan yıllarda sektörün dünya ticareti içindeki ihracat payı artarken, Türkiye'nin ihracat payı düşmüştür. Rekabet etkisi 2005, 2008, 2009 ve 2011 yıllarında pozitifdir. Bu yıllarda Türkiye'nin bu sektörde rekabet edebilirlik gücü yüksektir. 2009 yılında toplam etki ve rekabet etkisi yüksek gözükse de mal kompozisyonu ve nisbi uyum etkisi negatiftir. Bunun nedeni diğer tüm sektörlerde olduğu gibi küresel krizdir (bkz. Şekil 4.40).

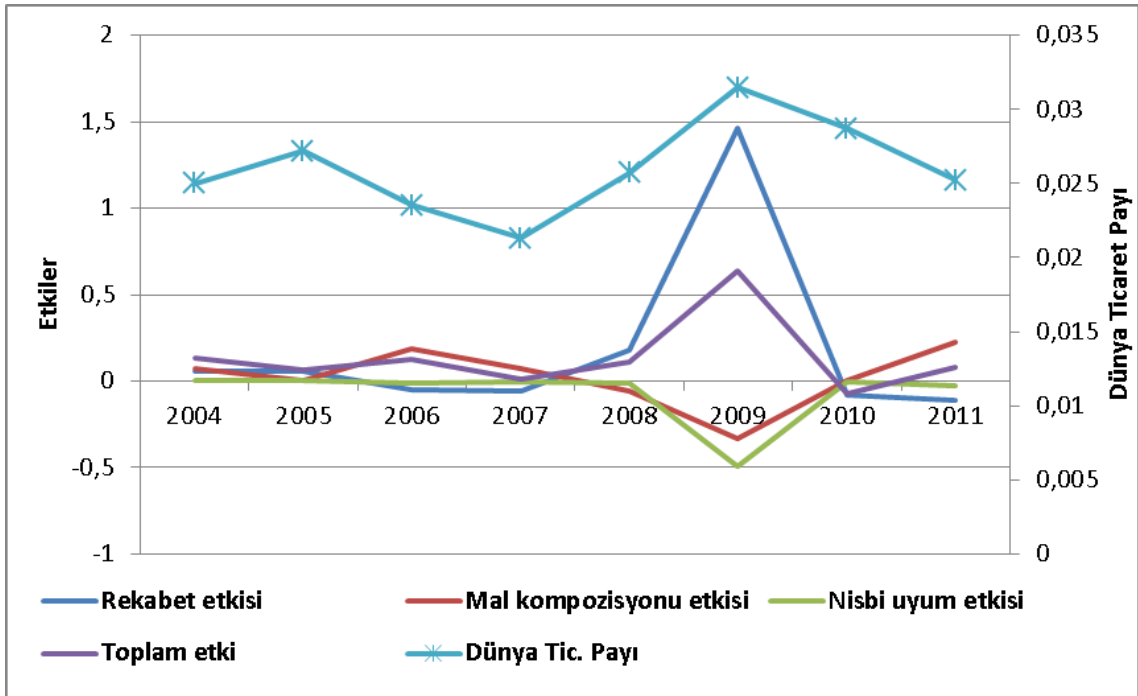

Şekil 84. Diğer Ulaşım Hizmetlerinde Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.41 ulaşım sektörünün önemli ana sektörlerinden biri olan, karayolu ulaşımı hizmetlerine aittir. Türkiye'nin karayolu ulaşımı hizmetlerinde dünya ticareti içindeki ihracat payı hava ve deniz ulaşımı sektörüne göre yüksektir. 2004 yılında bu pay %2,5 olarak gerçekleşmiş, 2005 yılında payda artış meydana gelmiş ve %2,7 seviyesine ulaşmıştır. 2006 ve 2007 yılında karayolu ulaşımı hizmetlerinde Türkiye'nin ihracat payı azalmış, 2009 yılında tekrar artışa geçerek %3,1 seviyesine ulaşmıştır. 2010 ve 2011 yılında tekrar azalmaya başlayan ihracat payı 2011 yılında %2,5 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.41).

Dünya toplam ticaretinde bu hizmetin payında artış olmuş ve mal kompozisyonu etkisi kriz yılları hariç tüm yıllarda pozitif olarak hesaplanmıştır. Nisbi uyum etkisi 2005 yılından sonra negatiftir. Türkiye bu sektörde değişen dünya ihraç talebi kompozisyonundaki değişikliklere uyum sağlayamamıştır. Rekabet etkisi 2004, 2005 yıllarında pozitifdir. Türkiye'de ulaştırma altyapısına yapılan yatırımların karayolu ulaşımında yoğunlaşmış olmasına rağmen, sektörün dünya piyasalarında uyum konusunda sıkıntılar yaşadığı ve rekabet etkisinin 2006, 2007, 2010 ve 2011 yıllarında negatif olduğu görülmektedir (bkz. Şekil 4.41).

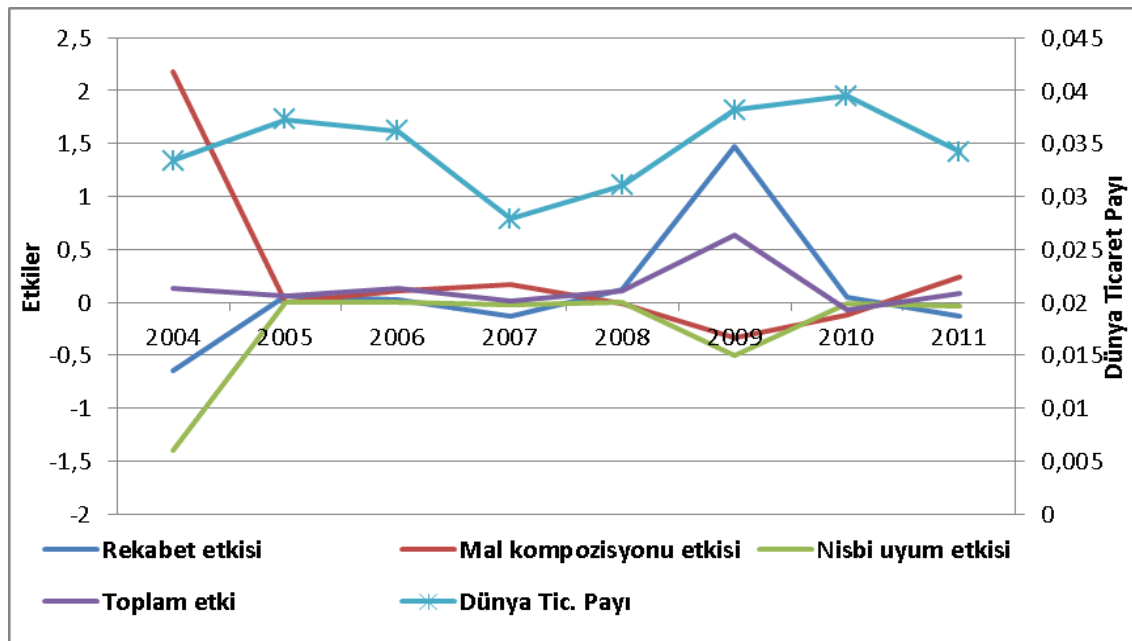

Şekil 85. Karayolu Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.42’de karayolu taşımacılığında navlun (yük ve eşya taşımacılığı) hizmetlerinde rekabet edebilirliğin kaynakları verilmiştir. Bu sektörde dünya ticareti içinde Türkiye’nin ihracat payı ortalama %3,5 seviyelerindedir. 2004 yılında Türkiye’nin ihracat payı %3,3’tür. 2005 yılında %3,7 seviyesine ulaşan pay 2006 ve 2007 yıllarında düşmüştür. 2008 yılında %3,1 seviyesine ulaşan sektörel pay takip eden yıllarda artmış ve 2011 yılında tekrar düşüş kaydederek %3,4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.42).

2008, 2009 ve 2010 yılında dünya toplam hizmet ticaretinde bu sektörün payı azalmış, bu yıllarda mal kompozisyonu etkisi negatif hesaplanmıştır. Aynı yıllarda Türkiye’nin dünya hizmet ticareti içindeki sektörel payında artış meydana gelmiş fakat Türkiye dünyada değişen talep yapısına uyum sağlayamadığı için nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye’nin ihracatı 2005 ve 2006 yılında dünya ihracat yapısıyla uyumlu olmuş, rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. 2004, 2007 ve 2011 yılları dışında tüm yıllarda rekabet edebilirlik etkisi pozitifdir. Karayolu üzerinden yapılan yük ve eşya taşımacılığında toplam etki 2010 yılı dışındaki tüm yıllarda pozitif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.42).

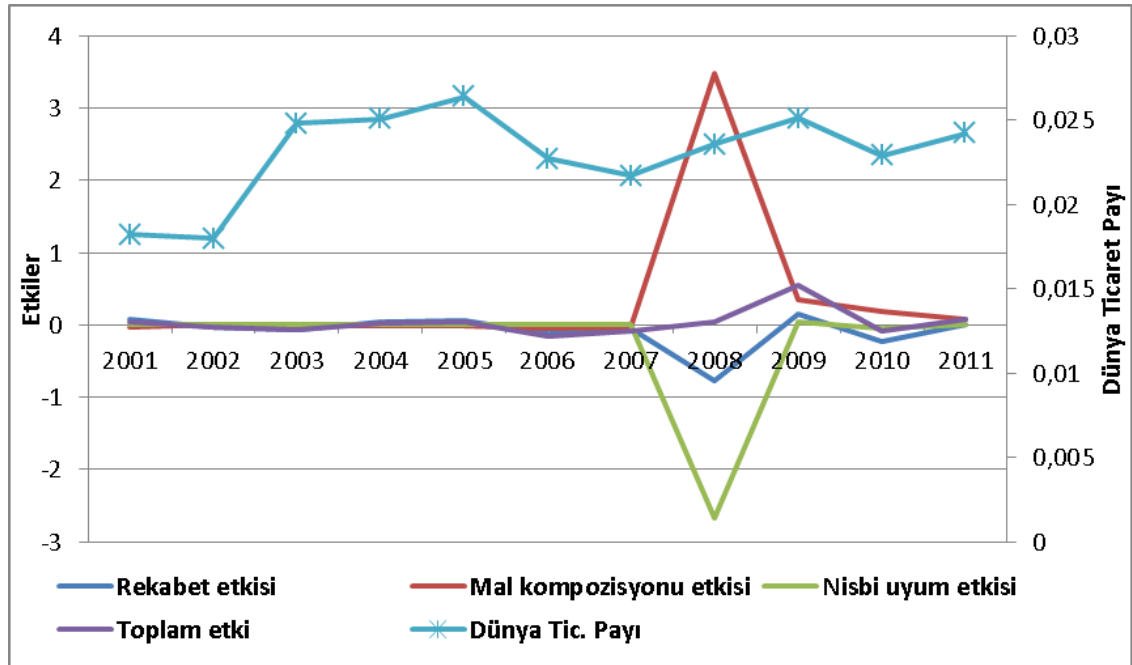
Şekil 86. Karayolu Taşımacılığı Navlun Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.2. Seyahat Sektörü

Dünya seyahat sektörü ihracatı, dünya ticareti içinde çok büyük bir paya sahiptir. Türkiye'nin seyahat hizmetleri ana sektörünün dünya seyahat sektörü içindeki ihracat payı 2001 yılında %1,8'dir. 2002 yılında azalan sektörel pay, 2003 yılından itibaren sürekli artmış ve 2005 yılında %2,6 olarak hesaplanmıştır. 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'nin ihracat payında azalma olmuştur. 2008 yılında %2,3 ve 2009 yılında %2,9 olan ihracat payı 2010 yılında azalmış, 2011 yılında tekrar artarak %2,4 olarak hesaplanmıştır.

Mal kompozisyonu etkisi 2007 yılından sonra pozitifdir. Dünya ticaretinde seyahat hizmetleri ihracat payı 2007 yılına kadar azalmış, bu yıldan sonra artmıştır. Türkiye'nin ihracatı 2001, 2004, 2005, 2008 ve 2010 yıllarında değişen bu talep yapısına uyum gösterememiş ve nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Diğer yıllarda bu etki pozitif olarak hesaplanmıştır. Rekabet etkisi 2001, 2004, 2005, 2009 ve 2011 yıllarında pozitifdir. Bu yıllarda Türkiye seyahat sektörünün dünya pazarlarında rekabet edebilirliği yüksektir (bkz. Şekil 4.43).

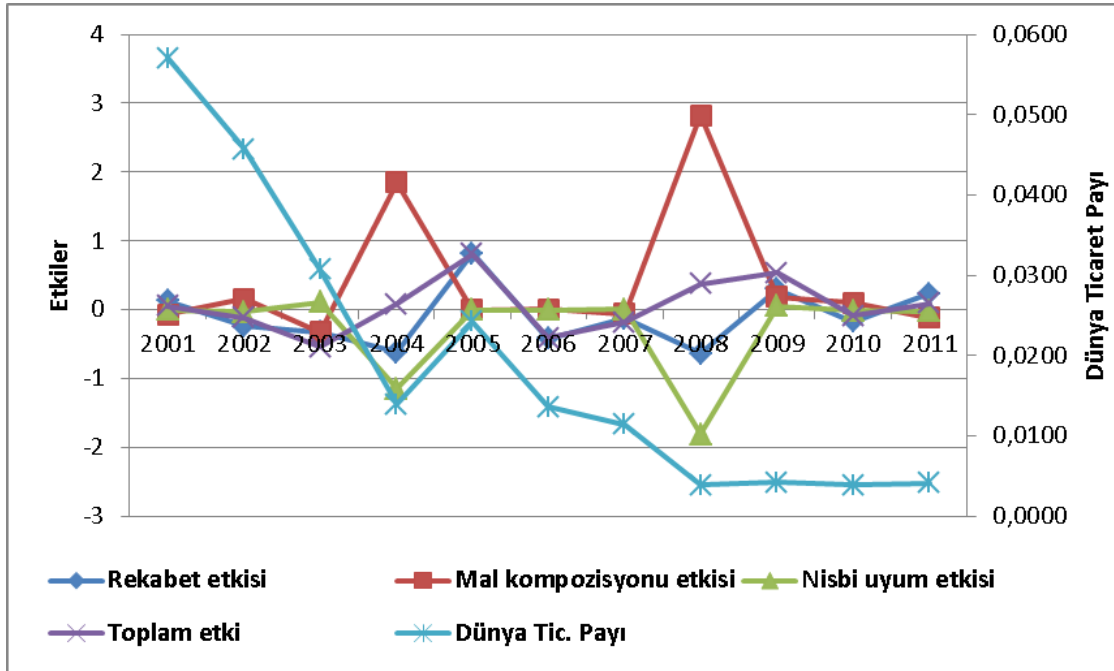

Şekil 87. Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

İş seyahati sektöründe Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı yıllar itibariyle düşüş göstermiştir. 2001 yılında %5,7 olan ihracat payı, 2002 yılında %4,5, 2003 yılında %3 ve 2004 yılında %1,3 olarak hesaplanmıştır. 2005 yılında artan ihracat payı %2,4'e yükselmiş, bu yıldan sonra sürekli azalarak, 2008 yılında %0,39'a gerilemiştir. 2009 yılında Türkiye'nin ihracat payı artarak %0,4'e yükselmiş, 2010 yılında tekrar %0,38 seviyesine gerilemiştir. 2011 yılında %0,4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.44).

İş seyahati hizmetleri dünyada toplam ihracat içinde payı artan bir hizmettir. Bu sektörün 2002, 2004, 2006, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında dünya ticareti içindeki payında artış olmuş ve mal kompozisyonu etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. İş seyahati hizmetleri sektöründe 2003, 2007 ve 2009 yıllarında nisbi uyum etkisi pozitifdir. Bu yıllar dışında Türkiye sektörde değişen dünya ihraç talep kompozisyonuna uyum sağlayamamıştır. 2001, 2005, 2009 ve 2011 yıllarında Türkiye ihraç ettiği bu hizmette, dünya pazarlarında rekabet edebilirliğini yükseltmiş ve rekabet etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Diğer tüm yıllarda rekabet edebilirliği negatiftir (bkz. Şekil 4.44).

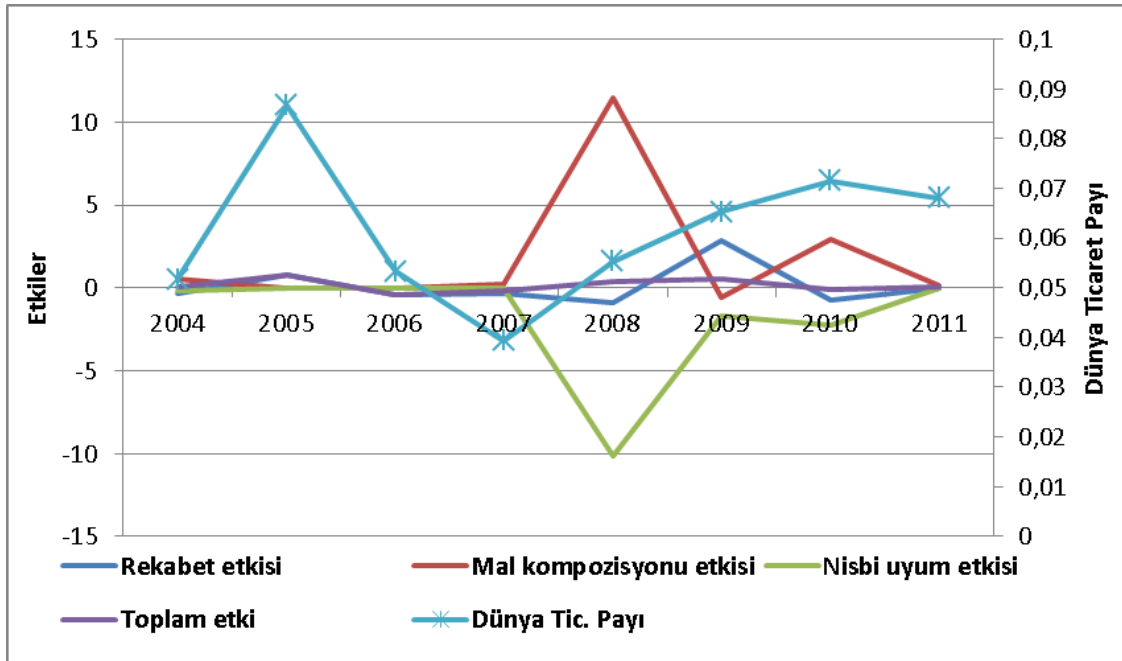

Şekil 88. İş Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.45’de iş seyahatinin alt sektörü olan diğer sektöründe ihracatın gelişimi ve yönü gösterilmiştir. Bu sektörde dünya ticareti içinde Türkiye’nin sektörel payı 2004 yılında %5,1 iken 2005 yılında %8,6 ya yükselmiş, 2006 yılında %5,3 ve 2007 yılında %3,9’a düşen ihracat payı, 2008 yılında tekrar yükselişe geçerek %5,5 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılından itibaren sürekli artan Türkiye’nin ihracat payı, 2009 yılında %6,5 ve 2010 yılında %7,1 seviyesine yükselmiştir. 2011 yılında bir önceki yıla göre ihracat payı azalmış ve %6,8 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.45).

Mal kompozisyonu etkisi 2006 ve 2009 yıllarında negatiftir. Bu yıllarda toplam dünya ticaretinde sektörün payı azalmış, diğer tüm yıllarda dünya ticaret payı artmıştır. Nisbi uyum etkisi 2005 ve 2006 yıllarında pozitifdir. Diğer yıllarda Türkiye, dünya ticaretinde değişen talep yapısına uyum sağlayamamış nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Rekabet etkisi 2005 ve 2009 yıllarında pozitifdir. Bu yıllar dışında Türkiye’nin sektörde rekabet edebilirliği negatif olarak hesaplanmıştır. 2006, 2007 ve 2010 yılında toplam etki de negatiftir (bkz. Şekil 4.45).

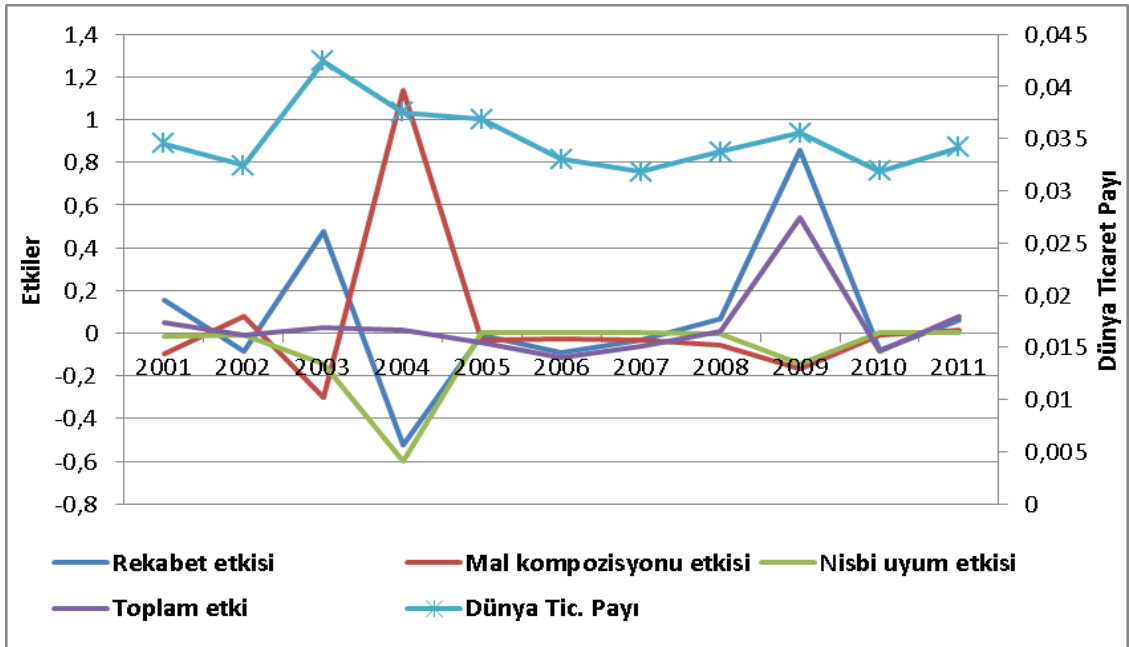

Şekil 89. İş Seyahat Hizmetleri Diğer Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.46’da kişisel seyahat sektörü ihracat payında değişiklikler ve etkiler yer almaktadır. Kişisel seyahat hizmetlerinde Türkiye’nin ihracat payı 2001 yılında %3,4’tür. 2002 yılında ihracat payında bir miktar azalma meydana gelmiş ve pay %3,2 seviyesine düşmüştür. 2003 yılında %4,2 seviyesine yükselen ihracat payı, 2004 yılında tekrar düşerek %3,7 olarak hesaplanmıştır. 2007 yılına kadar Türkiye’nin ihracat payı düşmüştür. 2008 ve 2009 yıllarında %3,5 seviyesine yükselen pay, 2010 yılında tekrar düşerek %3,1 olarak hesaplanmıştır. 2011 yılında sektörel pay %3,4’tür (bkz. Şekil 4.46).

Mal kompozisyonu etkisi 2002, 2004 ve 2011 yılları dışında negatiftir. Bu yıllarda dünya ticareti içinde sektörün payında artış olmuş, negatif hesaplanan yıllarda dünya ticaret payı bu sektörde azalmıştır. 2005, 2006, 2007, 2010 ve 2011 yıllarında dünya ticaret yapısıyla uyumlu bir yön sergileyen Türkiye kişisel seyahat sektörü ihracatında, nisbi uyum etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Rekabet etkisi 2001, 2008 2009 ve 2011 yılı dışındaki tüm yıllarda negatif bulunmuştur. Rekabet etkisinin negatif olduğu yıllarda Türkiye ihracat yapılan ülkelerin ithal taleplerine uyum sağlayamamış ve rekabet avantajını yakalayamamıştır (bkz. Şekil 4.46).

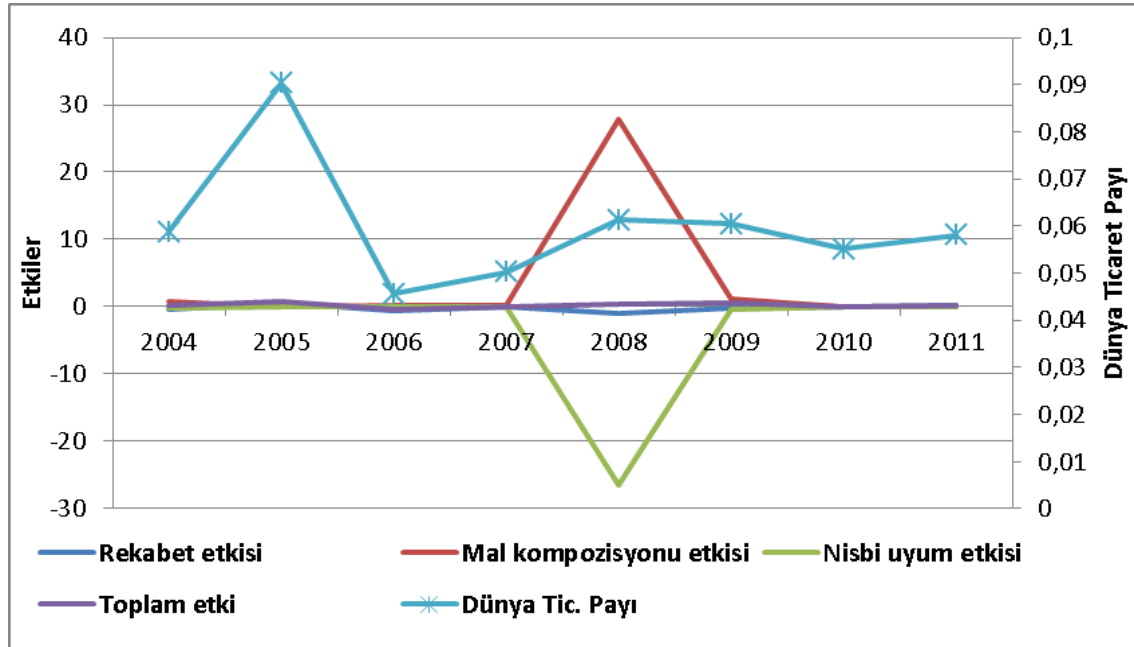
Şekil 90. Kişisel Seyahat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.3. Sağlık Sektörü

Sağlıkla sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2004 yılında %5,8'dir. 2005 yılında %9 seviyesine yükselen ihracat payı, 2006 yılında %4,5 seviyesine düşmüştür. 2007 yılında Türkiye'nin sağlık sektörü ihracat payı tekrar yükselerek %5, 2008 yılında %6,1 olarak hesaplanmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında tekrar azalan ihracat payı, 2011 yılında bir miktar artış kaydederek %5,8 seviyesine ulaşmıştır (bkz. Şekil 4.47).

Rekabet edebilirlik etkisi 2005 ve 2011 yılında pozitif diğer tüm yıllarda negatiftir. Bu yıllarda Türkiye'nin ihracat payındaki artış, dünya ticareti içinde ihracatı artan bir sektörde meydana gelmiştir. Rekabet etkisinin negatif olduğu diğer yıllarda bir önceki döneme göre sektörel payın azaldığı görülmektedir. Mal kompozisyonu etkisi sadece 2010 yılında negatiftir. Bu yılda, sektörün dünya ticaretindeki payı azalmış ve Türkiye'nin ihracat payı da azaldığı için nisbi uyum etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Nisbi uyum etkisi 2005, 2010 ve 2011 yıllarında pozitifdir. Toplam etki 2006 ve 2010 yıllarında negatif diğer yıllarda pozitif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.47).

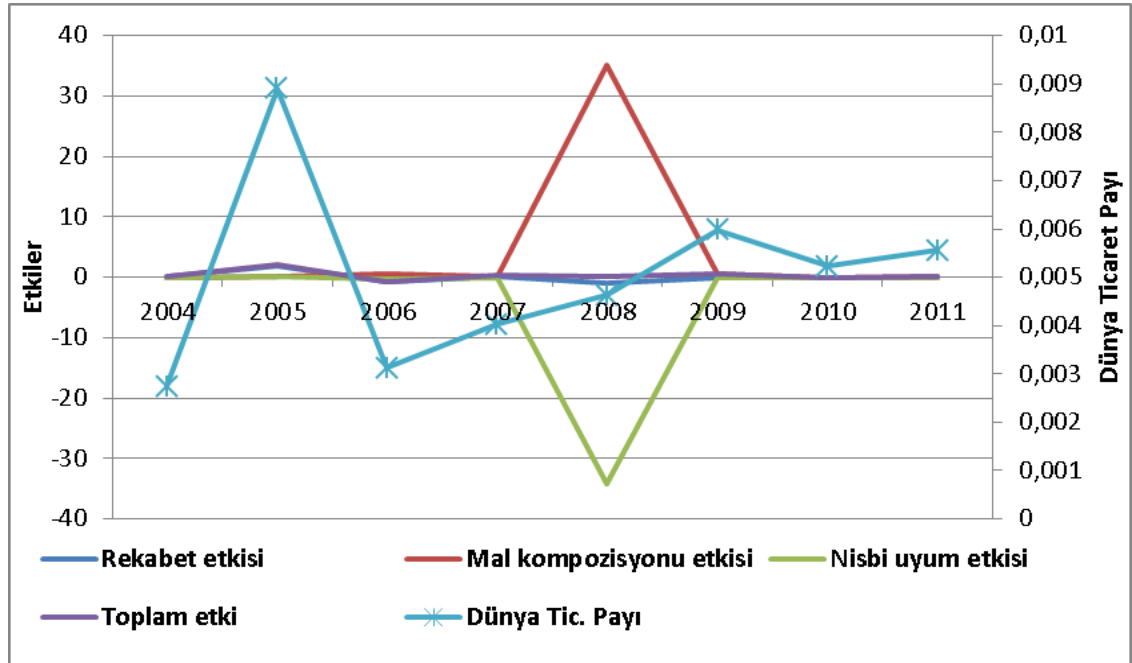
Şekil 91. Sağlık Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.4. Eğitim Sektörü

Şekil 4.48, eğitim sektöründe Türkiye'nin ihracat payını ve etkileri göstermektedir. Türkiye'nin eğitim sektöründeki ihracat payı 2004 yılında %0,27'dir. 2005 yılında ihracat payı yükselerek %0,88 seviyesine ulaşmıştır. 2006 yılında düşen ihracat payı %0,3 olarak hesaplanmıştır. 2007 yılında %0,4 seviyesine yükselen ihracat payı 2008 yılında %0,46 2009 yılında %0,59'a ulaşmıştır. Türkiye'nin eğitim sektörü ihracat payı 2010 yılında %0,52 ve 2011 %0,55 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.48).

Rekabet etkisi 2004, 2005 ve 2007 yıllarında pozitifdir. Bu yıllarda dünya ticaretinde ihracatı artan bu sektörde, Türkiye'nin de ihracat payını arttırdığı görülmektedir. 2004 ve 2010 yıllarında mal kompozisyonu etkisi negatiftir. Bu yıllarda bir önceki yıla göre dünya ihracat payı düşmüştür. Nisbi uyum etkisi 2005, 2007 ve 2010 yıllarında pozitifdir. Bu yıllarda dünya ihracatı artan bu sektörde Türkiye'nin ihracat payını arttırdığı, negatif olan diğer yıllarda ise ihracat payını azalttığı görülmektedir (bkz. Şekil 4.48).

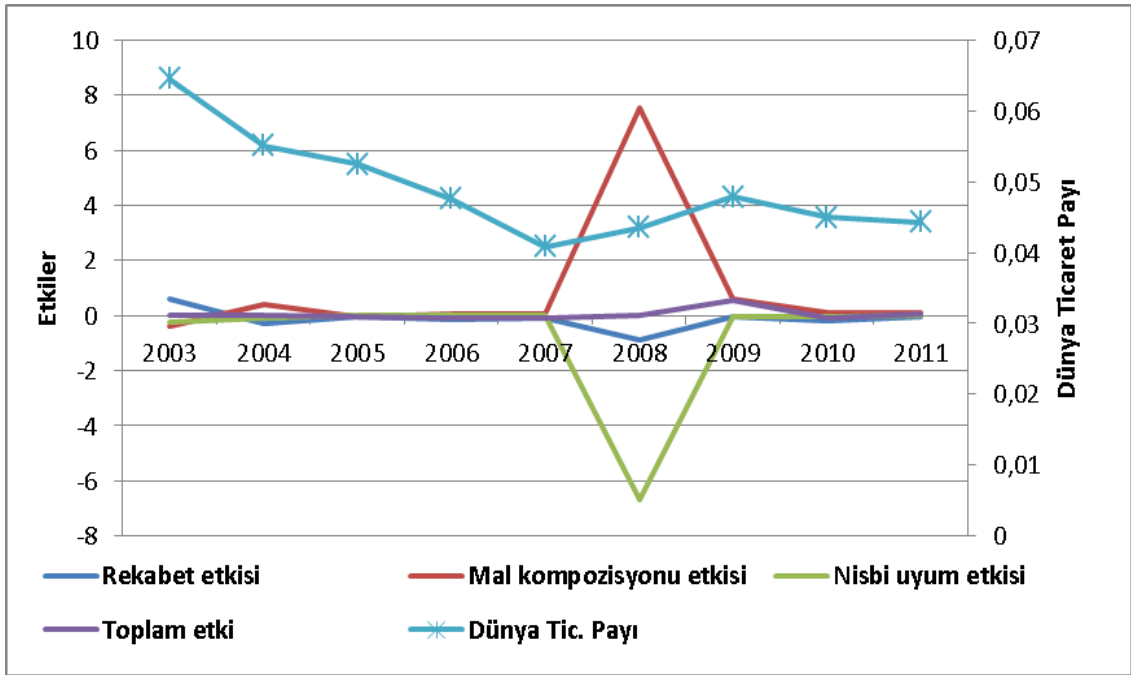

Şekil 92. Eğitim Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Eğitimle ilgili diğer hizmetler sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2003 yılında %6,4'tür. 2004 yılında %5,5 seviyesine gerileyen ihracat payı, 2007 yılına kadar azalarak %4 seviyesine düşmüştür. 2008 ve 2009 yılında Türkiye'nin ihracat payında artış meydana gelmiş %4,7 olarak hesaplanmıştır. 2010 ve 2011 yılında azalmaya devam eden Türkiye'nin ihracat payı %4,4 seviyesine kadar gerilemiştir (bkz. Şekil 4.49).

Eğitimle ilgili diğer hizmetler sektöründe Türkiye'nin payı bir önceki döneme göre her yıl azaldığı için (2008 ve 2009 yılı hariç) tüm yıllarda rekabet etkisinin negatif olduğu görülmektedir. Dünya ticaretinde ihraç talebi artan bu sektörde Türkiye'nin ihracat payı düşmüştür. 2003 ve 2005 yılında bu sektörün dünya ticaretinde talebi düşmüştür ve mal kompozisyonu etkisi negatif hesaplanmıştır. Nisbi uyum etkisi 2005 yılı dışında tüm yıllarda negatiftir. Bu durum dünya ticareti içinde talebi artan bu sektörde Türkiye'nin ihracat payını azalttığı ve dünyada değişen ithal talep yapısına uyum sağlayamadığı ve rekabet edebilirliğinin çok zayıf olduğunu göstermektedir (bkz. Şekil 4.49).

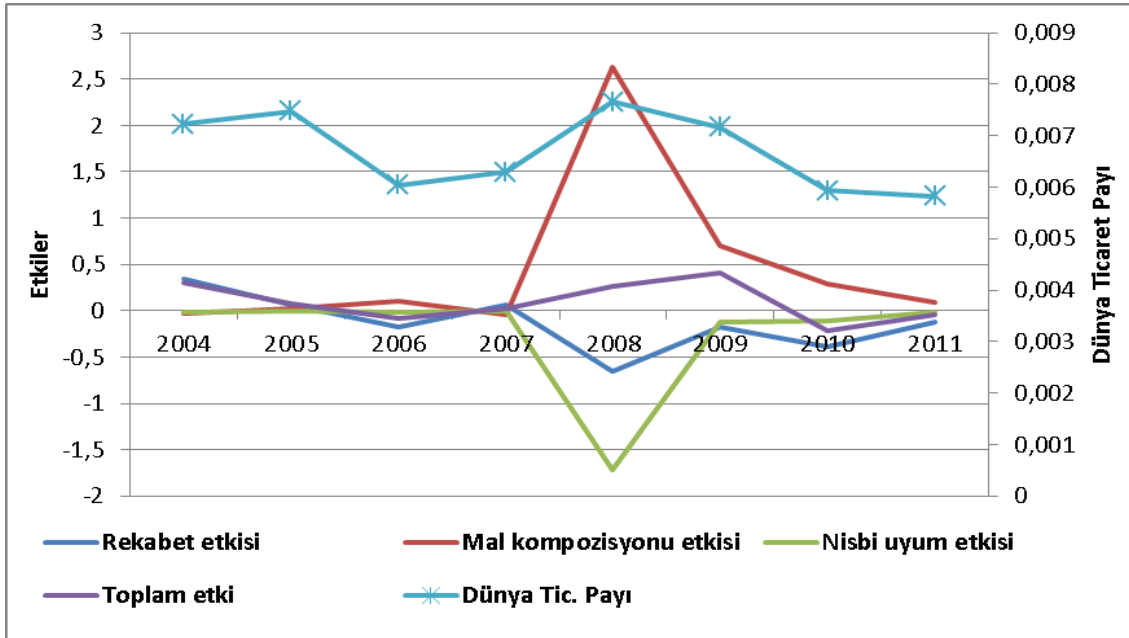
Şekil 93. Eğitimle İlgili Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.5. İletişim Ve Telekomünikasyon Sektörü

Türkiye'nin iletişim hizmetleri sektöründe ihracat payı 2004 yılında %0,72'dir. 2005 yılında bir miktar artış kaydeden ihracat payı %0,74 olarak hesaplanmıştır. 2006 yılında %0,6 seviyesine gerileyen ihracat payı, 2007 ve 2008 yıllarında artış kaydederek %0,76 seviyesine ulaşmıştır. 2008 yılından sonra Türkiye'nin iletişim hizmetleri ihracat payı sürekli düşmüş 2009 yılında %0,71 2010 yılında %0,59 ve 2011 yılında %0,58 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.50).

Türkiye'nin iletişim hizmetleri sektöründe, 2004, 2005 ve 2007 yıllarında rekabet edebilirlik etkisi pozitifdir. Bu yıllarda bir önceki döneme göre Türkiye'nin dünya ticareti içinde ihracatını arttırdığı görülmektedir. İletişim hizmetleri sektörü dünya ticareti içinde talebi artan bir hizmettir ve 2004 ve 2007 yılı dışındaki tüm yıllarda mal kompozisyonu etkisi pozitifdir. Türkiye'nin iletişim hizmetleri sektöründe ihracat payındaki değişiklikler, dünya piyasalarına uyum sağlayamamış ve 2005 yılı hariç, nisbi uyum etkisi tüm yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. İletişim hizmetleri dünya ticaretinde payı artan bir sektör olmasına rağmen, Türkiye bu sektördeki payını özellikle 2008 yılından itibaren düşürmüş rekabet edebilirliği zayıflamıştır (bkz. Şekil 4.50).

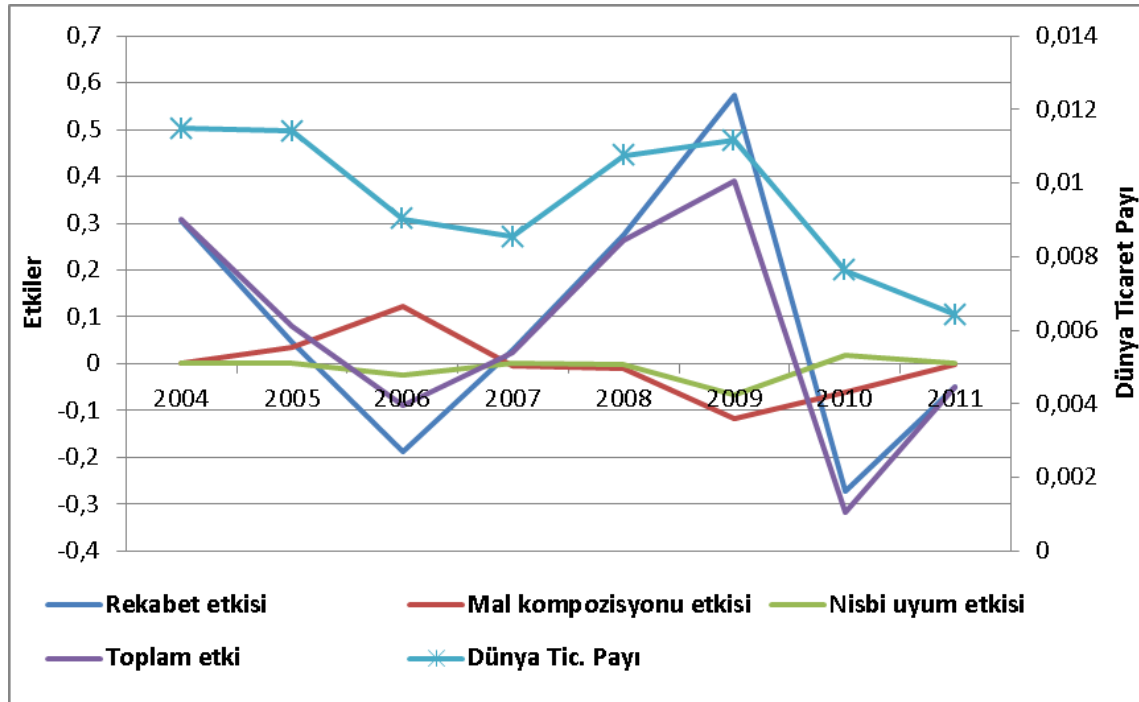

Şekil 94. İletişim Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Telekomünikasyon sektöründe 2004 yılında Türkiye'nin ihracat payı %1,14'tür. 2005 yılından itibaren sürekli azalan ihracat payı 2007 yılında %0,8 seviyesine kadar gerilemiştir. 2008 ve 2009 yıllarında artan ihracat payı %1,11 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin sektördeki ihracat payı 2010 ve 2011 yıllarında azalmış ve %0,64 seviyesine kadar gerilemiştir (bkz. Şekil 4.51).

Telekomünikasyon sektöründe 2006, 2010 ve 2011 Türkiye'nin ihracat payı bir önceki yıla göre düşmüş, rekabet etkisi negatif hesaplanmıştır. Diğer yıllarda rekabet edebilirlik pozitifdir. Mal kompozisyonu etkisi 2007 ve sonrası için negatiftir. 2007 yılından sonra dünya ticareti içinde telekomünikasyon sektörünün payı azalmaya başlamıştır. Nisbi uyum etkisi ise 2004, 2005, 2010 ve 2011 yılında pozitif olmuştur. Pozitif olan yıllarda Türkiye ihracatı, dünyanın değişen telekomünikasyon hizmeti ihraç talep kompozisyonuna uyum sağlamış, Türkiye'nin ihracat payındaki değişiklik, dünya ticaret payındaki değişiklikle aynı yönde hareket etmiştir. Toplam etki 2006, 2010 ve 2011 yıllarında negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.51).

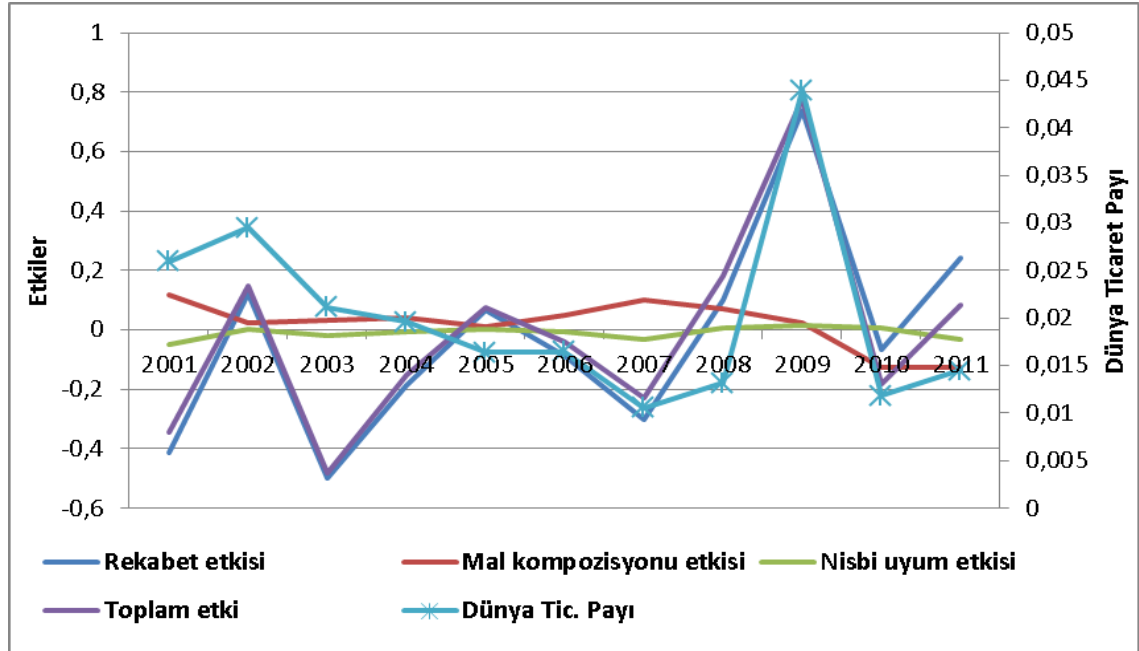
Şekil 95. Telekomünikasyon Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.6. İnşaat Hizmetleri Sektörü

İnşaat hizmetleri sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %2,5, 2002 yılında %2,9'dur. Sektörün ihracat payı 2003 yılından itibaren azalmaya başlamış 2005 yılında %1,63 seviyesine gerilemiştir. 2006 yılında %1,64'e yükselen ihracat payı 2007 yılında tekrar azalarak %1 seviyesine düşmüştür. 2009 yılında %4,3 ile en yüksek seviyeye ulaşan inşaat hizmetleri ihracat payı, 2010 yılında düşerek %1,1 ve 2011 yılında %1,4 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.52).

İnşaat hizmetleri sektörü dünya ticareti ihracatında talebi yükselen bir hizmettir. Bu yükselme 2010 yılından sonra durmuş, mal kompozisyonu etkisi 2010 yılından sonra negatif olmuştur. Türkiye bu sektörde 2003, 2004, 2006 ve 2007 yıllarında ihracat payını düşürmüştür. Talebi artan bir hizmette ihracat payı düştüğü için bu yıllarda nisbi uyum etkisi de negatiftir. 2011 yılında ise dünya ihracat payı azaldığı halde Türkiye'nin ihracat payı artmış nisbi uyum etkisi negatif olmuştur. Sektörde rekabet gücü 2008, 2009 yıllarında yüksektir. Bu yıllar da daha önceden belirttiğimiz gibi küresel kriz dönemidir (bkz. Şekil 4.52).

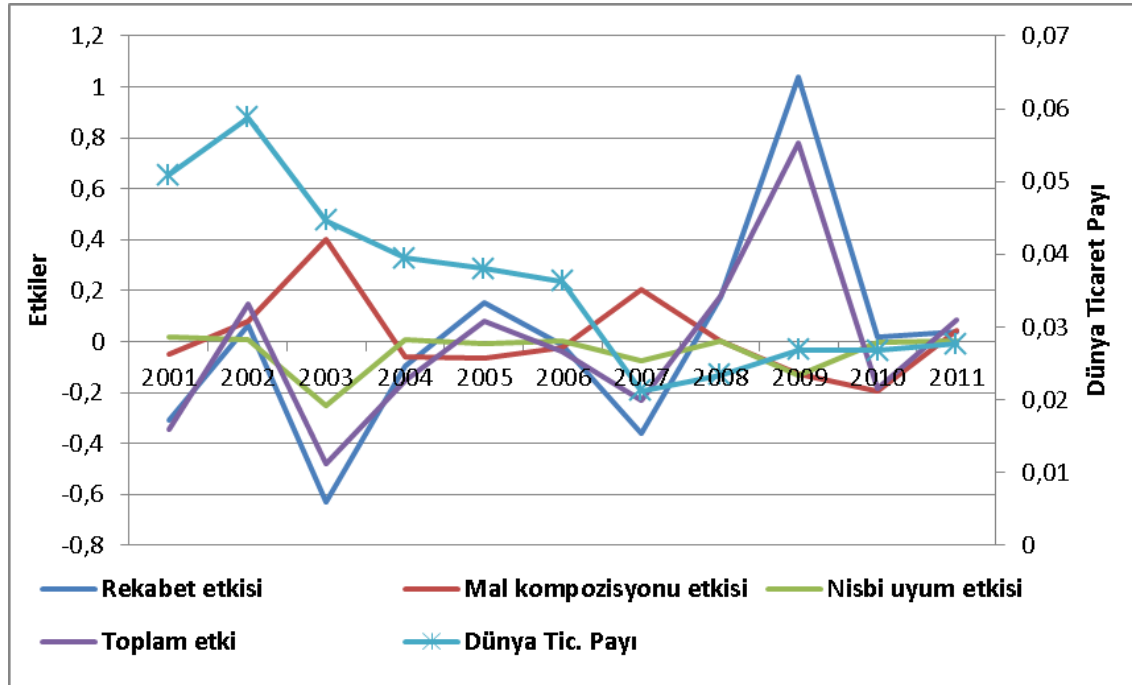

Şekil 96. İnşaat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin yurtdışı inşaat hizmetleri sektöründe ihracat payı 2001 yılında %5, 2002 yılında %5,8'dir. 2003 yılında Türkiye'nin sektördeki ihracat payı azalmış, 2007 yılına kadar bu azalma devam etmiş ve %2,1 olarak hesaplanmıştır. 2008 ve 2009 yılında artış gösteren ihracat payı 2010 yılında tekrar azalarak %2,6 olmuştur. 2011 yılında ihracat payı %2,7'dir.

Türkiye'nin yurtdışı inşaat hizmetleri sektöründe 2003, 2004, 2006 ve 2007 yıllarında ihracat payı düşmüş rekabet etkisi negatif değerler almıştır. 2002, 2003, 2007, 2008 ve 2011 yıllarında sektörün dünya ticareti içinde ihracat payı artmış mal kompozisyonu etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu yıllarda sektöre dünya ihrac talebi artarken Türkiye'nin ihracat payındaki düşüşler rekabet edebilirlik etkisinin ve nisbi uyum etkisinin negatif çıkmasına neden olmuştur. 2003, 2005, 2007, 2009 ve 2010 yıllarında değişen dünya ticaret yapısına, Türkiye'nin ihracat yapısı uyum sağlayamamış nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Diğer yıllarda Türkiye'nin sektörel ihracatı, dünya piyasalarıyla daha uyumlu bir tablo çizmiştir (bkz. Şekil 4.53).

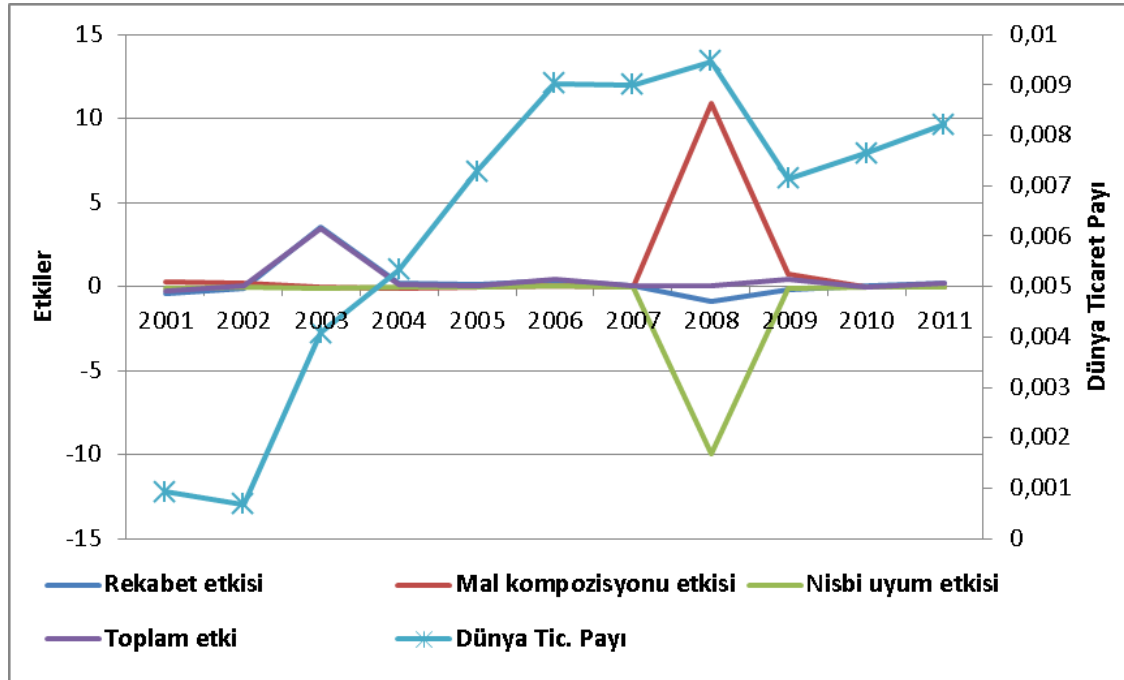
Şekil 97. Yurtdışı İnşaat Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.7. Sigortacılık Hizmetleri

Türkiye sigortacılık sektörünün dünya ticareti içindeki ihracat payı 2001 yılında %0,09'dur. İhracat payı 2002 yılında %0,06 seviyesine gerilemiştir. 2002 yılından 2006 yılına kadar artış gösteren ihracat payı %0,9 seviyesine ulaşmıştır. 2007 yılında bir miktar azalan ihracat payı 2008 yılında tekrar yükselerek %0,94 olarak hesaplanmıştır. 2009 yılında %0,71 seviyesine düşen ihracat payı, 2010 ve 2011 yılında artarak %0,8 olarak hesaplanmıştır (Bkz. Şekil 4.54).

Rekabet etkisi 2001, 2002, 2008 ve 2009 yıllarında negatiftir. Sigortacılık sektörünün dünya ticareti içinde ihracat payı 2003, 2004, 2005, 2007 ve 2010 yıllarında azalmış ve mal kompozisyonu etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Nisbi uyum etkisi sadece 2006 ve 2011 yıllarında pozitifdir. Bu iki yılda Türkiye'nin ihracatındaki artış dünya ticaret payındaki artışla uyumludur. Toplam etki 2001 ve 2011 yılı dışında pozitif olarak hesaplanmıştır (Bkz. Şekil 4.54).

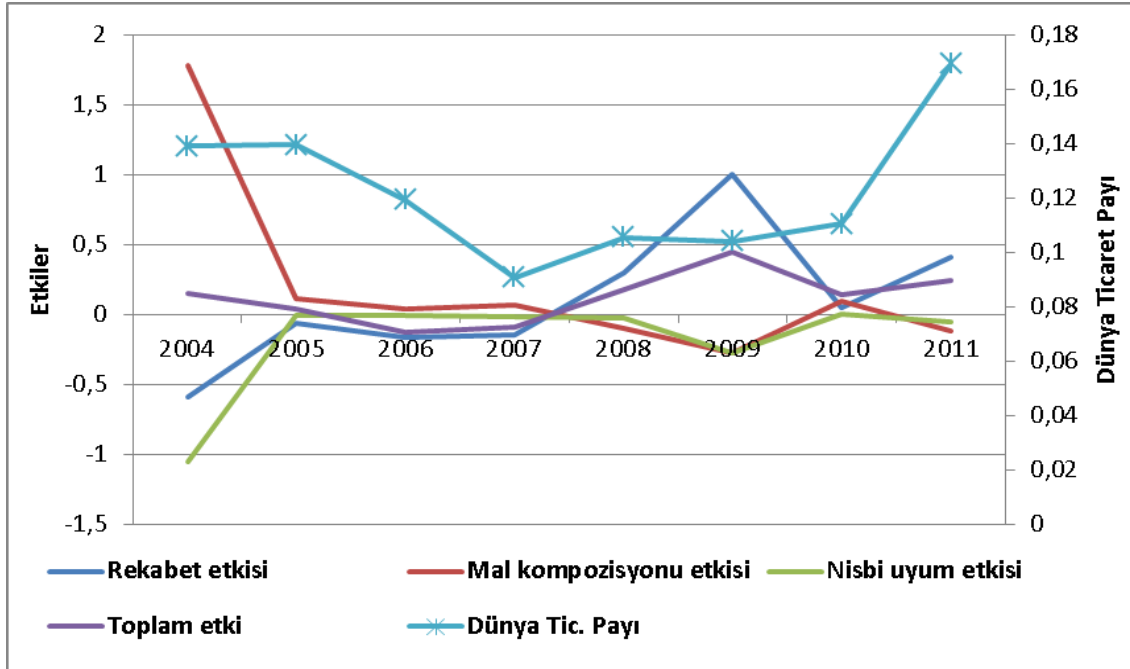

Şekil. 98. Sigortacılık Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4.55’de sigortacılık sektörüne ait navlun (eşya ve yük taşımacılığı) hizmetlerine ait sonuçlar verilmiştir. 2004 yılında sigortacılık sektörüne ait Türkiye’nin ihracat payı %13,9’dur. 2005 yılında ihracat payı artarak %13,93 seviyesine yükselmiştir. 2006 yılından itibaren ihracat payı azalmaya başlamış %11,9 seviyesine 2007 yılında ise %9 seviyesine gerilemiştir. 2008 yılında Türkiye’nin ihracat payında artış olmuş %10,5 ve 2009 yılında ise %10,4 olarak hesaplanmıştır. 2010 yılında %11 seviyesine yükselen ihracat payı 2011 yılında %16’dır (bkz. Şekil 4.55).

Sigortacılık sektörüne ait navlun (eşya ve yük taşımacılığı) hizmetlerinin dünya ticareti içindeki ihracat payı artmış, 2008, 2009 ve 2011 yıllarında dünya ticareti ihracat talebi düşerek mal kompozisyonu etkisi negatif hesaplanmıştır. Türkiye’nin ihracat payındaki değişimin yönü, dünya ticaretindeki ihracatın yönüyle tüm yıllarda farklılık göstermiştir nisbi uyum etkisi sadece 2010 yılında pozitif diğer tüm yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. Rekabet edebilirlik etkisi 2007 yılından sonra pozitif olmuştur. Bu sektörde Türkiye’nin payı çok yüksek olmasına rağmen, ihraç yapısı dünya piyasalarının değişen ithal talep yapısına uyumlu bir yapı sergileyememiştir (bkz. Şekil 4.55).

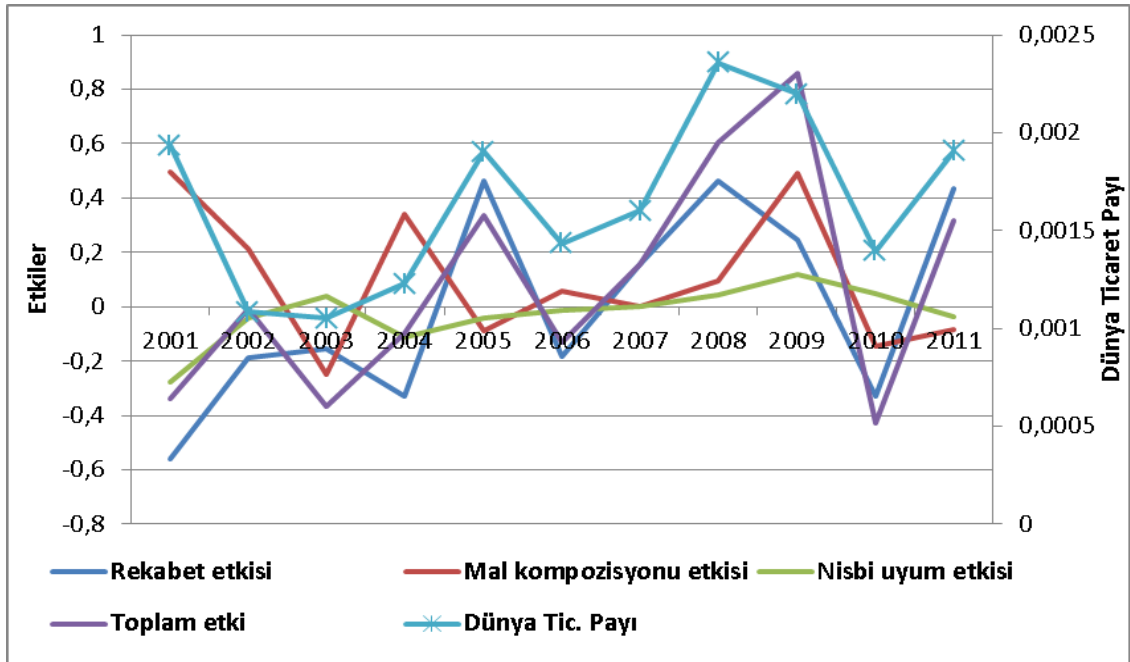

Şekil. 99. Sigortacılık Hizmetlerinde Navlun hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Reasürans hizmetleri (Yeniden Sigortalama), sigorta edilmiş riskin, belli bir kısmının veya tamamının yeniden sigorta edilmesine yönelik sunulan hizmettir. Türkiye'nin bu sektörde ihracat payındaki değişim yıllar itibari ile (sektörün bu yıllarda yeniden yapılanması nedeniyle) farklılıklar göstermiştir. 2001 yılında %0,19 olan ihracat payı 2002 ve 2003 yılında azalarak %0,10 seviyesine gerilemiştir. 2004 ve 2005 yılında Türkiye'nin ihracat payında artış meydana gelmiş %0,19 seviyesine yükselmiştir. 2006 yılında %0,14, 2007 yılında %0,16, 2008 yılında %0,23 olarak hesaplanan ihracat payı 2009 ve 2010 yıllarında azalmış ve 2011 yılında %0,19 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.56).

2005 yılına kadar rekabet edebilirlik etkisi negatiftir. 2006 yılından itibaren Türkiye'nin sektördeki rekabet edebilirliği artmış, 2010 yılında rekabet etkisi tekrar negatif olmuştur. 2003, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında Türkiye'nin sektörel ihracatının yönü, dünya talebiyle uyum göstermiş ve nisbi uyum etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. 2003, 2007, 2010 ve 2011 yıllarında dünya ticareti içinde sektörün ihracatı düşmüş mal kompozisyonu etkisi negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.56).

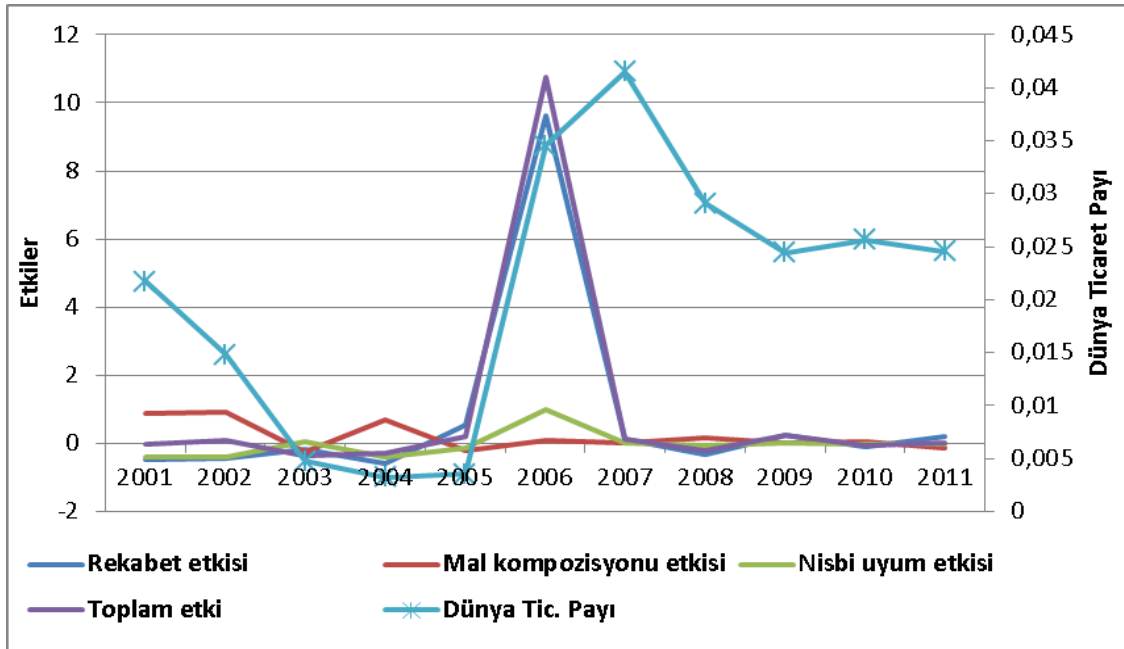

Şekil 100. Reasürans Hizmetleri (Yeniden Sigortalama) Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Sigortacılıkta yardımcı hizmetler sektöründe, 2001 yılında Türkiye'nin ihracat payı %2,1'dir. 2002, 2003 ve 2004 yılında ihracat payı azalarak %0,32 seviyesine kadar gerilemiştir. 2005 yılında artmaya başlayan Türkiye'nin ihracat payı 2007 yılında çok yüksek bir sıçrama ile %4,1 seviyesine yükselmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında ihracat payında azalma meydana gelmiş, 2010 yılında ihracat payı bir miktar artış kaydederek %2,5 olarak hesaplanmıştır. 2011 yılında Türkiye'nin sektördeki ihracat payı %2,4'tür (bkz. Şekil 4.57).

Rekabet edebilirlik etkisi 2001, 2002, 2003, 2004, 2008, 2010 yıllarında negatiftir. Bu yıllarda Türkiye'nin ihracatına dünya talebi azalmıştır. 2005, 2006 ve 2007 yıllarında sektörün ihracat payı ve rekabet edebilirliği artmış, rekabet etkisi pozitif hesaplanmıştır. 2008 yılından sonra bu etki tekrar negatiftir. Mal kompozisyonu etkisi 2003, 2005 ve 2011 yıllarında negatiftir bu yıllarda dünya toplam ticaretinde sektörün ihracat payı azalmıştır. 2001, 2002, 2004, 2005, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında Türkiye'nin ihracatı değişen dünya talep yapısına uyum sağlayamamış ve nisbi uyum etkisi de negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.57).

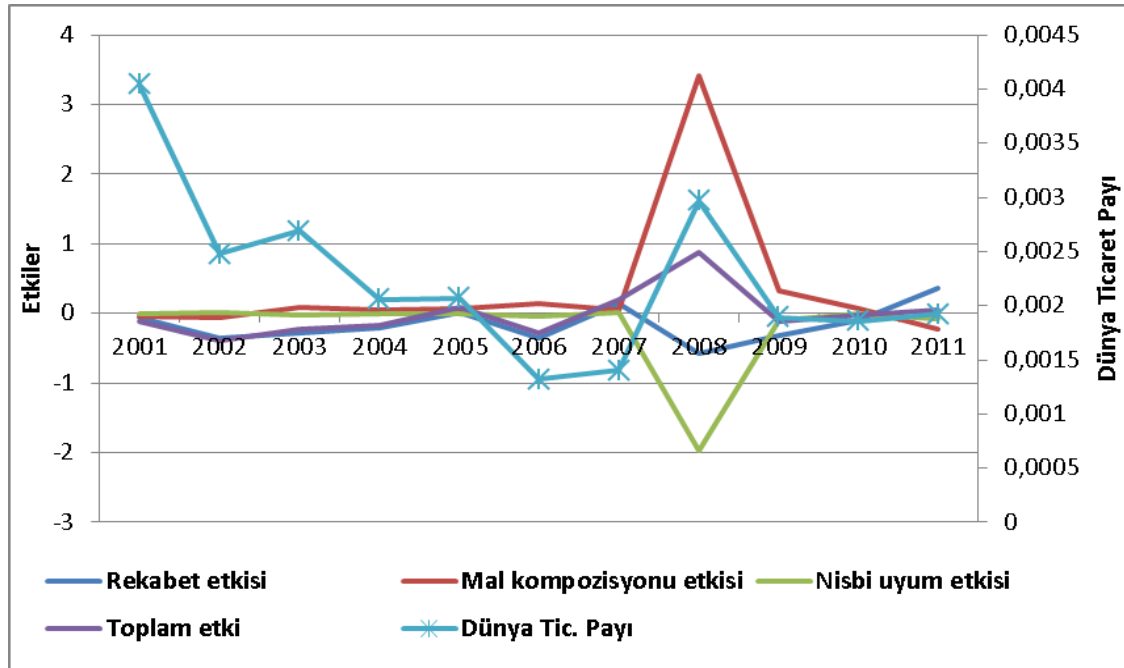
Şekil. 101. Sigortacılıkta Yardımcı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.8. Finans Hizmetleri

Finans hizmetleri sektöründe Türkiye ihracatının, dünya finans ticareti içindeki payı 2001 yılında %0,4'tür. 2002 yılında azalan ihracat payı %0,24, 2003 yılında bir miktar artışla %0,26 olarak hesaplanmıştır. 2007 yılına kadar sürekli azalan ihracat payı 2008 yılında artmaya başlamış %0,29 olarak hesaplanmıştır. 2009 ve 2010 yılında tekrar azalan ihracat payı 2011 yılında %0,19 seviyesindedir (bkz. Şekil 4.58).

Finans hizmetleri sektöründe Türkiye'nin rekabet edebilirliği oldukça zayıftır. 2005 ve 2007 yılı dışındaki tüm yıllarda rekabet etkisi negatiftir. Finans hizmetleri sektöründe ihracatın yönü, dünya ticaretiyle uyum sağlayamamış ve nisbi uyum etkisi de 2001, 2002, 2005 yılları dışında tüm yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. Dünya ticaretinde ihracat payı artan finans sektöründe 2001, 2002 ve 2011 yılları dışında mal kompozisyonu etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Toplam etki 2007, 2008 ve 2011 yılı dışında tüm yıllarda negatiftir (bkz. Şekil 4.58).

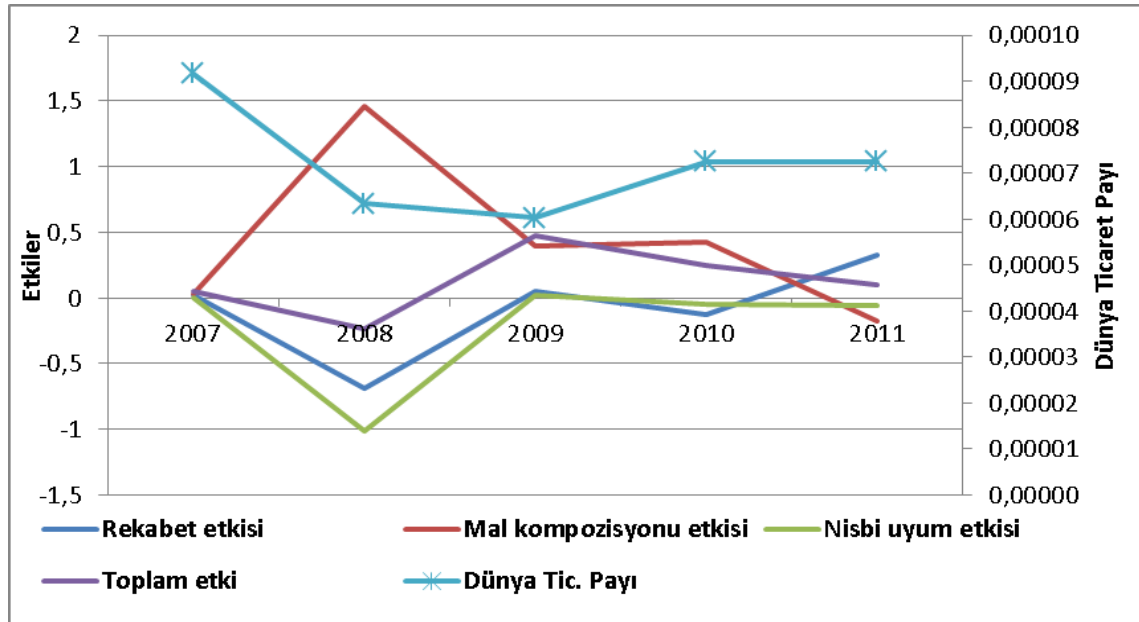
Şekil 102. Finans Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.9. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü

Türkiye'nin bilgisayar ve bilgi hizmetleri ihracat verileri 2007 yılı ve sonrası için mevcuttur. 2007 yılında bilgisayar ve bilgi hizmetleri sektöründe Türkiye'nin ihracat payı %0,009 gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Düşük olan bu pay 2008 ve 2009 yıllarında daha da azalarak %0,006 olarak hesaplanmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında Türkiye'nin ihracat payında çok küçük bir artış meydana gelmiş ve ihracat payı %0,007 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.59).

Bilgisayar ve bilgi hizmetleri dünyada talebi yükselen hizmetlerdir. Dünya ticareti içinde bilgisayar ve bilgi hizmetlerinin payı her geçen gün artmaktadır. Görüldüğü üzere mal kompozisyonu etkisi 2011 yılı hariç tüm yıllarda pozitifdir. Nisbi uyum etkisi 2008, 2010 ve 2011 yıllarında negatiftir. Bilgisayar hizmetlerinde 2011 yılına kadar dünya ihracatında önemli gelişmeler olmasına rağmen, Türkiye bu piyasalardan yeterince yararlanamamış ve dünya ile uyumlu bir performans gösterememiştir. Türkiye'nin bu sektördeki rekabet gücünü arttırması için ihracat payını daha fazla arttırması gerektiği söylenebilir (bkz. Şekil 4.59).

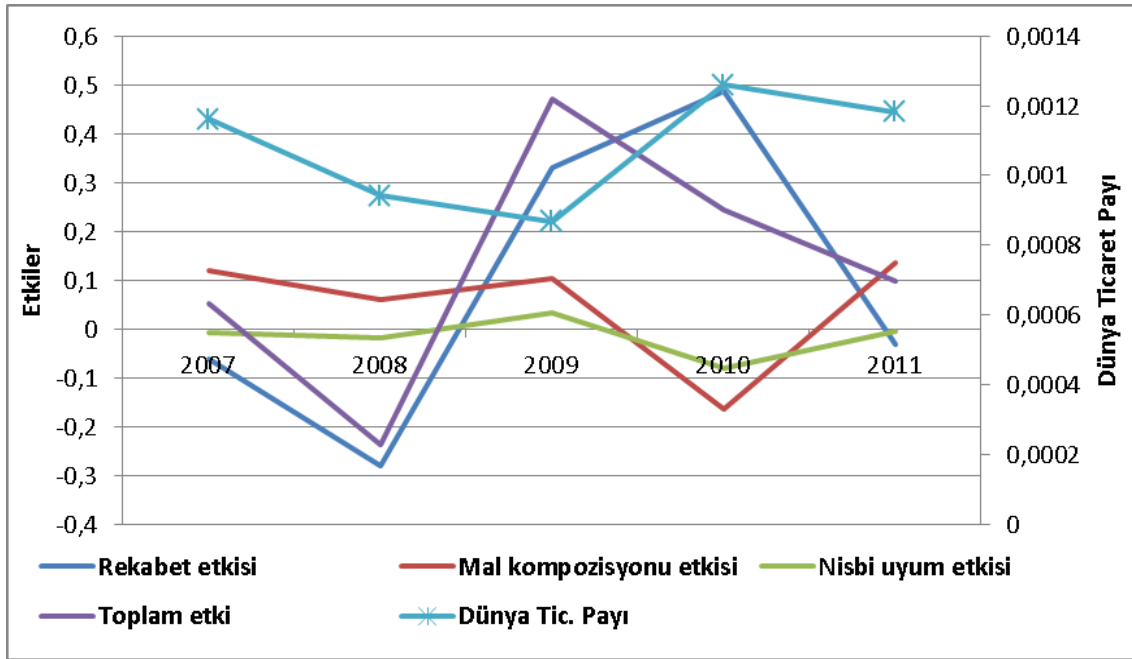

Şekil 103. Bilgisayar ve Bilgi hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin bilgi hizmetleri sektörü ihracat payı 2007 yılında %0,11'dir. 2008 ve 2009 yıllarında azalan ihracat payı, 2008 yılında %0,09, 2009 yılında %0,08 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin ihracat payında 2010 yılında artış olmuş %0,12'ye yükselmiştir. 2011 yılında dünya bilgi hizmetleri ihracatı içinde Türkiye'nin ihracat payı %0,11'dir (bkz. Şekil 4.60).

Bilgi hizmetleri dünyada talebi artan hizmetlerdendir. Sektörün dünya ticareti ihracat payı yıllar itibariyle artmış ve mal kompozisyonu etkisi 2010 yılı dışındaki tüm yıllarda pozitif olarak hesaplanmıştır. Türkiye ihracat payını, dünyada talebi artan bu hizmete arttırmayı başaramamış, dünya ticaretinin bu hizmete yönelik ihracat kompozisyonu değişikliğine uyum sağlayamamıştır. 2009 yılı dışındaki tüm yıllarda nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin Sektörde rekabet gücü zayıftır ve rekabet etkisi sadece 2009 ve 2010 yılında pozitiftir (bkz. Şekil 4.60).

Şekil 104. Bilgi Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

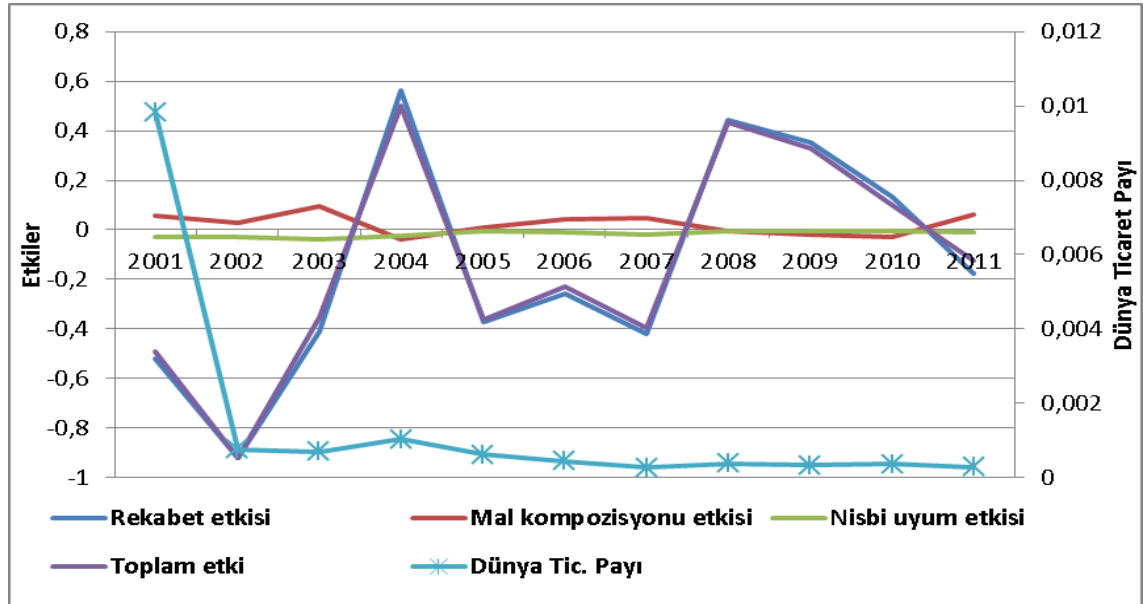
Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.10. Diğer İş Faaliyetleri Hizmetleri

Bu sektördeki hizmetler sırasıyla tüccarlık ve ticaretle ilgili diğer hizmetler, çeşitli iş ve profesyonel teknik hizmetler, Hukuk, muhasebe, yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler hizmetleri ve hukuki hizmetlerdir.

Türkiye'nin diğer iş faaliyetleri sektöründe 2001 yılı ihracat payı %0,9'dur. 2002 ve 2003 yıllarında payda azalma meydana gelmiş ve ihracat payı %0,06 seviyesine gerilemiştir. 2004 yılında artış gösteren ihracat payı 2005 yılında tekrar azalmış ve bu azalma 2007 yılına kadar devam etmiş ihracat payı %0,02'ye kadar düşmüştür. Diğer iş faaliyetleri sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2008 yılında %0,038, 2009 yılında %0,033, 2010 yılında %0,036 ve 2011 yılında %0,02 olarak hesaplanmıştır.

İhracat payı azalmış olan diğer iş faaliyetleri sektöründe, 2007 yılına kadar (2004 yılı hariç) rekabet edebilirlik etkisi negatif olmuştur. 2007 yılına kadar mal kompozisyonu etkisi pozitifdir. Sektör dünyada ihraç payı artan bir sektördür. Talebi artan bir sektörde, Türkiye'nin ihracat payı düştüğü için nisbi uyum etkisi de tüm yıllarda negatiftir. Türkiye bu hizmette değişen talep kompozisyonuna uyum sağlayamamış ve rekabet avantajı elde edememiştir (bkz. Şekil 4.61).

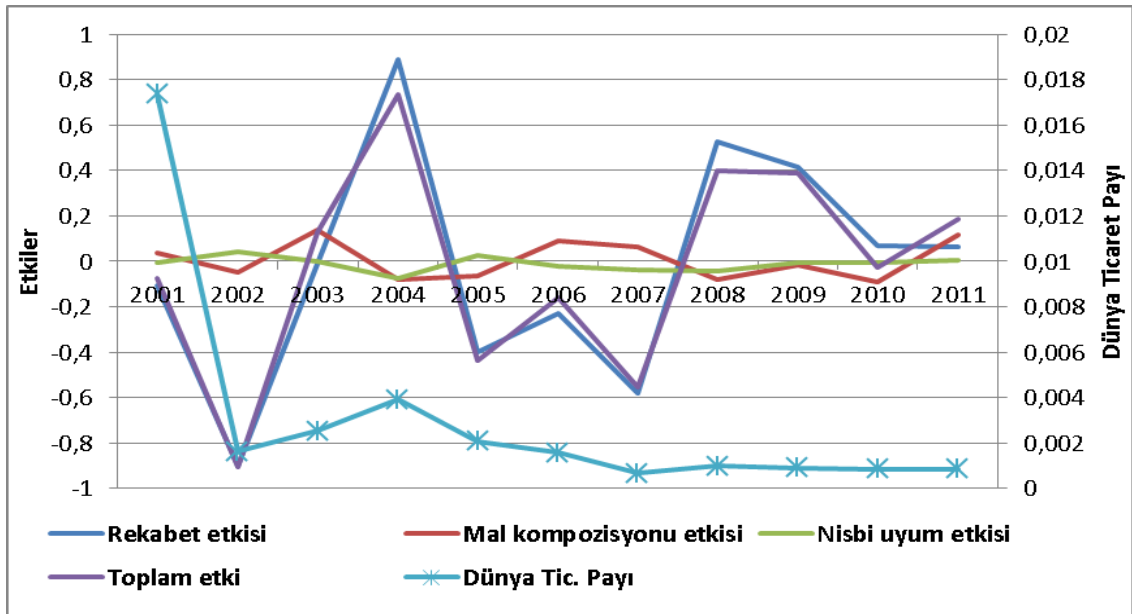

Şekil 105. Diğer İş faaliyetleri Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

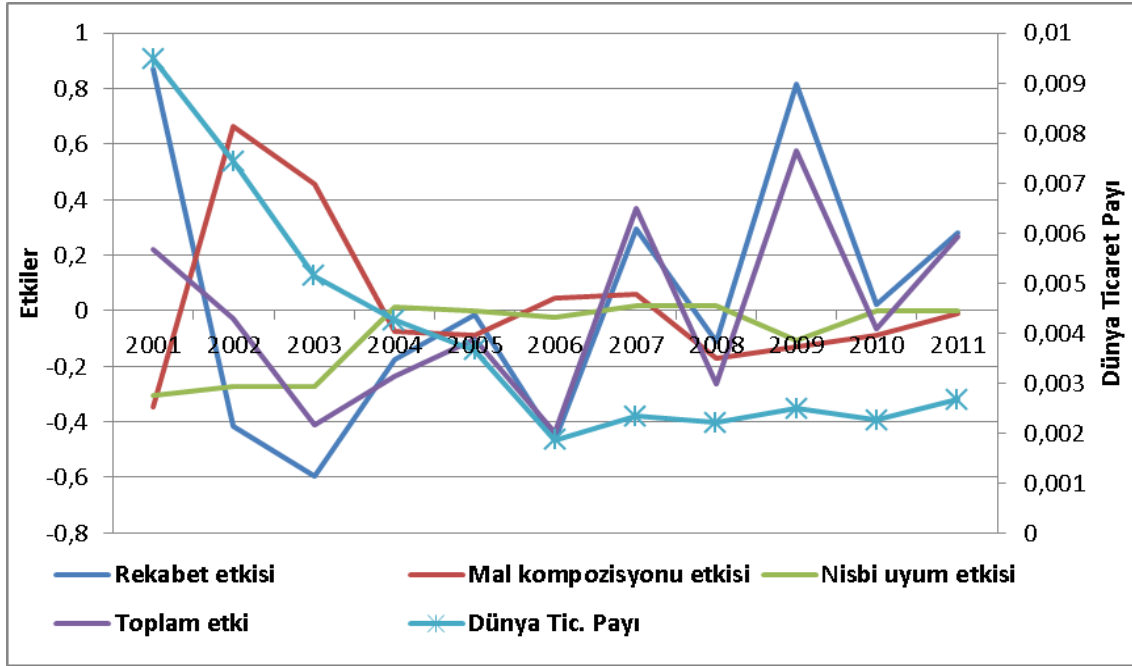
Tüccarlık ve ticaretle ilgili diğer hizmet sektöründe, Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %1,7'dir. 2002 yılında %0,16 seviyesine gerileyen ihracat payı, 2003 yılında %0,25, 2004 yılında %0,39 olarak hesaplanmıştır. 2004 yılından sonra azalmaya başlayan ihracat payı 2007 yılında %0,06 düzeyine inmiş, 2008 yılında bir miktar artarak %0,09 seviyesine yükselmiştir. 2009 ve 2010 yıllarında tekrar azalan ihracat payı 2011 yılında artış göstererek %0,08 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.62). Diğer ticaretle ilgili hizmetler sektöründe 2001 yılında Türkiye'nin ihracat payı %0,9'dur. İhracat payı 2006 yılına kadar azalmış %0,1 olarak hesaplanmıştır. 2007 yılından itibaren sektörel pay %0,2 düzeyindedir (bkz. Şekil 4.63).

2007 yılına kadar rekabet etkisi negatiftir. 2008 yılından 2011 yılına kadar Türkiye'nin sektördeki rekabet gücü artmış ve rekabet etkisi pozitif olmuştur. 2002, 2004 yılı ve 2008'den sonraki tüm yıllarda sektörün dünya ticareti içindeki payı azalmış mal kompozisyonu etkisi bu yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye bu sektördeki ihracatı, değişen dünya ticareti talep yapısına uyum sağlayamamış, 2002 ve 2005 yılı dışındaki tüm yıllarda nisbi uyum etkisi negatif olmuştur. Diğer ticaretle ilgili hizmetler sektörü için de benzer şeyleri söylenebilir (bkz. Şekil 4.62 ve Şekil 4.63).

Şekil 106. Tüccarlık ve Ticaretle İlgili Diğer Hizmet Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

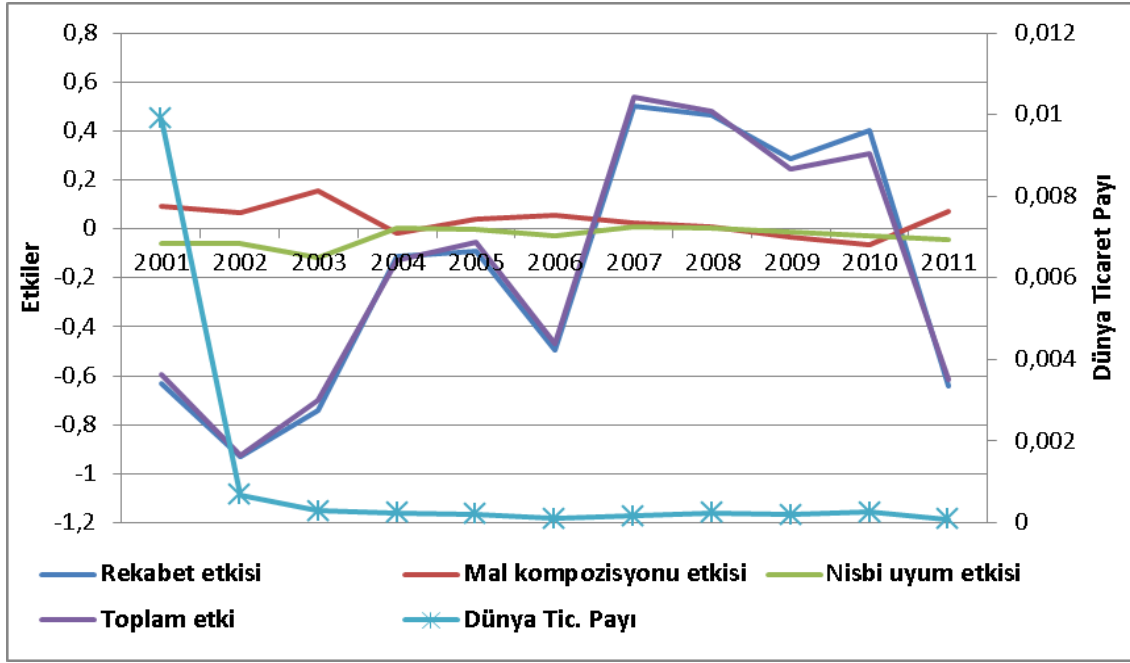

Şekil 107. Diğer Ticaretle İlgili Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin çeşitli iş ve profesyonel teknik hizmetler sektöründe ihracat payı oldukça küçüktür. 2001 yılında %0,9 olan pay 2002 yılında %0,06 seviyesine gerilemiştir. 2002 yılından sonra sürekli azalan Türkiye'nin ihracat payı 2006 yılında %0,01 seviyesine kadar gerilemiştir. 2007 ve 2008 yılında ihracat payında çok küçük bir artış meydana gelmiş ve ihracat payı %0,02 olarak hesaplanmıştır. 2009 yılında azalan, 2010 yılında artış gösteren ihracat payı 2011 yılında %0,008 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.64).

2004, 2009 ve 2010 yılında sektörün dünya ticareti içindeki ihraç payı azalmış mal kompozisyonu etkisi negatif hesaplanmıştır. Diğer tüm yıllarda sektörün dünya ticareti içindeki payı artmıştır. Bu sektör dünya ticaretinde ihracat payı artan bir sektör olmasına rağmen zaten çok küçük olan Türkiye'nin ihracat payı yıllar itibari ile azalmış rekabet edebilirlik ve nisbi uyum etkisi 2007 yılına kadar negatif olarak hesaplanmıştır. 2007 ve 2008 yılında pozitif olana nisbi uyum etkisi 2009 yılından itibaren tekrar negatif değerler almıştır (bkz. Şekil 4.64).

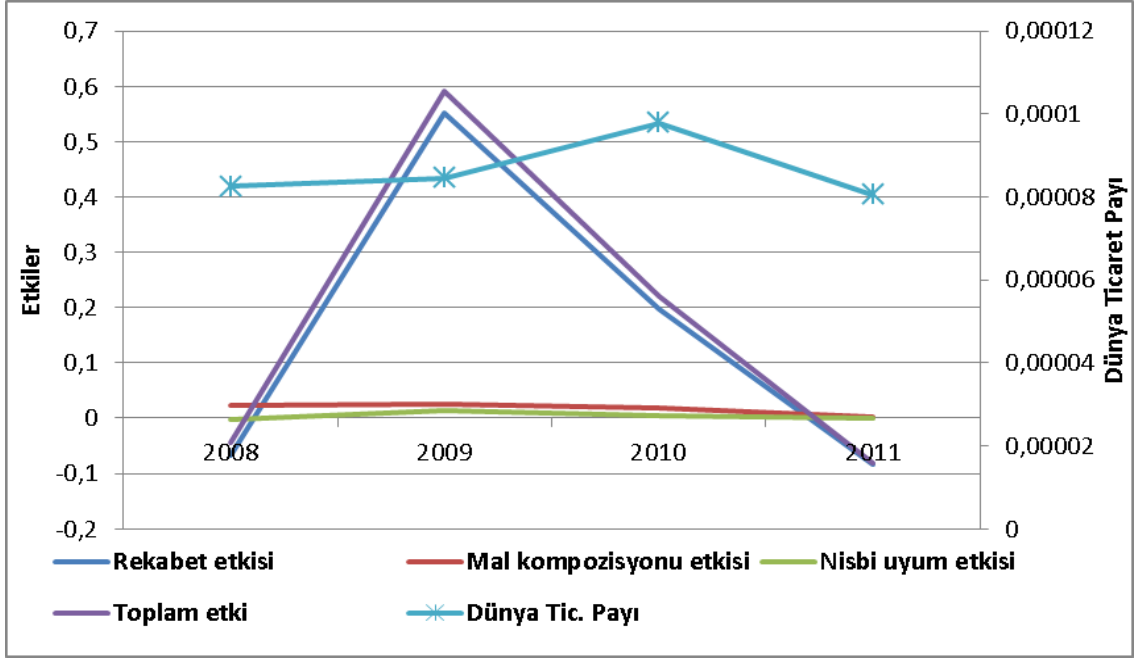

Şekil 108. Çeşitli İş ve Profesyonel Teknik Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

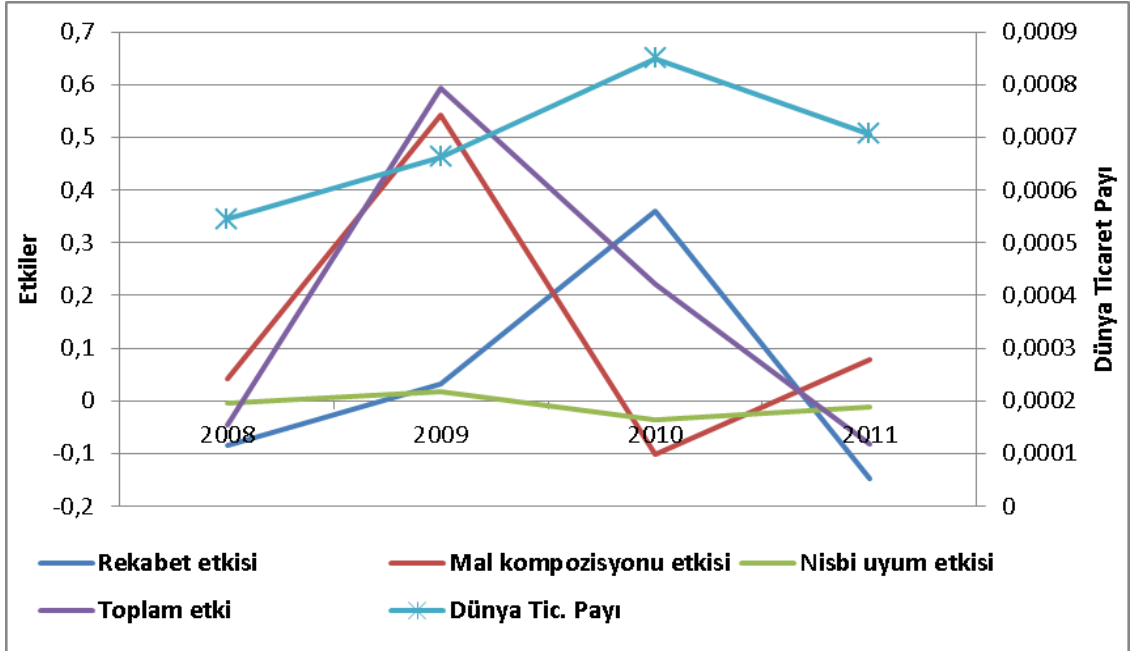
Hukuk, muhasebe, yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler hizmetlerinde Türkiye'nin ihracat payı oldukça düşüktür. İhracat verileri 2008 ve sonrası için mevcuttur. 2008 ve 2011 yılında nisbi uyum etkisi ve rekabet etkisi negatiftir. Bu etkilerin toplam etkiye yön vermesiyle, toplam etki bir piramit görüntüsü sergilemiştir. Bu sektör dünya ticareti içinde ihraç payı artan bir sektördür. Mal kompozisyonu etkisi tüm yıllarda pozitifdir. Türkiye'nin 2009 ve 2010 yıllarında bu hizmetlerde dünya ihraç talebine uygun ürünleri ihraç ettiği söylenebilir (bkz. Şekil 4.65).

Türkiye'nin hukuk hizmetleri ihracatı payı, dünya ticareti içinde çok küçük bir yere sahiptir ve yıllar itibariyle ihracat payı artmış 2011 yılında azalmıştır. Bu hizmetin dünya toplam ticareti içinde payında artış olmuş ve mal kompozisyonu etkisi 2010 yılı dışında pozitif olarak hesaplanmıştır. Nisbi uyum etkisi 2009 yılı dışındaki tüm yıllarda negatiftir. Türkiye bu sektörde dünya ticaret yapısıyla uyumlu hareket edememiştir (bkz. Şekil 4.66).

Şekil 109. Hukuk, Muhasebe, Yönetim Danışmanlığı ve Halkla İlişkiler Hizmetleri, Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

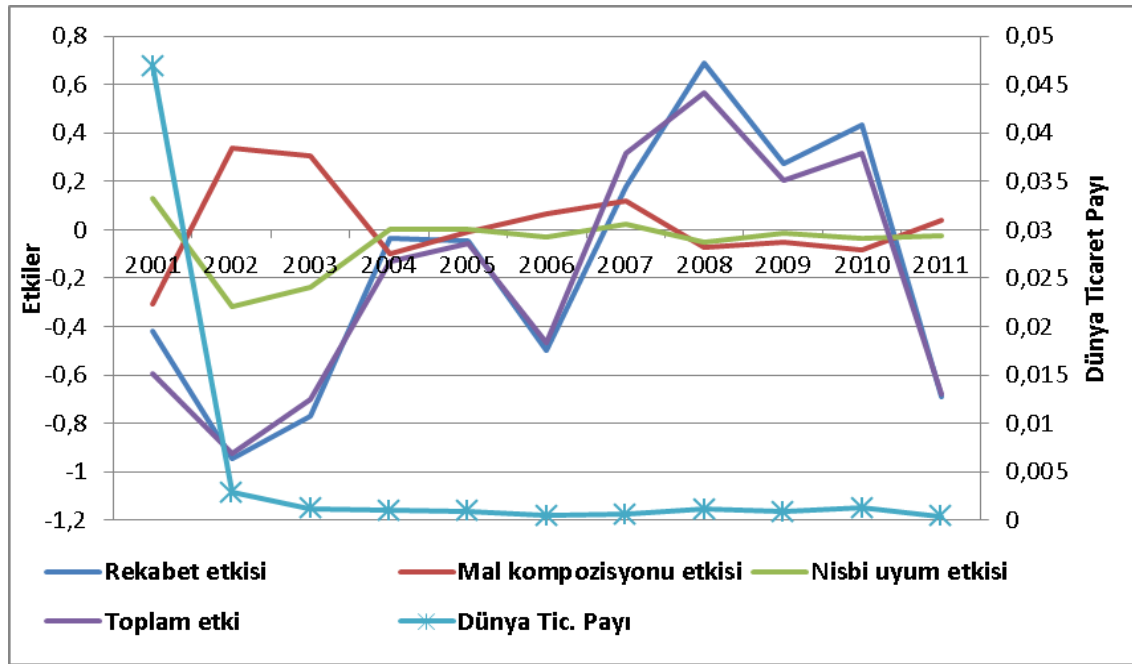

Şekil 110. Hukuk Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Diğer iş faaliyetleri sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %4,6'dır. 2002 yılında ihracat payında ciddi bir azalma olmuş ve %0,2, 2003 yılında %0,1 seviyesine düşmüştür. 2007 yılına kadar bir önceki döneme göre düşen ihracat payı 2007 yılında bir miktar artış kaydederek %0,05 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında %0,1'e yükselen ihracat payı 2009 yılında tekrar düşmüş ve 2011 yılında %0,03 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.67).

Diğer iş faaliyetleri sektöründe 2007 yılına kadar rekabet etkisi negatiftir. 2007 yılından sonra sektörün dünya ihracatı içindeki payında da azalma olmuş ve mal kompozisyonu etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. 2007 yılından sonra dünya ticaretinde talebi azalmaya başlayan bu sektörde Türkiye'nin ihracat payı artış göstermiş bu durum dünya piyasa yapısına uymadığı için bu yıldan sonra nisbi uyum etkisinin de negatif olduğu görülmektedir. Rekabet etkisi 2007 yılından sonra pozitif değerler almış, buna bağlı olarak toplam etki de pozitif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.67).

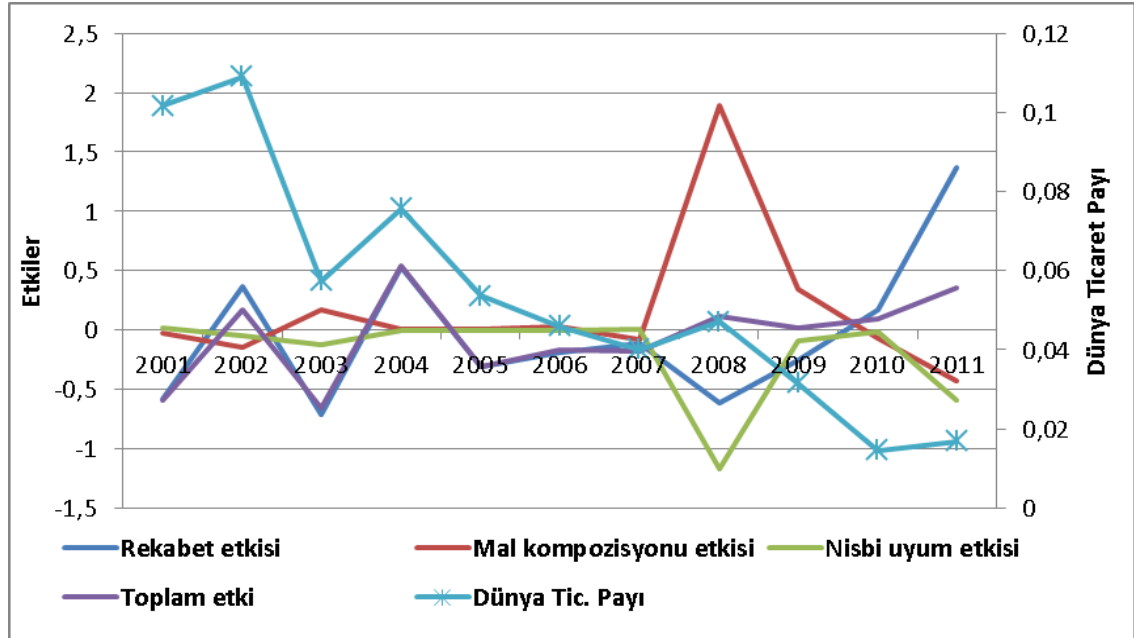
Şekil 111. Diğer İş faaliyetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.11. Kişisel ve Kültürel Eğlence Hizmetleri

Kişisel ve kültürel eğlence sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %10,1 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. 2002 yılında artış gösteren ihracat payı %10,8'e ulaşmıştır. 2003 yılında Türkiye'nin ihracat payında önemli bir düşüş meydana gelmiş pay %5,7 seviyesine gerilemiştir. 2004 yılında tekrar artış gösteren ihracat payı %7,5'tir. Kişisel kültürel eğlence sektöründe 2004 yılından sonra 2010 yılına kadar Türkiye'nin ihracat payında sürekli azalma olmuş ve ihracat payı %1,4 seviyesine kadar gerilemiştir. 2011 yılında Türkiye'nin ihracat payı %1,6 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.68).

2002, 2004, 2010, 2011 yıllarında Türkiye'nin ihraç ettiği bu hizmete talep artmış ve rekabet etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. 2001, 2002, 2007, 2010 ve 2011 yıllarında dünya toplam ticaretinde bu hizmetin sektörel payı düşmüş, mal kompozisyonu etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Türkiye bu sektörde dünya ticaretinin talep yapısına uyum sağlayamadığı için ve nisbi uyum etkisinin birçok yıl negatif olduğu görülmektedir. (bkz. Şekil 4.68).

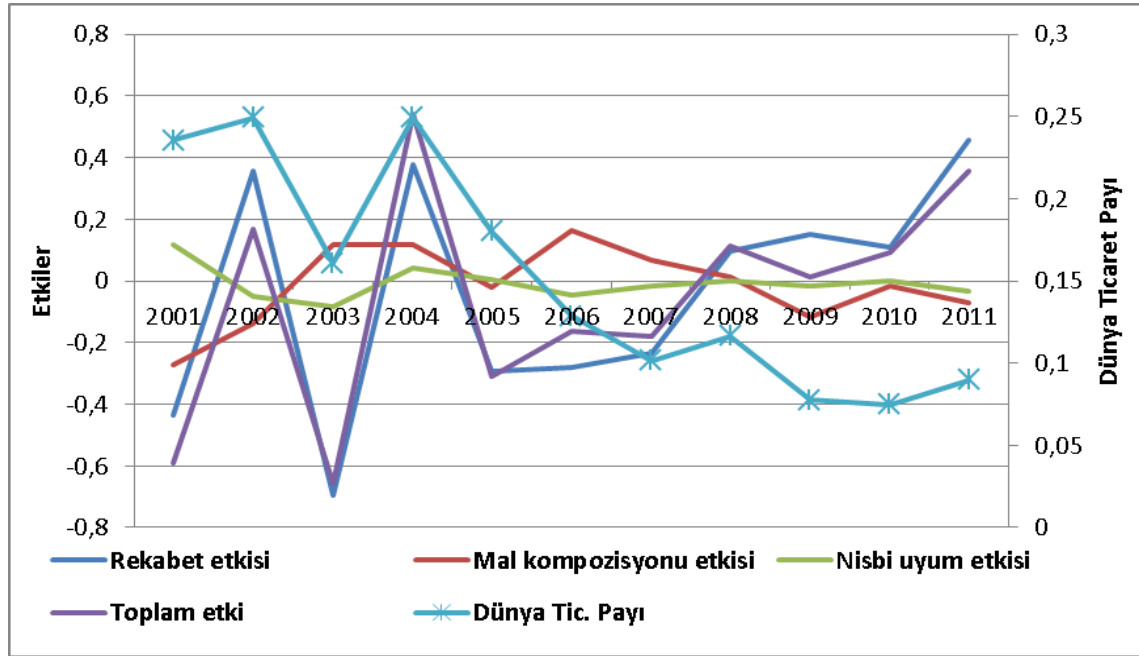

Şekil 112. Kişisel Kültürel ve Eğlence Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Diğer kişisel kültürel ve eğlence hizmetlerinde Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %23,5'tir. 2002 yılında artan ihracat payı %24,9 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında %16,1'e düşen ihracat payı, 2004 yılında tekrar yükselerek %24,9 olarak hesaplanmıştır. 2004 yılından sonra sürekli azalan ihracat payı, 2008 yılında artmış %11 seviyesine yükselmiştir. 2009 ve 2010 yılında azalan ihracat payı 2010 yılında %7,4 seviyesine kadar gerilemiştir. 2011 yılında diğer kişisel ve kültürel hizmetler içinde Türkiye'nin ihracat payı %8 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.69).

Sektörün dünya ticareti içindeki ihracat payı 2001, 2005, 2009, 2010 ve 2011 yıllarında azalmış mal kompozisyonu etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. 2001, 2004, 2005 ve 2008 yıllarında Türkiye'nin ihracat payındaki değişimin yönü dünya ticareti ihracatıyla uyumludur ve nisbi uyum etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Diğer tüm yıllarda nisbi uyum etkisi negatiftir. Türkiye ihracat payı oldukça yüksek olan bu sektörde rekabet edebilirlik 2002 yılı, 2004 yılı ve 2007 yılından sonraki tüm yıllarda artmış rekabet etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. 2007 yılından sonra rekabet etkisi toplam etkiyi pozitif değerlere taşımıştır (bkz. Şekil 4.69).

Şekil 113. Diğer Kişisel Kültürel ve Eğlence Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

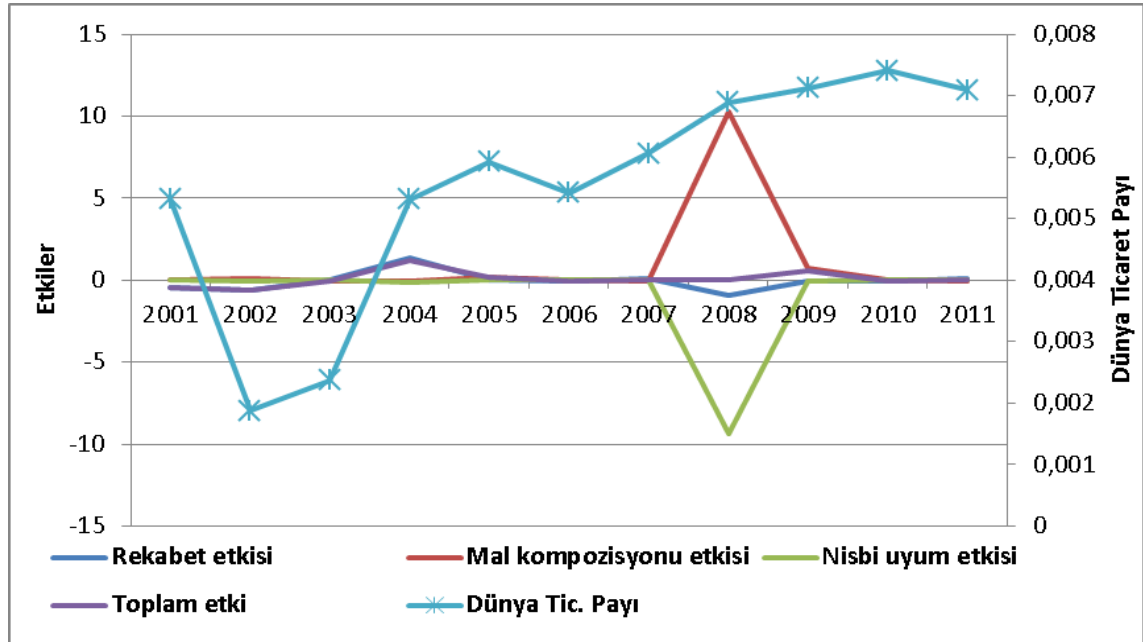
Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.12. Devlet Hizmetleri Sektörü

Devlet hizmetleri sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2001 yılında %0,5'tir. 2002 yılında %0,1 seviyesine gerileyen ihracat payı, 2003 yılında artarak %0,2, 2005 yılında %0,59 olarak hesaplanmıştır. 2006 yılında ihracat payında azalma meydana gelmiş 2007 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlayan ihracat payı, 2010 yılında %0,74 ve 2011 yılında %0,7 olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 70) .

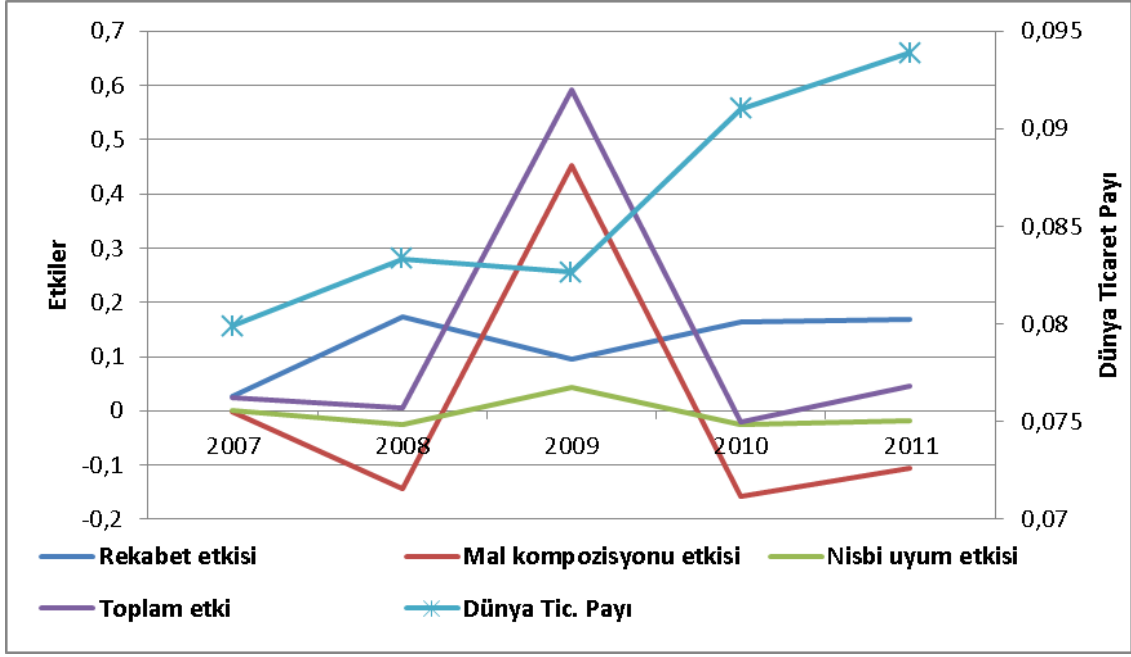
Türkiye sektörde dünya ticaretinin ihraç talep kompozisyonuna uyum sağlayamamış ve nisbi uyum etkisi tüm yıllarda negatif olmuştur. Bu hizmetin dünya ticaretindeki payı azalırken/artarken, Türkiye'nin ihracat payı artmıştır/azalmıştır. Rekabet etkisi 2003, 2004 ve 2007 ve 2011 yıllarında pozitif, diğer yıllarda negatiftir (bkz. Şekil 70).

Elçilik ve konsolosluk hizmetleri sektöründe tüm yıllarda rekabet edebilirlik etkisi pozitifdir. Dünya toplam ticaretinde, bu hizmetin payı azalmış ve Türkiye değişen talep kompozisyonuna uyum sağlayamamış, sektördeki ihracat payını arttırmıştır. Bu nedenle tüm yıllarda mal kompozisyonu ve nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.71).

Şekil 114. Devlet Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 115. Elçilik ve Konsolosluk Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

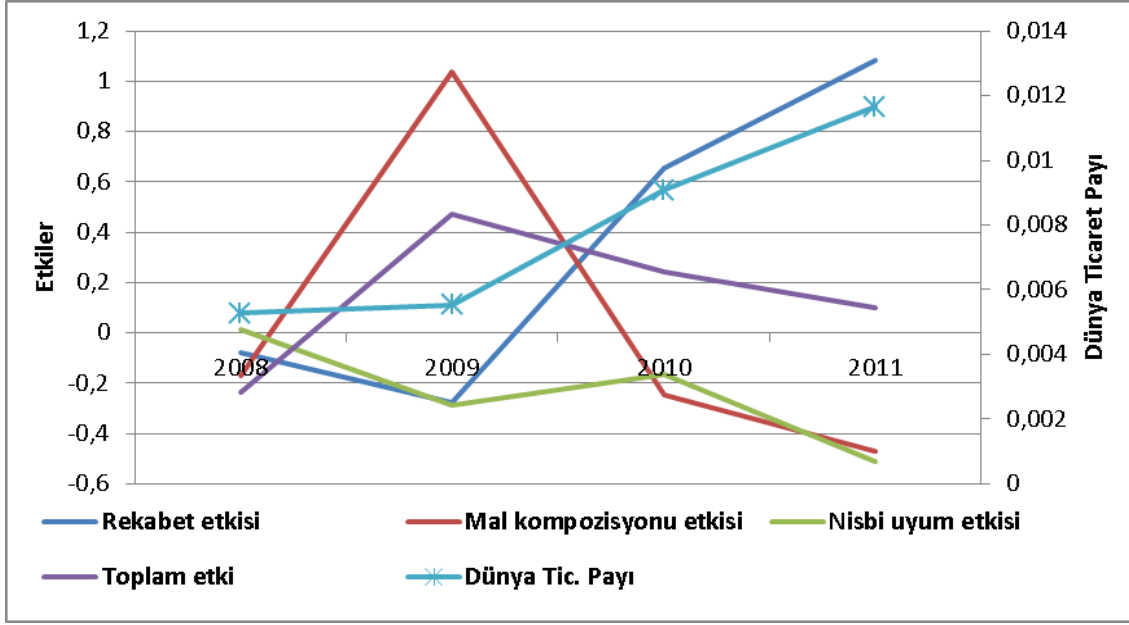
Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.13. Haber Ajansı Hizmetleri

Türkiye'nin ihracat verileri 2007 yılı sonrası için mevcuttur. Türkiye'nin ihracat payı 2008 yılında %0,52, 2009 yılında %0,55, 2010 yılında %0,9 ve 2011 yılında %1,1'e yükselmiştir. Mal kompozisyonu etkisi 2009 yılında pozitif, diğer yıllarda negatiftir. Haber ajansı hizmetleri sektörüne dünya talebi 2009 yılında artmış, diğer yıllarda talep azalmıştır. Türkiye ihracatını, talebi azalan bir sektörde arttırdığı için nisbi uyum etkisi de negatif olarak hesaplanmıştır. Rekabet etkisi 2008 ve 2009 yıllarında negatif, 2010 ve 2011 yıllarında pozitif olarak hesaplanmıştır. (bkz. Şekil 4.72).

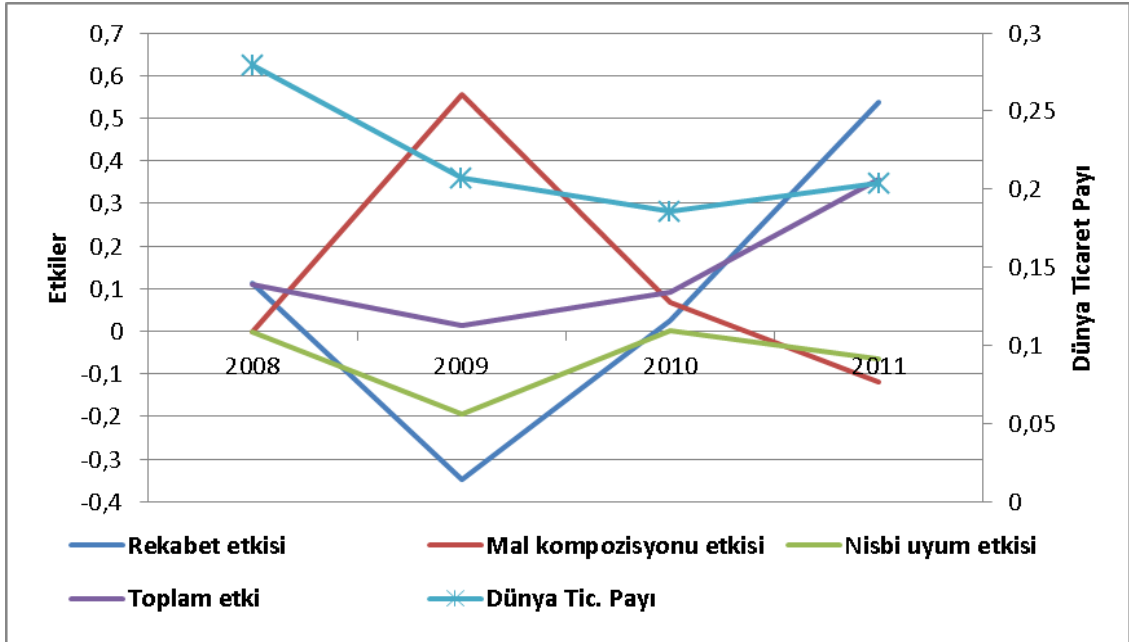
5.14. Diğer Hizmetler

Diğer hizmetler sektöründe Türkiye'nin ihracat payı 2008 yılında %27'dir. İhracat payı 2010 yılına kadar azalmış, 2011 yılında artmış %20 olarak hesaplanmıştır. 2008 ve 2009 ve 2011 yılında nisbi uyum etkisi negatiftir. 2009 yılı dışında tüm yıllarda rekabet etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır (bkz. Şekil 4.73).

Şekil 116. Haber Ajansı Hizmetleri Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 117. Diğer Hizmetler Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Kaynakları (%)

Kaynak: UN Service Trade 2014 yılı verilerinden yararlanılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

6. Özet

Türkiye hizmet sektörünün, dünya hizmet sektörü ticaretinde ihracat payı 2000-2010 yılları arasında ortalama %1 civarındadır. Alt sektörlerde kişisel ve kültürel eğlence hizmetleri, dünya ticareti içinde (aynı sektör içinde) oldukça yüksek sayılabilecek bir paya sahiptir. Bu pay 2000 yılında %21 iken yıllar itibari ile azalmış ve 2010 yılında %3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, dünya seyahat ticareti içindeki ihracat payı %2,2 ulaştırma ticareti içindeki payı %1,2 ve inşaat sektörü ticareti ihracat payı %1,1 ve tüm yıllarda en düşük pay ortalama %0,1 ile bilgi iletişim sektöründedir.

Sabit pazar payı analizimizden alt sektörler bazında görülenler şunlardır. Genel olarak küresel krizin yaşandığı ve etkilerinin devam ettiği 2008, 2009 yıllarında rekabet etkisi tüm sektörlerde pozitifdir. Türkiye'nin ihracat yapısının krizden çok fazla etkilenmediği görülmektedir.

Türkiye hizmet sektörü ihracatında rekabet edebilirliğin yüksek olduğu sektörler şunlardır: Ulaştırma sektörü, hava yolu yolcu taşımacılığı sektörü, karayolu yolcu taşımacılığı sektörü, karayolu eşya ve yük taşımacılığı sektörü, seyahat sektörü, telekomünikasyon sektörü, yurtdışı inşaat hizmetleri sektörü, hukuk muhasebe yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler sektörüdür.

Türkiye hizmet sektörü ihracatında rekabet edebilirliğin düşük olduğu sektörler şunlardır: Sağlık sektörü, eğitim sektörü, sigortacılık ve finans sektörü, bilgisayar ve bilgi hizmetleri sektörü, tüccarlık ve ticaretle ilgili hizmetler, kişisel kültürel eğlence sektörü, haber ajansları sektörüdür.

Beşinci Bölüm

Sonuç

Ülke ekonomilerin sektörel yapısındaki değişiklikler, gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Dünyada büyüyen tüm ekonomilerde benzer yapısal değişiklikler gözlenmektedir. Bu çalışmada yapısal değişimin incelendiği tüm ülkelerde, (kriz dönemleri hariç) hizmet sektörünün GSMH ve toplam istihdam içindeki payının arttığı görülmüştür. Hizmet sektörü payındaki artış eğiliminin, ülke ekonomisinin gelişmişlik düzeyi ile aynı yönde olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ekonomisi, sektörler arasında hizmet sektörü lehine olan bu yapısal değişime ayak uydurmuştur. Türkiye hizmet sektörü, GSYH içinde en büyük sektördür.

1996 yılından 2000 yılına Arjantin, Brezilya, Türkiye ve Güney Kore’de hizmet sektörü katma değerindeki değişim oranı ortalama %12 düzeyindedir. Bu dönemde en düşük değişim oranı Japonya’ya, en yüksek değişim oranı ise Çin’e aittir. 2000 yılından 2005 yılına hizmet sektörü katma değer artış oranındaki en yüksek değişim yine Çin’e aittir. 2003 yılında Çin’de yaşanan felaketler (SARS hastalığı, kuraklık ve sel felâketleri) ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen hizmet sektörü katma değeri büyümeye devam etmiştir. Bu dönemde Hindistan, katma değer artışıyla ikinci sıradadır. Özellikle 2000 yılından sonra Hindistan ekonomisinin hızla büyümesine, hizmet sektörünün katkısı büyüktür. Hindistan’ı sırasıyla Rusya ve Türkiye takip etmektedir. En düşük ilerleme ise Arjantin’de ve Almanya’da görülmüştür. Hizmetler sektörü gelişimini tamamlamış olan ABD Kanada ve Almanya gibi ülkelerde, uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi hizmet sektörü katma değerinin artışında önemli rol oynamıştır. 2005 yılından 2010 yılına, çalışmaya alınan ülkelerin birçoğunda hizmet sektörü katma değerindeki büyüme performansının yavaşladığı gözlenmiştir. Bu dönemde hizmet sektörü katma değerindeki yüksek büyüme oranlarının, 2000 yılından sonra hızlı büyüyen ülkelerde olduğu (Brezilya, Çin ve Hindistan, gibi) gözlemlenmiştir. 2005-2010 döneminde, Türkiye hizmet sektörü katma değer büyüme performansı, hızlı büyüyen ülkeler ortalamasına çok yaklaşmıştır.

Hizmet sektörünün GSYH payındaki bu artış, incelenen tüm ülkelerde istihdamı da hizmet sektörü lehine değiştirmiştir. 1996 yılından 2000 yılına Arjantin, Brezilya, Türkiye ve Mısır’da hizmet sektörü istihdam oranlarındaki değişim, birbirine çok yakın

oranlarda artış göstermiştir. Hizmet sektörü yapısal değişimlerini daha önceki yıllarda tamamlayan ABD, Kanada ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde ise istihdam artış oranlarındaki değişim daha küçük gerçekleşmiştir. Bu küçük değişimler, hizmet toplumu olarak adlandırılan bu ülkeler için oldukça yüksek sayılabilir. 2000-2005 döneminde Arjantin’de hizmet sektörü istihdam payı değişiminde meydana gelen azalma dikkat çekici sonuçlardan biridir. 2002 yılında, Arjantin’de ortaya çıkan ekonomik krizin yol açtığı, sosyal istikrarsızlık ve işsiz sayısındaki artış bunun önemli nedenidir. 2000-2005 döneminde Mısır ve Türkiye’nin istihdam artış oranlarında azalmalar meydana gelmiştir. Diğer tüm ülkelerde 2000 yılından sonra yaşanan yapısal değişiklikler hizmet sektöründe istihdam artışına neden olmuştur. 2005-2010 döneminde Türkiye, Mısır ve Güney Kore dışındaki bütün ülkelerde hizmet sektörü istihdamı artmaya devam etmiştir. Çin, Hindistan, Güney Kore, Brezilya ve Arjantin’de hizmet sektörü her geçen gün ülkeye yeni iş olanakları sağlayan önemli bir sektör haline gelmiştir. Türkiye hizmet sektörü, istihdam açısından, en fazla çalışanın olduğu alandır fakat henüz gelişmiş ülkelerin hizmet sektörü istihdam oranlarını yakalayamamıştır.

Çalışmada incelenen ülkelerin hizmet sektörü üretkenlik performansları ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır: 1996 yılından 2000 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği artışı Arjantin, Brezilya, Türkiye, Japonya ve Rusya için negatif değerler almıştır. Bu dönemde en yüksek üretkenlik değişimi Çin’de gerçekleşmiştir. Güney Kore de, Çin ekonomisine benzer bir süreçten geçmektedir. Almanya, Kanada ve ABD’de emek üretkenliği artışındaki değişim diğer ülkelere göre daha küçük hesaplanmıştır. 2000 yılından 2005 yılına hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi, ölçülebilen bütün ülkelerde pozitifdir. 2005-2010 döneminde ise en yüksek üretkenlik değişimi, Çin ve Hindistan’a aittir. Bu artışı Rusya üçüncü sırada izlemiştir. 2005-2010 döneminde, Türkiye’de hizmet sektörü emek üretkenliğindeki değişim düşük olmasına rağmen Kanada, Almanya ve ABD gibi, pozitif üretkenlik artışının olduğu birçok gelişmiş ülkeyi geride bırakmıştır. Bu pozitif farklılık ancak sürekli hale gelirse, Türkiye’nin hizmet sektörü, gelişmiş ülkelerle rekabet eden bir ekonomi olma olasılığını yakalayabilir. Aynı dönemde Güney Kore ve Japonya’da hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi negatif hesaplanmıştır. ABD, Almanya gibi ülkelerde ise 2008 ekonomik krizinin etkileri nedeniyle negatif değerlere ulaşan hizmet sektörü emek üretkenliği değişim oranları, 2012 yılında kendini toparlayıp pozitif olmuştur.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde, üretkenlik artış oranları oldukça yüksektir (Çin, Hindistan ve Rusya gibi). Ekonomik dönüşüm yaşayan bu ülkelerde gerçekleşen yapısal değişimler üretim yapılarını etkilemiş bu durum da yüksek üretkenlik artış oranları sağlamıştır. Aslında bu ülkeler düşük üretkenlik oranlarından, çok yüksek sıçrayışlar yapmışlardır. ABD, Japonya, Kanada, Almanya ve Güney Kore gibi dünyanın başlıca ekonomisi olma özelliğini koruyan ülkelerin üretkenlik düzeyleri yüksektir, fakat üretkenlik artış oranları düşük düzeydedir. Hatta Japonya negatif değerler almıştır. Bu lkeler için üretkenlik düzeyindeki yüzde değişimlerin son dönem itibariyle düşük olması, üretkenlik düzeyinin düşük olduğu konusunda yanıltıcı olmamalıdır. Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’de üretkenlik her yıl artarak devam etmiştir. Bu lkeler hizmet sektörü üretkenliğindeki istikrarlı artışlarıyla dikkat çeken ekonomiler olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Çin’in nüfus büyüklüğü ve bu iyimser üretkenlik artış oranlarıyla gelecek dönemlerde önemli bir ekonomik g olacağı söylenebilir.

Alt sektörler bazında hizmet sektörü emek üretkenliğiyle ilgili şu önemli sonuçlara ulaşılmıştır. 2003 yılında hizmet sektörü içinde en yüksek katma değer payına sahip olan sektörler sırasıyla toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, gayrimenkul faaliyetleri, konaklama ve yiyecek hizmetleri, eğitim ve bilgi iletişim sektörüdür. En düşük katma değer payına sahip sektör ise kültür, sanat, eğlence ve spor sektörüdür. Hizmet sektörü istihdamı içinde en yüksek istihdam payına sahip sektörler sırasıyla toptan perakende ticaret sektörü, ulaştırma ve depolama sektörü, konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü, idari ve destek hizmetleri sektörü, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler sektörü, bilgi iletişim sektörü, eğitim sektörü, insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörüdür. 2003 yılında emek üretkenliği en yüksek olan sektör gayrimenkul faaliyetleri sektörüdür. retkenliği yüksek hesaplanan ikinci sektör eğitim sektörüdür. Bu sektörü sırasıyla ulaştırma ve depolama sektörü, bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü, İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörü takip etmektedir. 2003 yılında göreceli olarak üretkenliğin en düşük olduğu sektör konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörüdür. Üretkenliğin göreceli olarak düşük olduğu diğer sektör, hizmet sektörü içinde oldukça büyük bir istihdam ve katma değer oranına sahip olan toptan perakende ticaret sektörüdür. 2003 yılında toplam hizmet sektörü üretkenliği 7.954TL 2008 yılında 6.909TL olarak hesaplanmıştır.

2009 yılında hizmet sektörü içinde en yüksek katma değer payına sahip olan sektörler sırasıyla toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, gayrimenkul faaliyetleri, bilgi ve iletişim, mesleki ve teknik faaliyetler ve konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörüdür. Diğer bütün sektörlerin hizmet sektörü katma değeri içindeki payı %4'ün altındadır. En düşük katma değer payına sahip sektör ise kültür, sanat, eğlence ve spor sektörüdür. 2009 yılında hizmet sektörü istihdamı içinde en yüksek istihdam payına sahip sektörler toptan perakende ticaret sektörü, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmetleri, idari ve destek hizmetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, sektörleridir. 2009 yılında üretkenliği en yüksek olan sektör yine gayrimenkul faaliyetleri sektörüdür. Üretkenliği yüksek hesaplanan ikinci sektör bilgi ve iletişim sektörüdür. Bu sektörü sırasıyla ulaştırma ve depolama sektörü, eğitim sektörü, insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörü takip etmektedir. Üretkenliğin göreceli olarak düşük olan sektörler ise, kültür sanat eğlence sektörü, toptan perakende ticaret sektörü, konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü, idari ve destek hizmetleri sektörüdür. 2009 yılında toplam hizmet sektörü emek üretkenliği 6.876TL olarak hesaplanmıştır.

2003 yılında üretkenliği yüksek olan gayrimenkul faaliyetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörlerinin, 2012 yılı emek üretkenlikleri ve toplam hizmet sektörü içindeki katma değer payları düşmüş, bu sektörlerin hizmet sektörü içindeki istihdam payları ise artmıştır. Üretkenliği yüksek olan ulaştırma ve depolama sektöründe, 2012 yılında üretkenlik düşmüş, istihdam payı azalmış ve katma değer payı artmıştır. 2003 yılında üretkenliğinin yüksek olduğu bilgi ve iletişim sektöründe, 2012 yılı üretkenliği artmış (üretkenliğin arttığı tek sektördür), hizmet sektörü içindeki istihdam payı azalmış ve katma değer payında artış olmuştur. Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler sektörü, kültür, sanat, eğlence ve spor sektörü, idari ve destek hizmetleri sektörü ve konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörlerinde 2003 yılından 2012 yılına üretkenlik düzeyleri düşmüş istihdam payları ise artmıştır. Üretkenliği düşük olan toptan perakende ticaret sektöründe ise 2012 yılında üretkenlikte ve katma değer payında artış olmuş buna karşın istihdam payı azalmıştır. Diğer hizmetler sektöründe de farklı bir durum vardır. 2003 yılında üretkenliği düşük olan bu sektörün 2012 yılında hem üretkenliği, hem istihdam payı, hem de katma değer payında azalma meydana gelmiştir.

Aslında üretkenlik istihdamı belirleyen önemli bir faktördür. Fakat kısa dönemde, emek üretkenliğindeki artış istihdamı olumsuz etkileyebilmektedir. Çünkü üretkenlik artışı yapılan işin daha az işçiyle yapılmasına neden olabilir. Yani, üretkenliğin artmasında kısa dönemde daha fazla emeğe ihtiyaç kalmayabilir. Fakat uzun dönemde emek üretkenliğindeki artış yeni iş alanları ortaya çıkarır ve istihdamın artmasında rol oynar.

İstihdamı belirleyen diğer önemli faktör büyümedir. Fakat son yıllarda Türkiye ekonomisinde de gözlemlenen istihdamsız büyüme olgusu gerçekleşebilmektedir. Ekonomi büyüdüğü halde istihdamda artış meydana gelmiyorsa bu büyümenin istikrarsız olduğu, büyümeyle birlikte yeni yatırım alanlarının sağlanamadığı, nüfusun hızlı arttığı, kırsal kesimden kentlere göçün fazla olduğu söylenebilir. Yine emek piyasalarının katılığı ve siyasi istikrarsızlıklar büyümedeki pozitifliğin istihdama yansımaya engel olabilmektedir.

Bu çalışmada yapısal değişimin, hizmet sektörü emek üretkenliğine etkilerini ortaya koymak amacıyla, yapısal ayrıştırma analizi kullanılmıştır. Yapısal ayrıştırma analizi sonuçları 2003-2008, 2009-2012 ve 2003-2012 yılları için üç dönem olacak şekilde yorumlanmıştır. Hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi 2003-2008 döneminde -%13,1, 2009-2012 döneminde -%3,6 ve 2003-2012 döneminde ise -%16,7 olarak hesaplanmıştır.

2003-2008 döneminde yapısal değişimin toplam hizmet sektörü emek üretkenliğe etkisi pozitif yönlüdür ve %1,38 olarak hesaplanmıştır. Toplam hizmet sektörü üretkenlik büyümesinin negatif çıkmasındaki en büyük neden, sektörün kendi içindeki üretkenlik kaybıdır. Alt sektörler içinde üretkenlik değişiminin pozitif olduğu tek sektör bilgi ve iletişim sektörüdür. Üretkenlik değişimi pozitif olan bilgi iletişim sektöründe, 2003 yılından 2008 yılına istihdam düşmüştür ve sektörde istihdamda negatif yönlü ortaya çıkan bu yapısal değişim sektörün toplam üretkenliğini azaltmıştır. Analizde ulaştırma ve depolama, gayrimenkul faaliyetleri, mesleki ve bilimsel faaliyetler, idari ve destek hizmetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmetler, kültür sanat eğlence ve spor hizmetlerinde yapısal değişimin üretkenlik değişimine etkisi pozitif yönlüdür. Bu sektörlerin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları 2003 yılından 2008 yılına artış göstermiştir. Fakat bu sektörlerin kendi içindeki üretkenlik artışları (sektör-içi etki) negatif yönlü ve daha yüksek olduğu için, toplam üretkenlik artışı bu sektörlerin

tümünde negatif olarak hesaplanmıştır. Toptan perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmetleri, bilgi iletişim hizmetleri ve diğer hizmetlerde yapısal değişimin, emek üretkenliği değişimine etkisi negatiftir. Bu sektörlerin 2003 yılından 2008 yılına toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payları azalmıştır. Görece olarak yüksek üretkenliğe sahip bu sektörlerde, istihdam payının azalması emek üretkenliği değişimini negatif etkilemiştir.

2009-2012 döneminde yapısal değişimin, toplam hizmet sektörü emek üretkenliğine etkisi negatif yönlüdür ve -%1,8 olarak hesaplanmıştır. Sektör-içi etki incelenen önceki dönemlere göre toplam üretkenlik artışına daha küçük bir negatif etki yapmıştır. Bu dönemde sadece toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi ve iletişim sektöründe üretkenlik değişimi pozitif olarak hesaplanmıştır. Diğer tüm sektörlerde emek üretkenliği değişimi negatiftir. Üretkenlik değişiminin pozitif olduğu toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama ve bilgi iletişim sektöründe sektör-içi etki de pozitif hesaplanmıştır. Üretkenlik artışı yüksek olan bu üç sektörün, istihdam payında 2009 yılından 2012 yılına azalma meydana gelmiş ve bu sektörlerde yapısal değişimin etkisi negatif olarak hesaplanmıştır. Diğer sektörlerin tümünde toplam üretkenlik değişimi negatiftir. Bu sektörlerin kendi içinde üretkenlik değişimleri de negatiftir (sektör-içi etkileri negatiftir). Bu sektörlerin 2009 yılından 2012 yılına istihdam paylarında artış yönünde ortaya çıkan yapısal değişim, sektör üretkenliğine pozitif katkı sunmuştur. Fakat sektör-içi etki, bileşim etkisinden yüksek ve negatif olduğu için, toplam hizmet sektörü bu yapısal değişimden faydalanamamıştır.

2003-2012 döneminde toplam hizmet sektörü emek üretkenliği değişimi -%16,7 olarak hesaplanmıştır. Negatif emek üretkenliğine, yapısal değişim pozitif katkı sağlamış ve bileşim etkisi %0,8 olarak hesaplanmıştır. Fakat bu dönemde toplam hizmet sektörünün kendi içindeki üretkenlik değişimi negatif ve daha yüksek olduğu için toplam etki de negatif bulunmuştur. Yapısal değişim toptan perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, bilgi iletişim ve diğer hizmet sektörlerinde negatiftir. Bu sektörlerin, toplam hizmet sektörü içindeki istihdam payı düşmüştür. Diğer tüm sektörlerde, yapısal değişimin etkisi pozitif olarak hesaplanmıştır. Pozitif etkinin hesaplandığı sektörlerin hizmet sektörü içindeki istihdam payları artmıştır.

Görülmektedir ki Türkiye hizmet sektörü üretkenlik büyümesi, ekonomideki önemli yapısal değişimlerden yeterince faydalanmamıştır. Yapısal değişimin üretkenlik

artışına katkısı 2003-2008 döneminde %1,3, 2009-2012 döneminde -%1,8 ve 2003-2012 döneminde %0,8 olarak hesaplanmıştır. İncelenen üç dönemde toplam hizmet sektörü emek üretkenlik değişimi negatiftir. Bu durumun en önemli sebebi sektörün kendi içindeki üretkenlik artışının negatif olması ve yapısal değişimin çok önemsiz sayılabilecek pozitif bir katkı sunmasıdır.

Hizmet sektörü üretkenliğine pozitif katkı sağlayan bilgi ve iletişim sektörü ve ulaştırma, sektörünün istihdam paylarının artması, üretkenliğe negatif etkisi olan sektörlerin istihdam paylarının azaltılması, toplam hizmet sektörü üretkenliğini pozitif olarak etkileyecek, bu durum diğer ana sektörlerde de katma değer ve üretkenlik artışı sağlayabilecektir.

Bilgisayar teknolojileri son yirmi yılda çok büyük bir hızla büyüyerek, bütün sektörlerde yerini almıştır. Bu nedenle bilgisayar hizmeti sunan dağıtım, yazılım, donanım, tamir, destek üniteleri artı katma değerler yaratmıştır. Her firma mutlaka bilgisayar faaliyetlerini yürüten teknik kadrolara ihtiyaç duymuştur. Her sektör kendi kadrosunu istihdam etmeye başladığı için, bilgi iletişim sektörünün toplam içindeki istihdam payı yıllar itibari ile azalmış olabilir. Ayrıca bilgi iletişim sektörünün içinde yer alan posta ve telekomünikasyon hizmetleri son yıllarda önemli bir yapısal değişiklikten geçmektedir. Sektöre ulusal ve uluslar arası düzeyde GSM firmaları dahil olmuştur. İşletmelerin çoğunun bu yeni teknikler ve teknolojileri kullanmaya başlamış olması sektörde emeğe olan ihtiyacı azaltmış, bu nedenle bilgi iletişim sektöründe istihdam payı düşmüş olabilir.

Ulaştırma sektörünün içinde yer alan kara taşımacılığı, hava yolu taşımacılığı, su yolu taşımacılığı ve destekleyici ulaştırma faaliyetlerinin gelişmesi, aynı zamanda ulaştırma sektöründe ortaya çıkan yenilikler ve teşvikler sektörün büyümesine ve üretkenliğinin artmasına neden olmuştur. Önümüzdeki süreçte kara taşımacılığı sektörü pazardaki payını azaltacak ve yerini demiryolu, hava ve su taşımacılığına bırakacak gibi gözükmektedir. Bu durum emeğin yeniden dağılımına neden olabilecektir. Bu yeni dağılım emek üretkenliğini de pozitif etkileyebilir.

Türkiye hizmet sektöründe, emeğin yeniden dağılımına ihtiyaç vardır. Türkiye birçok alanda nitelikli işgücü yetiştirebilme olanaklarına (eğitim kurumları, mesleki eğitim programları, hizmet-içi etkinlikler, teknik olanaklar gibi.) sahip bir ülkedir. Bu olanaklar desteklenirse, tüm sektörlerde üretkenlik artışlarının yansısı, yeni iş, yatırım

ve uzmanlık alanları ortaya çıkacak istihdam artacak, bu durum tüm sektörlere de olumlu katkı sağlayacaktır.

Tüm bunlarla birlikte sektörlerde ortaya çıkan üretkenlik artışlarının ekonomiye olumlu yansması için, aşırı nüfus artışı, kırdan kente göç, istikrarsız büyüme gibi önemli problemler için ülke genelinde önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerle Türkiye ekonomisi son yıllarda yaşadığı yapısal değişimi ilerleyen dönemlerde daha yüksek oranlarda pozitif üretkenlik artışına çevirebilecektir.

Hizmet sektörü dış ticaretinin incelendiği dördüncü bölümde şu sonuçlar elde edilmiştir: Çalışmada yer alan ülkeler içinde, hizmet ihracatı en yoğun ülkeler sırasıyla ABD, Almanya, Çin, Japonya, Güney Kore ve Hindistan'dır. En düşük hizmet ihracatı Arjantin'e aittir. Mısır, Türkiye, Brezilya ve Rusya hizmet ihracatında geride olan ülkelerdir.

Hizmet ithalinde de durum ihracattakine benzer bir yapı sergilemektedir. Çalışmada yer alan ülkeler içinde, ABD, Almanya hizmet ithalinde başta olan ülkelerdir. Japonya, Hindistan, Çin ve Brezilya'da hizmet ithalatında son yıllarda meydana gelen belirgin artışı dikkat çekicidir. Mısır, Arjantin ve Türkiye hizmet ithalinde diğer ülkelere göre oldukça geridedir.

Türkiye hizmet ihracatı içinde en büyük pay seyahat hizmetleri ve ulaştırma hizmetlerindedir. Kişisel kültürel eğlence hizmetleri ve diğer iş faaliyetleri hizmet ihracatının, toplam hizmet sektörü ihracatı içindeki payında diğer sektörlerle göre önemli bir farklılık vardır. Bu sektörlerin Türkiye hizmet ihracatı içindeki paylarında yıllar itibarıyla ciddi düşüşler gözlenmiştir. Toplam hizmet ihracatı içinde en düşük paya sahip olan sektörler eğitim, sağlık ve bilgi iletişim sektörlerine aittir. Türkiye hizmet ithalatında en çok ithal edilen hizmet ulaştırma hizmetleri ve seyahat hizmetlerinin aittir.

Çalışmada Türkiye hizmet sektöründeki her bir alt sektör için Türkiye ihracatının dünya ticaretindeki paylarının performansı ve bu performansa neden olan etkiler, sabit pazar payı analiziyle ortaya konulmuştur. Alt sektör bazında bu sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye'nin ulaşım sektörü ihracat performansının yönünü belirleyen en önemli etki rekabet etkisi ve mal kompozisyonu etkisidir. 2001 yılından 2003 yılına kadar her iki etki ihracat performansına negatif bir yön vermiş, sonraki yıllarda bu etkiler pozitif

bulunmuştur. Dünya toplam ticaretinde ihracat payı artan ulaştırma sektöründe, Türkiye'nin ihracatı da genel olarak artmıştır. Türkiye ihracat yaptığı ülkelerde ortaya çıkan ithal talep kaymalarına uyumlu hareket etmiş ve nisbi uyum etkisi de ihracat performansını arttırmıştır. Ulaştırma sektörünün içinde rekabet edebilirliğin ve ihracat performansının en iyi olduğu sektör hava ulaşımı ve yolcu taşımacılığı, karayolu eşya ve yük taşımacılığı sektörüdür. Ulaştırma sektörü ihracat performansının en kötü olduğu sektör ise deniz ulaşımıdır. Türkiye, coğrafi konumu, Asya ve Avrupa'yı bağlaması, uluslararası deniz ulaşım yolları üzerinde yer alması gibi birçok avantaja sahiptir. Fakat bu önemli avantajları deniz ulaşımı ihracat performansına yansıtmakta başarılı olamamıştır.

Türkiye'nin seyahat hizmetleri ana sektöründe mal kompozisyonu etkisi, nisbi uyum etkisi ve rekabet edebilirlik etkisi ihracatın performansında aynı yönde etkili olmuşlardır. Toplam etki tüm yıllarda pozitifdir. Türkiye seyahat sektörü ihracatını, arttırmış ve rekabet edebilirlik avantajı sağlamıştır.

Sağlık sektöründe nisbi uyum etkisi ve rekabet etkisi, Türkiye'nin ihracat performansını aynı yönde etkilemiştir. Rekabet edebilirlik etkisi genel olarak negatiftir. Bu sektörde Türkiye'nin ihracat payı azalmış ve dünyada değişen ithal talep yapısına, Türkiye uyum sağlayamamıştır. Fakat mal kompozisyonu etkisi tüm yıllarda pozitifdir. Dünya hizmet ticareti içinde sağlık hizmetlerinin payı, yıllar itibari ile sürekli artış göstermiştir.

Eğitim sektöründe Türkiye'nin ihraç ettiği bu hizmetin ihracat payı 2005 yılından sonra azalmıştır. Bu sektör dünya ticareti içinde trendi yükselen bir sektördür. Fakat Türkiye, dünya piyasalarıyla uyumlu bir yapı yakalayamamış, bu nedenle rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi neredeyse tüm yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır.

İletişim ve telekomünikasyon sektörü, dünya ticaretinde talebi yükselen bir hizmettir. Türkiye, ihraç ettiği bu hizmette ihracat payını azaltmış ve dünyada talebi artan bu sektörde değişen ithal talep yapılarına genel olarak uyum sağlayamamıştır. Bu nedenle özellikle 2008 yılından sonra ihracat payı sürekli düşmüştür. Telekomünikasyon sektörü tek başına daha iyimser bir ihracat performansı göstermiştir. Rekabet etkisi 2010 yılına kadar pozitifdir. Türkiye bu hizmette, ihraç payını artmıştır. 2006 yılından sonra telekomünikasyon sektörünün dünya ticareti içindeki payı azalmaya başlamış ve dünya ithalat talep kompozisyonları değişmeye başlamıştır. Türkiye

değişen bu talep yapılarına uyum sağlayamamış nisbi uyum etkisi negatif olarak hesaplanmıştır.

İnşaat hizmetleri sektörü, 2010 yılına kadar dünya ticaretinde talebi yükselen bir hizmettir. Türkiye'nin ihracat performansını, rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi genel olarak negatif etkilemiştir. Türkiye bu sektörde dünya pazarlarında değişen talep yapılarına uyum sağlayamamış ve ihracat payını azaltmıştır. Türkiye, yurtdışı inşaat hizmetleri ihracatında ise daha iyimser bir tablo çizmiştir. Bu sektörde rekabet etkisi 2007 yılından sonra pozitif olmuştur. Dünya piyasalarında talebi artan inşaat hizmetlerinde Türkiye'nin ihraç payı artmış ve Türkiye değişen talep kaymalarına uyumlu bir performans sergilemiştir.

Sigortacılık sektörü ihracatında, toplam etki tüm yıllarda (2010 yılı hariç) pozitifdir. Bu pozitifliğe en büyük katkısı rekabet etkisi sağlamıştır. Türkiye sigortacılık hizmet ihracatını yıllar itibari ile arttırmıştır. Fakat Türkiye, ihracat yaptığı piyasaların değişen talep kaymalarına uyum sağlayamamıştır. Bu sektörün alt sektörü olan eşya sigortalama hizmetlerinde 2007 yılından sonra rekabet etkisi pozitifdir. Bu hizmete dünya talebi artmış, fakat Türkiye değişen dünya talep yapılarına uyum sağlayamadığı için nisbi uyum etkisi tüm yıllarda negatif hesaplanmıştır. Toplam etkiye genel olarak rekabet etkisi yön vermiştir.

Türkiye'nin finans hizmetleri ihracatında, rekabet edebilirliği zayıftır. Türkiye bu sektörde, dünyada değişen mal bileşenlerine hizmet çeşitliliği açısından uyum sağlayamamıştır. Dünyada talebi hızla artan bu sektörde Türkiye'nin ihracatı düşüktür. Bu sektörde rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi ihracat performansını negatif, mal kompozisyonu etkisi ise pozitif etkilemiştir.

Bilgisayar ve bilgi hizmetlerinde Türkiye'nin rekabet edebilirliği oldukça düşüktür. Dünya ticaretinde bilgisayar hizmetlerinin payı 2011 yılına kadar çok hızlı artmasına rağmen, Türkiye bu piyasalardan yeterince yararlanamamış ve dünya ticaretine uyumlu bir performans sergileyememiştir. Türkiye'nin bu sektördeki rekabet gücünü arttırması için ihracat payını daha fazla arttırması gerekmektedir.

Diğer iş faaliyetleri hizmetleri sektöründe yer alan tüccarlık ve ticaretle ilgili diğer hizmetler, çeşitli iş ve profesyonel teknik hizmetler, hukuk, muhasebe, yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler hizmetleri ve hukuki hizmetlerinde, Türkiye'nin ihracat performansına rekabet ve nisbi uyum etkisinin katkısı genel olarak negatif, mal

kompozisyonun etkisi ise genel olarak pozitiftir. Tüccarlık ve ticaretle ilgili diğer hizmet sektörü ve diğer ticaretle ilgili hizmetler, dünya ticaretinde talebi düşen hizmetlerdir. Talebi düşen bu sektörde Türkiye'nin ihracatı azalmış, değişen dünya talep yapısına Türkiye uyum sağlamıştır. Bu sektörlerde 2007 yılından sonra rekabet etkisinin de pozitif olduğu görülmektedir. Hukuk, muhasebe, yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler hizmetlerinde 2008-2011 yılları arasında (rekabet etkisinin toplam etkiye yön vermesiyle) toplam etki pozitif hesaplanmıştır. Türkiye'nin bu hizmetlerde dünya ithal talebine uygun ürünleri ihraç ettiği söylenebilir.

Kişisel ve kültürel eğlence hizmetleri sektöründe Türkiye'nin ihracatı, dünya ticareti talep yapısına uyum sağlayamamış, rekabet etkisi ve nisbi uyum etkisi birçok yıl negatif olarak hesaplanmıştır. Bu hizmete yönelik dünya ihracat payı artarken Türkiye'nin ihracatı azalmış, dünya talebi azalırken Türkiye'nin ihracatı artış göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin ihracat performansını olumsuz etkilemiştir.

Devlet hizmetleri ile elçilik ve konsolosluk hizmetleri sektöründe, nisbi uyum etkisi tüm yıllarda negatif olarak hesaplanmıştır. Bu hizmetin dünya ticaretindeki payı azalırken, Türkiye'nin ihracat payı artmıştır. Türkiye dünya ticaretinin ithal talep kompozisyonuna ayak uyduramamıştır. Rekabet etkisi her iki sektörde de genel olarak negatiftir. Elçilik ve konsolosluk hizmetlerinde mal kompozisyonu etkisi de tüm yıllarda negatiftir.

Haber ajansı hizmetleri sektöründe Türkiye'nin ihracatı yıllar itibari ile artış göstermiştir. Mal kompozisyonu etkisi 2009 yılında pozitif diğer yıllarda negatiftir. Sektöre olan dünya talebi 2009 yılında artmış, diğer yıllarda azalmıştır. Türkiye, ihracatını talebi azalan bir sektörde arttırdığı için nisbi uyum etkisi de negatif olarak hesaplanmış, rekabet performansı düşmüştür.

Türkiye hizmet sektörü ihracatında rekabet edebilirliğin yüksek olduğu sektörler şunlardır: Ulaştırma sektörü, hava yolu yolcu taşımacılığı sektörü, karayolu yolcu taşımacılığı sektörü, karayolu eşya ve yük taşımacılığı sektörü, seyahat sektörü, telekomünikasyon sektörü, yurtdışı inşaat hizmetleri sektörü, hukuk muhasebe yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler sektörüdür.

Türkiye hizmet sektörü ihracatında rekabet edebilirliğin düşük olduğu sektörler şunlardır: deniz ulaşımı sektörü, sağlık sektörü, eğitim sektörü, sigortacılık ve finans

sektörü, bilgisayar ve bilgi hizmetleri sektörü, tüccarlık ve ticaretle ilgili hizmetler, kişisel kültürel eğlence sektörü, haber ajansları sektörüdür.

Türkiye hizmet sektörü ihracatının, dünya ticareti içindeki performansın yönünü belirlemede, genel olarak mal kompozisyonu etkisi pozitif, nisbi uyum etkisi negatiftir. rekabet etkisi ise bazı sektörlerde pozitif bazı sektörlerde negatif katkı sunmuştur. Türkiye'nin ihraç ettiği hizmetlerin ihracat payı artarken bile, nisbi uyum etkisi genel olarak negatiftir. Bu anlamda hizmet sektörü ihracatında Türkiye, ticaret yaptığı ülkelerin ithal mal kompozisyonu değişikliklerine ve değişen talep yapılarına uyum sağlayamamıştır. Buna karşın rekabet etkisinin pozitif olduğu dönemlerde ve sektörlerde, Türkiye'nin ihracat yaptığı piyasalarda ihraç ürünlerini doğru fiyatlandırarak, fiyat avantajları sağladığı; gelişen teknolojilerden faydalanarak, ürün kalitesini geliştirdiği ve bu sektörlerde işgücü verimliliğini arttırıp bu verimlilik artışını dış ticaretine yansıtarak hizmet kalitesinin yükseltmiş olabileceği gibi rekabet edebilirliği arttırıcı etkenler akla gelmektedir.

2008 ve 2009 yılına ait şu bilgiyi tüm sektörler için belirtmek de fayda vardır. Bu yıllarda mal kompozisyonu ve nisbi uyum etkisi neredeyse tüm alt sektörlerde negatif çıkmıştır. Bunun temel nedeni küresel krizin etkilerinin tüm dünyada devam etmesidir. Bu yıllarda Türkiye'nin hizmet sektöründeki ihracat performansı düşmemiş, fakat dünya ticareti içinde sektörlerin ihracat payı azalmıştır. Göreceli olarak Türkiye dış ticareti krizden daha az etkilenmiştir.

Türkiye hizmet ihracatında rekabet edebilirliğini arttırmak için, ihraç ettiği hizmetlerde yüksek ücret düzeyini karşılayabilmeli ve dünya pazarlarında itibari değerlerin üzerinde fiyatlar elde edebilme yeteneğine sahip olmalıdır. İhraç ürünlerinde, ticaret yaptığı ülkelerin ithal mal taleplerine uyum sağlayabilme yeteneğine ve hizmet çeşitliliğine sahip olmalıdır. Ayrıca Türkiye fiyat ve kalite açısından rekabet edebileceği ve dünyada ithal talebi artan hizmetleri doğru piyasalara ihraç edebilirse dış ticarete rekabet avantajları sağlayabilir. Bu da ancak ülke ekonomisinin geçirdiği yapısal değişimin üretkenliğe pozitif yansması ve emeğin üretken sektörlerle yönlendirilmesiyle gerçekleşebilir.

Ekler

Ek 1. Hizmet Sektörü Sınıflaması

Hizmetlerin sınıflandırılmasına ilişkin çeşitli yaklaşımlar vardır. Birleşmiş Milletler Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırmasının (ISIC) 3 versiyonu, hizmetleri 11 temel bölüme ayırmaktadır..

1. Toptan ve Perakende Ticaret
2. Sağlık ve Restoranlar
3. Ulaşım, Depolama ve İletişim
4. Finansal Aracılık
5. Emlak, Kiralama ve İşletmecilik Faaliyetleri
6. Kamu Yönetimi ve Savunma
7. Zorunlu Sosyal Güvenlik Hizmetleri
8. Öğretim
9. Sağlık ve Sosyal Çalışma
10. Diğer Toplumsal ve Kişisel Hizmetler
11. Özel Ev Hizmetleridir

Brovvning ve Singelmann'ın kullandığı alternatif sınıflandırma sisteminde hizmet sektörü, üretici, dağıtıcı, kişisel ve sosyal hizmetler olmak üzere, dört alt sektöre ayrılmaktadır (Mc Lachen ve Clark, 2002: 12).

Dünya Ticaret Örgütü'nün sektörel hizmet sınıflandırmasında, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan sınıflandırma listesi kullanılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün hizmet sınıflandırılmasında listesinde, 12 hizmet alt sektörü yer almaktadır (DPT, 2000b:1-2).

1. İş Hizmetleri
2. İletişim Hizmetleri
3. İnşaat ve İlgili Mühendislik Hizmetleri
4. Dağıtım Hizmetleri
5. Eğitim Hizmetleri
6. Çevre Hizmetleri

7. Finansal Hizmetler
8. Sağlık ve İlgili Sosyal Hizmetler
9. Turizm ve Seyahat Hizmetleri
10. Rekreasyon, Kültür ve Spor Hizmetleri
11. Ulaşım Hizmetleri
12. Diğ r Hizmetler

Avrupa Birliği'nde hizmet Sınıflaması ise 4 bölümden oluşmaktadır. Bunlar: Sınai nitelikteki faaliyetler, ticari nitelikteki faaliyetler, esnaf ve sanatk r faaliyetleri ve mesleki faaliyetlerdir (DPT, 2000b:2). Antlaşma metninde; ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık sektörleri de topluluğun kurucu antlaşması gereği hizmet tanımı kapsamında sayılmaktadırlar. B TS ulaştırma alt başlığı içindedir.

Ek 2. TÜİK' İn Kullandığı Sınıflama Yapısı ve Hizmet Sektörüne Dahil Edilen Alt Sektörler

TÜİK' in kullandığı sınıflama yapısı ve hizmet sektörüne dahil edilen alt sektörler üç ayrı sınıflamaya tabi tutulmuştur. Çalışmamızda Türkiye ile ilgili istatistiklerde bu sınıflamalar aynen korunmuştur Bu sınıflama sisteminde TÜİK 1988-1999 verilerinde ISIC.REV.1.(International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması), 2000-2004 yıllarında NACE. REV.1.1. (Statistical Classification of Economic Activities in The European Community - Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması), 2004 den sonraki yıllarda ise NACE. REV.2. sınıflamasına göre verileri derlenmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere Hizmet sektörü alt sektör sınıflamasında kodlanan harf ve anlamları bakımından ISIC. REV.1 ve NACE. REV.1.1 arasında fark yoktur. 2004 den sonraki veriler ise NACE. REV.2.'ye göre derlenmiştir. NACE. REV.2. hizmet alt sektörleri harf kodlaması diğer iki sınıflamadan farklıdır. Çalışmamızda yıllar itibariyle bu sınıflamalar aynen korunmuş, bazı tablolar ve grafikler 2004 den sonrası için ayrıca verilmiştir (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaTurListeAction.do>).

ISIC REV.1.

ISIC Rev. Birleşmiş Milletler tarafından, ekonomik faaliyetlerin daha geniş analizlerini kapsayan istatistiki çalışmalarda merkezi bir sınıflama olarak kullanılması ve uluslararası verilerin karşılaştırmasının yapılabilmesini sağlayan bir araç olarak hazırlanmıştır. ISIC, tüm ekonomik sektörleri kapsayan bir faaliyet sınıflamasıdır. Standart bir ekonomik faaliyet sınıflaması, birimlerin (yerel birim, girişim gibi) yürüttükleri faaliyetlere göre sınıflandırılabilmeleri amacıyla oluşturulmuştur. ISIC, ekonomik bir olguyu incelemek, verilerin uluslararası karşılaştırılabilirliğini güçlendirmek ve ulusal istatistik sistemlerinin gelişimine katkıda bulunmak için temel bir araçtır. Sınıflamanın yapısı şöyledir:

Seviye 1: 17 kısım, A`dan Q`ya kadar alfabetik harflerle tanımlanmıştır;

Seviye 2: 62 bölüm, iki haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır;

Seviye 3: 161 grup, üç haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır;

Seviye 4: 298 sınıf, dört haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır.

ISIC. REV. Sınıflamasına göre hizmet sektörünü oluşturan alt sektörler aşağıda özetlenmiştir.

G. Toptan ve Perakende Ticaret; Motosiklet ve Motorlu Araçlar İle Kişisel Eşyalar ve Ev Eşyalarının Onarımı

H. Otel ve Lokantalar

I. Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme

J. Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri

K. Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri

L. Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik

M. Eğitim

N. Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler

O. Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri

P. Evlerde Yaptırılan Hizmet İşleri

Q. Uluslararası Örgütler ve Temsilcilikleri

NACE Rev.1.1.

NACE Avrupa Birliği'nce 1970'den beri geliştirilen ekonomik faaliyetlerin çeşitli istatistiki sınıflamalarını göstermek için kullanılmaktadır. Faaliyetlerin sınıflandırılmasında kullanılan NACE Rev. 1.1, Avrupa seviyesinde ISIC Rev. 3.1'e karşılık gelen ekonomik faaliyetler sınıflamasıdır. NACE Rev. 1.1, ISIC Rev. 3.1'den daha detaylı olmasına karşın, tamamıyla örtüşmektedir ve bu yüzden ISIC Rev.3'ün Avrupa kopyası olarak düşünülebilir. Ulusal ekonomik yapılar, oldukça değişiklik gösterdiğinden, NACE Rev.1.1'de tüm üye ülkelerde önemi olmayan ya da yapılmayan sanayi kolları da vardır. Sınıflamanın yapısı şöyledir:

Seviye 1: 17 kısım, A'dan Q'ya kadar alfabetik harflerle tanımlanmıştır;

Seviye 2: 31 alt - kısım, iki karakterli alfabetik kodlarla tanımlanmıştır;

Seviye 3: 62 bölüm, iki haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01'den 99'a kadar);

Seviye 4: 224 grup, üç haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01.1'den 99.0'a kadar);

Seviye 5: 514 sınıf, dört haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01.11'den 99.00'a kadar).

NACE. REV.1.1. Sınıflamasına göre hizmet sektörünü oluşturan alt sektörler aşağıda özetlenmiştir.

G. Toptan ve Perakende Ticaret; Motosiklet ve Motorlu Araçlar İle Kişisel Eşyalar ve Ev Eşyalarının Onarımı

H. Otel ve Lokantalar

I. Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme

J. Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri

K. Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri

L. Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik

M. Eğitim

N. Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler

O. Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri

P. Evlerde Yapıtılan Hizmet İşleri

Q. Uluslararası Örgütler ve Temsilcilikleri

Görüldüğü üzere hizmet sektörü alt sınıflamaları açısından ISIC. REV ile NACE. REV.1.1. arasında bir fark yoktur.

NACE. REV.2.

NACE. Rev.2, Avrupa seviyesinde ekonomik faaliyetler sınıflamasıdır.

Sınıflamanın yapısı:

Seviye 1: 21 kısım, A'dan U'ya kadar alfabetik harflerle tanımlanmıştır;

Seviye 2: 88 bölüm, iki haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01'den 99'a kadar);

Seviye 3: 272 grup, üç haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01.1'den 99.0'a kadar);

Seviye 4: 615 sınıf, dört haneli numerik kodlarla tanımlanmıştır (01.11'den 99.00'a kadar).

NACE. REV.2. sınıflamasına göre hizmet sektörünü oluşturan alt sektörler aşağıda özetlenmiştir.

G. Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının Ve Motosikletlerin Onarımı

H. Ulaştırma ve Depolama

I. Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri

J. Bilgi ve İletişim

K. Finans ve Sigorta Faaliyetleri

L. Gayrimenkul Faaliyetleri

M. Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler

N. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri

O. Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik

P. Eğitim

Q. İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri

R. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor

S. Diğer Hizmet Faaliyetleri

T. Hane halklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri; Hane halkları Tarafından Kendi Kullanımlarına Yönelik Olarak Ayrım Yapılmamış Mal ve Hizmet Üretim Faaliyetleri

U. Uluslararası Örgütler Ve Temsilciliklerinin Faaliyetleri

Ek 3. Birleşmiş Milletlerin Hizmet Ticaretinde Kullandığı Sınıflama Yapısı ve Hizmet Sektörüne Dahil Edilen Alt Sektörler

Sektör Kodu	Sektör Adı
200	Total EBOPS Services (Toplam Hizmetler)
205	1. Transportation (Ulaşım)
206	1.1 Sea transport (Deniz taşımacılığı)
207	1.1.1 Passenger (Deniz ulaşımında yolcu taşımacılığı)
208	1.1.2 Freight (Deniz ulaşımında yük taşımacılığı)
209	1.1.3 Other (Deniz ulaşımında diğer)
210	1.2 Air transport (Hava taşımacılığı)
211	1.2.1 Passenger (Hava ulaşımında yolcu taşımacılığı)
212	1.2.2 Freight (Hava ulaşımında yük taşımacılığı)
213	1.2.3 Other (Deniz ulaşımında diğer)
214	1.3 Other transport (Diğer ulaşım)
215	1.3.1 Passenger (Diğer ulaşımında yolcu taşımacılığı)
216	1.3.2 Freight (Diğer ulaşımında yük taşımacılığı)
217	1.3.3 Other (Diğer)
218	1.4 Other transport of which: Space transport (Uzay taşımacılığı)
219	1.5 Other transport of which: Rail transport (Demiryolu taşımacılığı)
220	1.5.1 Passenger (Demiryolu ulaşımında yolcu taşımacılığı)
221	1.5.2 Freight (Demiryolu ulaşımında yük taşımacılığı)
222	1.5.3 Other ((Demiryolu ulaşımında diğer)
223	1.6 Other transport of which: Road transport (Karayolu ulaşımı)
224	1.6.1 Passenger (Karayolu ulaşımında yolcu taşımacılığı)
225	1.6.2 Freight (Karayolu ulaşımında yük taşımacılığı)
226	1.6.3 Other (Karayolu ulaşımında diğer)
227	1.7 Other transport of which: Inland waterway transport (İç sularda ulaşım)
228	1.7.1 Passenger (İç sularda yolcu taşımacılığı)
229	1.7.2 Freight (İç sularda yük taşımacılığı)
230	1.7.3 Other (İç sularda diğer)

231	1.8 Other transport of which: Pipeline transport and electricity transmission (Boru hattı taşıma ve elektrik iletimi)
232	1.9 Other transport of which: Other supporting and auxiliary transport services (destekleyici diğer, yardımcı ulaştırma hizmetleri)
236	2 Travel (Seyahat)
237	2.1 Business travel (İş seyahati)
238	2.1.1 Expenditure by seasonal and border workers (Mevsimlik ve sınır işçileri seyahati)
239	2.1.2 Other (İş seyahati diğer)
240	2.2 Personal travel (Kişisel Seyahat)
241	2.2.1 Health-related expenditure (Sağlıkla ilgili harcamalar)
242	2.2.2 Education-related expenditure (Eğitimle ilgili harcamalar)
243	2.2.3 Other (Diğer)
245	3 Communications services (Haberleşme hizmetleri)
246	3.1 Postal and courier services (Posta ve kurye hizmetleri)
247	3.2 Telecommunications services (Telekomünikasyon hizmetleri)
249	4 Construction services (İnşaat hizmetleri)
250	4.1 Construction abroad (Yurtdışı inşaat hizmetleri)
253	5 Insurance services (Sigorta hizmetleri)
254	5.1 Life insurance and pension funding (Hayat sigortası ve emeklilik fonları)
255	5.2 Freight insurance (Navlun sigortası)
256	5.3 Other direct insurance (Diğer direkt sigorta)
257	5.4 Reinsurance (Reasürans)
258	5.5 Auxiliary services (Yardımcı hizmetler)
260	6 Financial services (Finans hizmetleri)
262	7 Computer and information services (Bilgisayar ve bilgi hizmetleri)
263	7.1 Computer services (Bilgisayar hizmetleri)
264	7.2 Information services (Bilgi hizmetleri)
889	7.2.1 News agency services (Haber ajansı hizmetleri)
890	7.2.2 Other information provision services (Diğer bilgilerin sağlanması hizmetleri)

266	8 Royalties and license fees (Telif ve lisans ücreti hizmetleri)
891	8.1 Franchises and similar rights (Franchise ve benzeri haklar)
892	8.2 Other royalties and license fees (Diğer telif hakkı ve lisans ücretleri)
268	9 Other business services (Diğer iş hizmetleri)
269	9.1 Merchanting and other trade-related services (Tüccarlık ve ticaretle ilgili diğer hizmetler)
270	9.1.1 Merchanting (Tüccarlık hizmetleri)
271	9.1.2 Other trade-related services (Diğer ticaretle ilgili hizmetler)
272	9.2 Operational leasing services (Operasyonel kiralama hizmeti)
273	9.3 Miscellaneous business, professional, and technical services (Çeşitli iş, profesyonel ve teknik hizmetler)
274	9.3.1 Legal, accounting, management consulting, and public relations (Hukuk, muhasebe, yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler)
275	9.3.1.1 Legal services (Hukuk hizmetleri)
276	9.3.1.2 Accounting, auditing, bookkeeping, and tax consulting services (Muhasebe, denetim, muhasebe ve vergi danışmanlık hizmetleri)
277	9.3.1.3 Business and management consulting and public relations services (İş ve yönetim danışmanlığı ve halkla ilişkiler hizmetleri)
278	9.3.2 Advertising, market research, and public opinion polling (Reklam, pazar araştırması ve kamuoyu hizmetleri)
279	9.3.3 Research and development (Araştırma ve geliştirme)
280	9.3.4 Architectural, engineering, and other technical services (Mimarlık, mühendislik ve diğer teknik hizmetler)
281	9.3.5 Agricultural, mining, and on-site processing services (Tarım, madencilik, ve yerinde işleme hizmetleri)
282	9.3.5.1 Waste treatment and depollution (Atık arıtma ve egzoz emisyon)
283	9.3.5.2 Agricultural, mining, and other on-site processing services (Tarım, madencilik ve diğer yerinde işleme hizmetleri)
284	9.3.6 Other business services (Diğer iş hizmetleri)
285	9.3.7 Services between related enterprises (İlgili işletmeler arasında hizmetler)
287	10 Personal, cultural, and recreational services (Kişisel, kültürel ve

	eğlence hizmetleri)
288	10.1 Audiovisual and related services (Görsel ve işitsel ilgili hizmetler)
289	10.2 Other personal, cultural, and recreational services (Diğer kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri)
895	10.2.1 Education services (Eğitim hizmetleri)
896	10.2.2 Health services (Sağlık hizmetleri)
897	10.2.3 Other (Diğer)
291	11 Government services, n.i.e. (Hükümet hizmetleri)
292	11.1 Embassies and consulates (Büyükelçilikler ve Konsolosluklar)
293	11.2 Military units and agencies (Askeri birimler ve ajanslar)
294	11.3 Other government services (Diğer devlet hizmetleri)
983	Services not allocated (Tahsis edilmemiş hizmetler)
981	Other services, total (Sum of categories 3 to 11) Diğer hizmetler, toplam (3-11 kategorilerin toplamı)
982	Commercial services (Total EBOPS Services, excluding category 11) Ticari hizmetler (Toplam EBOPS Hizmetleri, 11 kategorisi hariç)

Kaynak: <http://unstats.un.org/unsd/servicetrade/mr/rfCommoditiesList.aspx?srv=EB>

Kaynakça

- Akdede, S.H. (2003). “Economic liberalization, markups and total factor productivity growth in Turkey’s manufacturing industries”. *METU Conference in Economics*, September 6-9, Ankara.
- Altıok, M. ve Tuncer, İ. (2013). “Türkiye imalat sanayinde yapısal değişim ve üretkenlik 1980–2008 dönemi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-69. <http://www.anadolu.edu.tr/sites/default/files/files/2013-02-05.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2014).
- Altuğ, S. ve Filiztekin, A. (2006). “Productivity and growth, 1923–2003 the Turkish economy: the real economy, corporate governance, and reform.” *London: Routledge Studies in Middle Eastern Economics*.
- Ar, İ. M. (2006). “Üretkenlik: nasıl?”. *Woodwork Dergisi*, Ekim/Kasım 2006. <http://www.uretimyonetimi.org/sunular/uretkenlik.doc+uretkenlik> (Erişim Tarihi: 04.06.2012).
- Aslan, H. (1998). “*Hizmet ekonomisi*”. İstanbul: Alfa Yayınları, s:34.
- Atık, H. (2000). “Hizmet ekonomisi göstergeleri ve Türkiye”. *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 33-49. <http://www.e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/.../3313> (Erişim Tarihi:15.04.2012).
- Ay, C. ve Gülgün, A. (1999). “Kamu sektöründe hizmet kalitesinin artırılmasında etken bir araç olarak iş tatmini”. *Kamu Yönetiminde Kalite, I. Ulusal Kongresi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını*, 289, 253.
- Aykaç, M. (2001). “Küreselleşme sürecinde istihdam ve işsizlik”. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 20, 32-43.
- Balkan, D.(2010). “Hizmet sektörü ve hizmet sektöründe üretkenlik ölçümü”. *Anahtar Dergisi, MPM Aylık Yayın Organı: Üretkenlik*, 22(260), 44-45.
- Balkan, D. (2011). “Hizmet sektöründe üretkenlik ölçümü”. *Anahtar Dergisi, MPM Aylık Yayın Organı*, 23 (270), 36-39.

- Baş, İ.M. ve Artar, A. (1990). “İşletmelerde üretkenlik denetimi: ölçme ve değerlendirme modelleri”. *Ankara: MPM Yayınları* 435, 36.
- Berger, A. ve Humphrey, D. B. (1997), “Efficiency of financial institutions: international survey and directions for future research”, *European Journal of Operational Research*, 98, 175-212.
- Bluestone, B. ve Harrison B. (1997). “Why we can grow faster”, *The American Prospect Online*, 8, 34.
- Bolat, B. (2010). “Üretkenlik kavramlarına giriş, hizmet sektöründe üretkenlik ölçümü”. www.slidefinder.net/v/uretkenlik_kavramlarina_giris_yard_do%C3%A7/uretkenlikavramlarnagiri/21920500/p3, (Erişim tarihi: 13.07.2013).
- Boratav, K. (2013). <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/cin-ekonomisi-nereye-80385>, (Erişim tarihi:08.03.2014).
- Coelli, T.J. ve Prasada, D.S. (2005). “Total factor productivity growth in agriculture: a malmquist index analysis of 93 countries, 1980-2000”. *Agricultural Economics*, 32, 115-134.
- Cornwall, J. (1998). “Total factor productivity”, *Eatwell, John, Murray Milgate ve Peter Newman*, (Sözlük) “The New Palgrave, A Dictionary of Economics”, 4.
- Deliktaş, E. (2002). “Türkiye özel imalat sanayinde toplam faktör verimliliği analizi”. *Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Gelişim Dergisi*, 29 (3-4), 247-284.
- DPT, (2000a). “Verimliliğe dayalı ücret sistemlerine geçiş”. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara: DPT Yayınları*. www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3259/oik698.pdf, (Erişim tarihi:15.07.2012).
- DPT, (2000b). “Bilişim teknolojileri ve politikaları”. *Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- Dura, C. ve Atik, H. (2002). “Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye”. İstanbul.
- Ege, H. (2011). “Tarım sektörünün ekonomideki yeri ve önemi”. *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, TEPGE, Bakış*, 7, 1303–8346

- Ege, R. (2007). “Ekonomi maddesi”, Felsefe Ansiklopedisi, Editör: Prof. Dr. Ahmet Cevizoğlu, Ebabil Yayınları, 5.
- Eşer, M. (1999). “Askeri kaynak yönetiminde toplam kalite ve israfın önlenmesi”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5 (6).
- Fagerberg, J. ve Sollie, G. (1987). “The method of constant market shares analysis reconsidered, applied economics”. 19 (12), 1571-1584.
- Filiztekin, A. (2001). “Openness and productivity growth in Turkish manufacturing”. *Sabancı University Discussion Paper Series in Economics*, 2001-4.
- Fisher, A.G.B. ve Clark, C. (1957). “Production, primary, secondary and tertiary”. *Economic Record* 15 (28), 24-38.
- Gershuny, L. ve Miles, L.D. (1983). “The new service economy: the transformation of employment in industrial societies”. *New York: Praeger, Publishers*.
- Günaydın, F.Y. (2013). “Verimlilik stratejisi ve eylem planı (2014-2017) durum analizi I, işgücü verimliliği ve istihdam (taslak)”. *VSEP Yürütme Ekibi: VSEP Rapor 5*.
- Gündoğan, N. (2002). “Hizmetler sektöründe istihdam”, Kamu-İş, 7, 1. www.kamu-is.org.tr/pdf/718.pdf Similar, (Erişim tarihi:28.06.2013).
- Gürak, H. (2006). “*Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*”. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Gürsoy, B. (1984). “Üretkenlik üzerine”. *Üretkenlik Dergisi*, Ankara: MPM yayınları, 1.
- ILO Rapor. (2007). “Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Raporu” 2007.
- İyidoğan, S. (2001). “Hizmetler sektörü: büyümenin yeni platformu”. *Erc/METU, V. Uluslararası Ekonomi Kongresi*, Ankara.
- Karatepe, O.M. (1997). “Bir hizmet kalitesi modeli yardımıyla, hizmet kalitesi oluşumuna yönelik bir uygulama”. *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15 (2), 85-110.
- Krueger, A.O. ve Tuncer, B. (1982). “Growth of factor productivity in Turkish manufacturing industries”. *Journal of Development Economics*, 11, 307-325.

- Kurtulmuş, N. (1996).“Küreselleşme ve insan kaynakları boyutuyla sanayi ötesi dönüşüm”.
İstanbul: İz Yayıncılık, 137.
- Lawlor, A. (1985). “Productivity improvement manual”. Aldershot, UK. Gower. s.290.
- Lawrence, D. ve Diwert, E. (1999). “Measuring New Zealand’s productivity”. New Zealand treasury wp, wp: 99-5.
- Mc Lachen R. ve Clark C. (2002).“Australia's Service Sector: A Study in Diversity”.
Australia Productivity Commission Research Paper, Canberra, 2002.
- MPM, (2004). “Üretkenlik raporu 3, sürdürülebilir büyümenin anahtarı: üretkenlik”, *Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları*.
- MPM, (2007). “Üretkenlik ve MPM, verim üretkenlik, üretkenlik artışı hakkında”. *Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları*
- OECD, (2011). “Büyümeye geçiş raporu”. www.oecd.org/dataoecd/33/20/43404360.pdf,
(Erişim tarihi: 04.08.2012).
- Prokopenko, J. (2005). “Üretkenlik yönetimi uygulamalı el kitabı”. *Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları*, no:476, Çev: Olcay Baykal vd., 2005.
- Renkow, M. (2003), “Employment growth, worker mobility and rural economic development”, *American Journal of Agricultural Economics*, 85(2), 503-513.
- Rust, R.T.; Zahorik, A.J. ve Keiningham, T.L. (1996). “Service marketing”. *New York: Harper Collins College Publishers*”.
- Quesnay, F. (1766). “Analyse de la formule arithmétique du Tableau Economique”, *France: Institut Natinaldes Etudes Démographiques et Presses Universitaires de*, T.2.
- Sadler, E. (1982). “You too can understand a glossary of productivity measurement terms”,
APC: Productivity Brief.
- Saygılı, Ş. ve Cihan, C. (2008). “Türkiye ekonomisinin büyüme dinamikleri, 1987 2007 döneminde büyümenin kaynakları, temel sorunlar ve potansiyel büyüme oranı”.
Ankara: TÜSİAD_T/2008 06/462.

- Saygılı, Ş.; Cihan, C. ve Yurtoğlu, H. (2001). “Verimlilik ve büyüme: Türkiye ekonomisi İçin ülke karşılaştırmalı bir analiz”, *Ankara: Sayıştay Dergisi*, 43. <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der43m2.pdf> (Erişim tarihi: 08.07.2013).
- Sayım, F. ve Aydın V. (2011). “Hizmet Ssektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan, 29.
- Shelp, R. K. (1981). “Beyond industrialization: ascendancy of the global service economy”, *New York: Praeger Publishers*.
- Tangen, S. (2005). “Demystifying productivity and performance”. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 54 (1).
- Taymaz, E. ve Saatçi G. (1997). “Technical changeand efficiency in Turkish manufacturing industries”. *Journal of Productivity Analysis*, s: 461-475.
- Taymaz, E. (2001), Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, Ankara: TUBITAK/TTGV/SIS.
- Taymaz, E. ve Kılıçaslan Y. (2006). “Sınai yapı, yapısal değişim ve üretkenlik”. *İktisat İşletme Finans, İnceleme Araştırma Dergisi*, 21.yıl, 18.
- Taymaz, E.; Voyvoda E. ve Yılmaz K. (2008). “Türkiye imalat sanayiinde yapısal dönüşüm, üretkenlik ve teknolojik değişme dinamikleri”. *ERC Working Papers in Economics*, 08/04, November 2008, Proje No: 106K050.
- Tekin, M. (2010). “Sanayi işletmelerinde verimlilik ve önemi”. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi1-8/1/tekin.pdf>, (Erişim tarihi: 11.10.2012).
- TİSK İşveren Dergisi, (2001). “İşletme yönetimi, verimlilik ve rekabet gücü”. www.tisk.org.tr/isveren/mart2001/istlmeyn.htm (Erişim tarihi: 17.06.2012).
- Tunalı, İ. (2002). “Türkiye’de işgücü piyasası ve istihdam araştırması”. İstihdam Durum Raporu, Türkiye İş Kurumu, www.kalkinma.gov.tr/.../İŞKUR_Türkiye_Istihdam_Durum_Raporu.p, (Erişim tarihi: 04.10.2012).

- Tuncer, İ. ve Özügürlü, Y. (2004).“Türkiye ekonomisinde büyüme ve sektörel üretkenlik analizleri, bölgesel karşılaştırmalar, 1980-2000”. *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni*, 2004/24, http://www.tek.org.tr/dosyalar/ismail_tuncer.pdf, (Erişim tarihi: 10.06.2013).
- TÜİK, HİA, (2014). “Hane halkı işgücü istatistikleri”, *İnternet Veri Tabanı*, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 03.12.2014).
- TÜİK, (2014). Ulusal hesaplar, <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (Erişim Tarihi: 24.11.2014).
- TÜİK, (2012). “TÜİK haber bülteni” Mayıs, 2012, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10817> (Erişim tarihi: 05.08.2012).
- Tyszynski, H. (1951). “World trade in manufactured commodities, 1899-1950”. *The Manchester School*, 19 (3), 272-304.
- Uzay, N. (2005). “Verimlilik ve büyüme”. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*.
- Üner, M.M. (1994). “Hizmet pazarlamasında pazarlama karması elemanları değişiklik gösterir mi?”. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 8 (43), 3.
- Üner, M.M. ve Karatepe, O.M. (1996). “Hizmet pazarlaması sorunlarına franchising çözümler”. *Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 14 (2), 185-208.
- Üngör, M. (2011). “2001-2008 dönemi işgücü verimliliğinin sektörel kaynakları”. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ekonomi Notları*, 11(16).
- Vakıfbank TAO, (2007). “küreselleşme sürecinde dünya ve türkiye ekonomisinde sektörel yapıdaki dönüşüm üzerine bir inceleme”. *Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Hazine Başkanlığı, (Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü), Sektör Araştırmaları*. http://www.vakifbank.com.tr/.../Kuresellesme_Surecinde (Erişim tarihi: 11.05.2013).
- Vergil, H. ve Abasız T. (2008). “Toplam faktör verimliliği, hesaplanması ve büyüme ilişkisi: Collins Bosworth varyans ayrıştırması”. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 160-188.

- World Bank (2001). “Beyond economic growth”. http://www.worldbank.org/depweb/beyond/beyondco/beg_all.pdf (Erişim tarihi 03.05.2013).
- WDI, (2014). World Development Indicators, 2014. <http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2014-book.pdf>, (Erişim tarihi: 27.05.2014)
- Zaim, O. ve Taşkın, F. (1997). “The comparative performance of the public enterprise sector in Turkey: a malmquist productivity index approach” *Journal of Comparative Economics*, 25, 129-157.
- Zengin, E. ve Erdal, A. (2000). “Hizmet sektöründe toplam kalite yönetimi”, *Journal of Qafqaz University III(I)*, 43-56. www.journal.qu.edu.az/article_pdf/1020_230.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2012).

İnternet Kaynakları

- <http://www.tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> (Erişim tarihi: 19.07.2012)
- <http://www.wcps.info/> WCPS, Productivity Science. (Erişim Tarihi: 30.08.2012)
- <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> (Erişim tarihi: 10.11.2014)
- <http://unstats.un.org/unsd/servicetrade/mr/rfCommoditiesList.aspx?srv=EB> (Erişim tarihi: 05.03.2014)
- <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaTurListeAction.do> (Erişim tarihi: 02.04.2013).